

ZILAH

TÖRTÉNELMÉBŐL.

IRTA

SZILÁGYI FERENCZ,

NYUGALMAZOTT ISKOLAI TANÁCSOS, A MAGYAR TUD. AKADEMIA

LEV. TAGJA.

~~~~~  
(Olvastatott a Magyar Tudom. Akadémiának 1869. oct. 18. ülésében.)  
~~~~~

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND AKAD. KÖNYVKERESKEDÉSÉBEN

—
1870.

Pest, 1870. Nyomatott az „Athenaeum” nyomdájában.

ELŐSZÓ.

A végéhez közelítő évben Zilahon megfordulván, ott helybeli reform. pap és superintendens *Zoványi Györgynek* az egyházi levéltárban feltalált életrajzát, s e város multját illető néhány oklevelet annak levéltárából lemásoltam.

Miután már azelőtt Bécsben a volt erdélyi udv. kanczelláriai levéltárban buvárkodásom közben több zilahi okmányra akadtam, — elhatároztam magamat, az említett irományokból azon város monographiáját összeállítani és közrebocsátani.

Ez igénytelen munka Zilahnak nem összefüggő, rendszeres leírása ; a t. olvasó azt inkább csak egyes szakaszokból, vagy töredékekből összetett mozaik kis műnek tekintse, — melyben *XII. Károly* svéd királynak e városban mulatásán kívül, a hazai történelemre vonatkozó, néhány eddig nem ismert, egészen új, s tán némi érdekekkel biró adatot is fog találni.

A használt kutfők, okmányok, mint írók, az egyes szakaszoknál, vagy azokban említve vannak.

Mind azon tisztelt barátaim, és jóakaróim, kik főkép Zilahon s Kolozsvártt oklevelek, adatok közlésével e vállalatomat előmozdították, — ez úton nyilvánított őszinte hazafi köszönetemet fogadják.

A Zoványi-ház rajza, hol a svéd király szállva volt, a szövegben látható.

Budavár, 1869. december végén.

Szerző.

I.

Zilah, németül: *Walthenberg*; oláhul: *Szilágya*, *Sziláju*, *Zilau*,¹⁾ — a Meszes hegy aljában, regényes fekvésű, régi tősgyökeres magyar város, a *Szilággy* vagy *Szilágyság*²⁾ szélén, s Közép-Szolnok megye székhelye, — megérdemli, hogy történelmi multjára visszapillantsunk.

Már a honfoglalás idejében fenállott, mikor „*Tuhutum* és fia *Horka* a nyíri részen lovagolva, nagy népséget bódítának meg a *Nyír erdejétől a hómosó Érig* ³⁾, s így fölmenve *Zilahig* jutának, senki ellenök kezét föl nem emelvén“; majd „*Zilahból* kiindulva menének *Zabolcs* és *Tashoz*, és midőn egymást viszont látták, nagy örömmel örvendének és lakomát tartván, kiki dicsekszik vala győzedelmével. Reggelre

¹⁾ *Zilah* német és oláh neveire nézve l. *Lenk* v. *Treuenfeld*: *Siebenbürgens geographisch-topographisch-statistisches etc. Lexikon*. IV. Band. Wien 1839. — 8. S. 471.

²⁾ *Szilággy*, *Szilágyság*, a mai Közép-Szolnok, Kraszna megyéből álló szép és termékeny vidéknek e neve már a 14-dik században emlittetik. „Mondják nekünk *Balk* zatmári ispánynak vajdájá, *Drágh* és *János* az ő testvérjei: hogy ők bizonyos *Aranias* nevű várnak, mely *Zilagságnak* kerületében fekszik és hozzá tartozandó helységeknek birodalmába be akarnak menni“ stb. *I. Mária* királynénak Budán Krisztus feltámadásának ünnepén, 1383. eszt. kelt leveléből. *L. Szirmay Antal*: Szathmár vármegye fekvése, történetei és polgári ismerete. I. Rész. Budán 1809. 8. Ugyan e könyvben: II. R. 370. l. *Bagda* szathmár vármegyei helység *Zilággyi Jákó* Gergelyének mondatik.

³⁾ A *Nyírség* a Bihar várától Máramarosig terjedő lapályos, s részben homokos föld, hol sok nyírfa terem. — A *hómosó Ér*, mint *Szabó Károly* ur Anonymus derék és sok érdekes jegyzéssel kísért fordításában mondja, egyszerűen az *Ér* folyó Közép-Szolnok, Szathmár és Biharmegyékben. L. „*Béla* király névtelen jegyzőjének könyve.“ Pest 1860. 34. l.

kelve pedig Zabolcs, Tas és Tuhutum tanácskozáán, elvége-
zék, hogy *Árpád* vezér országának határa a Meszes szorosá-
nál legyen. Parancsukra a környékbeli lakosok kőkapukat
építettek s az ország határszélénél előfákból nagy rekeszt csi-
nálának“⁴⁾.

*Meszes szorosa*⁵⁾, — mely hegyen volt régenten az Er-
délyből Magyarországra vezető egyedüli országút, — mind-
két haza történelmében, azoknak sorsába mélyen bevágó, ör-
vendetes, mint gyászeseményekkel kapcsolatban többször
emlittetik.

E hegyszorostól indult be Tuhutum Erdélybe, annak fe-
jedelmét *Gelut* az Almás vizénél meggyőzte, kinek Szamos
melletti várát, a mai Gyalut elfoglalván, az országot is meg-
hódítá, melyet maradékai *Sz. István* király idejéig birtak.

Salamon király uralkodása alatt 1070-ben Ozultól vezérlett
s Besztercze felől Erdélybe betört roppant kun csapat a *Mesze-*
sen át ment Magyarországra, s miután a Nyírséget földulta,
a Szamos és Lapos közti vidéken Erdélybe visszafordult. En-
nek hírére, *Salamon* király maga seregét, *Geyza* és *László*
hercegek, I. Béla fiai társaságában ugyancsak a *Me-*
szes-szoroson-át vitte be Erdélybe, hol a magyarok *Kerlész-*
nél a *Cserhalomról* nevezett ütközetben fényes győzelmet viv-
tak ki.

A mongolok borzasztó dúlásáról gyászos emlékezetű
1241-dik évben, azoknak *Kajdántól* vezérlett s a radnai szo-

⁴⁾ A fenebbi hely, — hol *Zilah* két versen van *Zyloc* név alatt em-
litve, — *Anonymusnak* 22-dik fejezetéből idéztetett. *Endlicher* kiadása szo-
rint, Pars. I. pag. 23.

⁵⁾ A *meszesi szoros*, Zilahtól keletre, fél mértföld távolságra esik; azt
egy szűk völgy képezi, mely *Vártelek* helységtől kezdve *Karika* helysé-
gig, mintegy másfél mértföldnyi hosszúságban húzódik. E szoros útát nagy
valószínűséggel két helyen, u. m. a Magyarország felőli északi bejárat-
nál, *Pogujor* nevű sziklás bércz alatt, valamint a kijáratnál *Karika* hely-
ség északi végénél, valószínű kapu s erődítmények zárták el, mit e he-
lyen látható kőfal romokból következtetni lehet. A „porta Meszesina“
*Anonymus*nál kétszer fordul elő, a 19- és 22-dik fejezetben, az utolsóban
annak fenebbi idézett erősítése, már *Árpád* alatt történt. — Azon szo-
ros út szomszédságában, sőt mondhatni: általa átmetszve van, *Mogyrád*,
oláhul *Mojgrád* falu, egykori dák város, a római uralkodás alatt *Porolis-*
sum gyarmat, mint jeles régészünk *Torma Károly* ur állítja.

roson-át Erdélybe benyomult egyik táborá hasonlólag a *Meszesen*-át indult tovább Magyarországra, hol N.-Váradot csakhamar romokba dönté.

Az 1342-dik esztendőben, *I. v. Nagy Lajos* király a felázadt erdélyi szászok ellen Nagy-Váradon keresztül s a *Meszesen*-át vitte be seregét azon országba, s Nagy-Szebenig nyomulván, a pártosokat engedelmességre térítette.

A szerencsétlen *Izabella* királyné is, *I. János* király özvegye, midőn *Martinuzzi* György ármánykodásai következtében Erdélyt *I. Ferdinánd* magyarországi királynak átengedvén, onnan fiával együtt 1551-ben elbujdosni kénytelen volt, a *Meszesen* át Zilahon keresztül folytatá útját, s e városban vett tőle búcsút a Kolozsvárról őt oda elkísérő álnok és kincset gyűjtő barát, ki még azon évben hűtlenségének méltó büntetését elvette ⁶⁾.

Végre *XII. Károly* svéd király is, midőn 1714-ben a török földről Erdélyen keresztül országába visszatért, Kolozsvárról Zilahra a *Meszesen* át érkezett.

II.

Zilah város őskori történelmére, helyzetére, valamint koronként változó jogviszonyaira nézve érdekes adatokat tartalmaznak magyarországi királyoktól és erdélyi fejedelmektől különböző időkben nyert mindössze *nyolcz* kiváltságos-levelei és szabadalmái, melyeket én a város levéltárában levő hiteles átiratokból, azoknak rendje szerint, kivonatilag ismertetni fogok.

⁶⁾ Izabellának a Kassára menő útjában történt, hogy egy erdő közlött levő hegyszorosban szekeréből kiszállani kénytelen lettén, Erdély felé visszanézett, s a fényes polezról lebukása eszébe jutván, mély sóhaj-tás közben, nevét egy élő fába bevészte, s e szavakat tette utána: „Sic fata volunt.“ Ezt *Thuanus*, a híres franczia történetíró „*Historia sui temporis*“ című ismert munkája IX-ik könyvében írja. L. Christiani *Schesoi* „*Ruinæ Panonicæ*“ — — — — Opera Jos. Caroli Eder. Cibinii MD. CC. CX. VII. 4° pag. 82. Hihető, hogy Izabellának ugy nevezhető a búcsúvétele Erdélytől, a *Meszesen* történt, legalább arra alkalmasabb hely ez útjában nem volt.

1. *Báthori István* vajda 1571. július 31. kelt privilegiumában mondja, — „Zilah népes és sok lakosokkal bíró város ugyan, de mivel közügyeit kormányozó *senatori férfiak* eddig nem voltak, a főbíró választásában is bizonyos jó rendet tartani nem lehetett, a mi azért nem az előbbkelő és tekintélyesebb lakosok értelméből, de a nép lármázása közben történt, annál fogva a város bírájának és polgárainak kérésére: miszerint a rendetlenséget megszüntetvén, a várost *senatori renddel* diszítné fel, megengedte, hogy maguk közül 33 alkalmas senatort válasszanak, kiknek jogában álland minden évben szent István első vértanu napján, s így december 26-án a *senatori házban*, s nem mint eddig, volt a temetőben összegyűlni, s *maguk közül* bírót választani és a város közügyeit kormányozni. A megválasztott főbíró jogában fog állni továbbá a 12 esküdt férfit hasonlólag a senatorok közül ki-nevezni“ 7).

2. *Bethlen Gábor* fejedelem Medgyesen 1614-ben martius 4-én kelt levelében a város kérésére, az annak keblében levő harminczadi és vámszedő tisztek által szenvedett háborgatásuk s megkárosíttatásuk megszüntetéseért a királyoktól s fejedelmektől nyert minden szabadságukat, jogaikat és kiváltságaikat megerősíti, s azoknak megtartását és tartatását rendeli s parancsolja.

3. *II. Ulászló* király Budán 1496. júl. 1-n a város polgárait s lakosait a pallos-jog *jus gladii*, kiváltságával ruházza fel, s annál fogva megengedi nekik, a város területén bitófát s más kínzó eszközöket állítani fel, a tolvajokat, rablókat, gyilkosokat, gyujtogatókat s minden gonosztevőket, miután elkövetett bűneikre nézve rájuk törvényes ítélet lesz kimondva, a szerint mint érdemlik, felakasztással, megégetéssel, fűvétellel, kezeik, lábaik, s bár mely tagjaik csonkításával büntetni.

4. *II. Lajos* király Budán 1519. május 24-én kelt levelében a fenebbi, s azon kor bűnvádi eljárását sötét színben mutató kiváltságot megerősíti.

7) Minden bizonynyal ez okmányban a *senatori férfiak* neve itt az öregebb polgárokat jelenti, kik azon időben a városi képviselő testületet, a későbbi *communitást* képezték, a 12 esküdtek pedig a városi tanácsosok vagy senatorok teendőjét végezték,

5. 6. II. *Ulászló* s II. *Lajos* királyok 1496. és 1519-ben kelt, Zilah város polgárainak, lakosainak s minden hozzájuk tartozóknak a szabadon kereskedésre nézve adott kiváltságos levelükben megengedik, a szükséges élelemszerek s árucikkek beszerzése végett más helyeket, vidékeket és birtokokat meglátogatni, egyszersmind parancsolják, hogy ama helységek tisztjei az említett célból hozzájuk menő zilahiak kereskedését gátolni, portékáikat, áruikat letartóztatni, őket perbe fogni ne merészeljék, s bármi kihágást vagy vétséget követnének is el, vizsgálatot, keresetet ellenük csupán a zilahi főbíró és esküdt férfiak előtt lehet indítani.

7. II. *János* Magyarország választott királya 1560. dec. utolsó napján kelt levelében jóvá hagyja és megerősíti I. *Mátyás* királynak 1472-ben mind-szent napján kiadott azon szabadalmát, melynek erejénél fogva, mivel Zilah város lakosai az erdélyi püspök, mint földes uruk törvényhatósága alá tartoznak s az ország régi törvénye szerint minden főpap praelatus-maga jobbágyainak, a bűnvádi esetek s gonosztettek kivételével, rendes bírāja, annál fogva *Gábor* erdélyi püspököknek is a zilahi lakosokra, azoknak örököseire s maradékaira nézve fenálló ezen joga maga erejében megtartatik.

8. I. *Leopold* császár és király Bécsben 1699-ben dec. 1 én Zilah városnak egy más kir. levelében már jóváhagyott kiváltságait és szabadalmait újra megerősíti, s lakosainak minden azokat megtámadók ellen védelmét és pártfogását parancsolja.

A fenebbi kiváltságos levelekből világos, hogy Zilah városa a 15-ik században az erdélyi püspököknek mint földes-urának törvényhatósága alatt állott,⁸⁾ a történelemből pedig tudva van, hogy midőn az erdélyi püspökség 1556-ban az ország végzésénél fogva eltöröltetett, annak jószágai az ál-

⁸⁾ Consensus Uladislai regis cám collatione Juris regii super oppido Zilah Capitulo Albensi factus. Anno 1498 sub XX nro. 74.

Nova donatio super oppido Zilah po *Ladislao Geréb* episcopo Albensi facta; sub XX. nro 80. — Hivatalos kijegyzések a k.-fehérvári káptalanból a zilahi „Sárga könyv“ 128-dik lapján. E könyv, mely a város levéltárában van, 1692-ben az akkori főbíráik s senatorok nevével kezdődik, s attól fogva mostanig folytatva van, különböző jegyzetekkel, köz és magán érdekű intézkedésekkel, ítéletekkel stb.

lam kincstárának részére lefoglaltattak, s így azok között Zilah is a kincstár birtokába ment át, melynek dézmát fizetni tartozott. S ha a kincstár a dézmát valakinek adományozta, akkor Zilahnak az volt földesura, mint pl. a 18-dik század elején b. *Andrási István*, későbbben *Cseréi Farkas*.

Mind a mellett Zilah már korán városi önállóságra emelkedett. Fenebb elősorolt fejedelmi kiváltságai közül az első, melyet a 16-ik században Báthori Istvántól nyert, főbirájának, képviselő testületének s senatorainak választására feljogosítá, s így azt oly városnak ismerte el, mely képes magát kormányozni és saját ügyeit folytatni.

Zilah már a régiebb időkben két osztályból, u. m. polgárokból és nemesekből állott, de a kik között mint alább előforduló egy pár adatból is látszik, az egyetértés nem mindig állott fen. Az ilyen, olykor felette komoly surlódásoknak, s azokból eredett bajoknak elejét venni köttetett a polgárok és nemesek között 1737-ben január 14-én a *Harmonialis contractus* neve alatt, megyei alispán s több tisztviselők közbejöttével készült szerződés. Ekkor egy olyan tanács állíttatott fel melynek 12 ülnökei részben polgárok, fele részben nemesek voltak, s az egész város által választatott, s a 12 senatorok közül kellett évenként a főbirót oly móddal választani, hogy az cserélgetve, egyik esztendőben polgár, a másikban nemes legyen. Mivel azelőtt a zilahi nemesség a megye bírósága alá tartozott, a városban történt viszályoknak e körülmény is táplálékul szolgált, az említett kötés után pedig a zilahi nemesek ügyei is a városi tanács elébe vitettek, mi a két osztály közötti jobb egyetértést elősegítette. A zilahi nemesek ugyan adót nem fizettek, s nemesi földeikről dézmát sem adtak, de azért a város közterheiből tehetségük szerint részt vettek. Ha nemes ember ellen kellett birói végrehajtást eszközölni, annak vezetője egy nemes senator volt.

Sajátszerű s kissé kevert belszerkezete volt azért az 1848-ki s egészen új aerát alkótó év előtt Zilah városának, mely mint taksás hely az erdélyi országgyűlésre is két követ küldésének jogával birt. E jogot a város levéltárában levő adatok szerint, már 1718-tól fogva az 1848-dik évig folyvást gyakorolta.

A város első tisztviselője volt: a *főbiró* 40 v. 60 forint évi

fizetéssel de a mi e hivatalhoz tartozó földek után járó, s más mellék jövedelmekkel pótoltatott. Egy *senator* évi fizetése akkor volt: 20 for., a *főjegyzőé* 30 for., *levéltárnoké* 16 for., a *pénztárnoké* 80 frt. stb. Az erdélyi városi hivatalnokok csekély fizetése érthetővé teszi az ismert régi közmondást, hogy azoknak állandó s nagyobb, vagy kisebb rendes jövedelmüket a *szabad lopás* képezte; természetesen a kiknek, s a milyen mértékben a lelkiismeretével az összefért.

A város, mint kiválólag bortermő hely korán gondoskodott arról, hogy idegen bort árulás végett oda bevinni ne lehessen, de a mit tenni a maga italára, mindenkinek meg volt engedve; az említett tilalom 1769-ik novb. 7-én kelt városi végzés által megújított. Ki az ellen vétett, s a városba idegen bort csempészsze be, azt árultatta, — az ilyen hordót a tanács rendesen kihuzatta, és fenekét bevágatta, hogy a bor folyjon el. A városban a ser- és méhser-árulás is épen azon okból, mint az idegen boré tiltva van, s mind két tilalom most is fenáll, de minden bizonynnyal az ipartörvény létrejövésével, a mai korban úgy sem tartható ilyen előjogok vég órája eljő.

Zilah városában a heti vásár mindig szombaton szokott tartatni, s hogy a zsidók ott nagy számmal meg nem telepedtek, el nem szaporodtak, mint környékében is mindenfelé, sokan a fenemlitett oknak tulajdonítják.

A város összes népessége az 1869-ki statisztikai tábla szerint: 6500 lélek. Ebből a *rom. katolikus* hiveket mintegy 1000, a *románokat* 100, a *zsidókat* 50 lélekre lehet tenni: a többi mind *református* és *magyar*; az utolsók közé számítják magokat a városban levő *örmények* és *tótok* is.

III.

Zilah a 16-dik századbéli reformatiot, úgy látszik, korán elfogadta, s az új, és a világot megújító tannak azóta folyvást, minden viszontagságok, gyakran nehéz körülmények között állhatatos és buzgó követője maradt. A városban, mint a szilági kerületben, alkalmasint egy időben a calvinista hit, mint ma is hívják: a *magyar vallás*, terjedett el; a magyar műveltségnek mind kettőben erős támasza.

Közép-Szolnok vármegyének, általában a Szilágyságnak az evangyéliom szerénti új hitre térítése, Párizpapai szerént, *Derecskei Demeter* által történt, ki annak elfogadására *Drágfi Gáspár* fő urat megnyerte⁹⁾. Ez mind családjára, mind hivatalára nézve, mint Közép-Szolnok s Kraszna megyék főispánja, igen tekintélyes ember volt. Török Bálint „nyomdokát” követte a nagyságos Drágfi Gáspár, Szathmár mellett Erdőd várának ura, ki is bevév a reformatiot Derecskei Demetertől, ki a Szilágyságban reformált János király idején 1530¹⁰⁾.

„Derecskei Demeterről” írja továbbá Budai Esaiás, „a kinek Szathmár-Némethi Mihály, valamint a Szilágyságnak, úgy Drágfi Gáspárnak is reformálttatását tulajdonítja, nagyon híjjános esméretünk vagyon. Tolnai István így szól felöle: A Szilágyságot Derecskei Demeter hozá az evangyéliomi vilá-gosságra 1527. Ez reformálá Drágfi Gáspárt is 1530¹¹⁾. Az említett adatok szerint tehát a Szilágyságban, Luther föllépése után már 13 esztendővel az evangyéliomi új tudomány terjedni kezdett volna. Méltán lehet azért hinni, hogy Zilah a kerület első és legnépesebb városa, az adott dicséretes példát csakhamar utánozta.

A zilahi reform. népes egyháznak bizonyosan mint ma, úgy régibb időkben is két papja volt. *Lampe* vagy *Ember Pál* a magyar és erdélyi reformátiora vonatkozó ismert munkájában (646. l.) a zilahi reformata eklézsiának öt papját említi, s ezeken kívül többen fel vannak jegyezve azon anya-

9) „Populusum vero Sylvaniae tractum *Demetrius Derecskei*, qui heroüm *Gasparum Drágfi*um, jam ante ad Evangelii praegustationem invitarat, pio zelo in viam reduxit.” L. „Rudus redivivum, seu Breves rerum ecclesiasticarum Hungaricarum, juxta et Transylvanicarum inde a prima reformatione Commentarii, qua potuit fidelitate et cura collecti . . . a *Francisco Pariz-Pápai* Med. Doct. et in illustri collegio Enyediensi P. P. Cibinii, Anno 1684. — 12-r. A ma felette ritka kis könyvnek lapjai nincsenek számozva: fenidézett helye a 16-dik lapon olvasható.

10) *Budai Esaiás* Magyarország historiája. Harmadik kiadás. II-dik kötet Pesten- 1833. 91. l.

11) Magyarország historiája II. köt. az idézett helyen. — *Szathmár-Némethi-Mihály* kolozsvári református pap volt a 17-dik század második felében. Több tudós munkái között van: „A négy Evangyélis-ták szerint való Dominica”; kijött Kolozsvóron 1675. — 4. Annak előljáró beszédében a reformatio történetéről érdekes adatokat közölt.

könyvbe, melyet *Zoványi P. József* szilági esperest, a püspök fia készítet, s abba 1629-ben kezdve, 1769-ig a szilágysági reform. papok névsorát beírta.

E két kútfő szerint:

Kis Dobzai (bizonyosan Dobai) Dániel, egyszersmind esperest 1596 körül.

Keresztszegi István, zilahi első pap, 1620-ban esperes, végre 1629-ben superintendens, mely évben június 11-én Debreczenbe hivatott meg.

Jenei G. István, zilahi első pap, honnan Kolozsvárra vitetett.

Szalárdi Mihály 1641. zilahi első pap, onnan N.-Váradra vitték.

Tasnádi István 1642. zilahi első pap.

Tótfalusi P. István 1644, zilahi első pap, azután esperes; végre husz'i pap.

Széki Miklós zilahi káplán 1649.

Szőnyi N. István zilahi első pap 1672-ben. Kolozsvárra vitték.

Miskolczi Márton zilahi káplán.

Felvinczi Sándor zil. első pap, 1675-ben esperest, végre debreczeni pap, s ott 1689-ben meghalt.

Divéki János 1682-ben zilahi első pap, hol 1687-ben meghalt.

Debreczeni Foris István 1688-ban előbb sz.-somlyai, azután zilahi pap; 1694-ben esperest; meghalt 1711-ben.

Békési János zilahi 2-dik pap; Monóban halt meg.

Bodoki István 1712.

Zoványi György 1714. kiról alább bővebben szólunk.

Décsi Zsigmond 1719. Innen Szék-Udvarhelyre vitték rectornak, hol meghalt.

Vajasdi Mihály 1744.

Zoványi György 1766. az első Zoványi György unokája, fiától Józseftől.

Erdély nagy és halhatatlan emlékezetű fejedelme *Bethlen Gábor* Gyula-Fehérváron 1629-ben július 13-án kelt kiváltságos levelénél fogva a Partiumban, vagy Erdélyhez tartozó magyarországi részekben levő minden reformatus papnak fiait és leányait, azoknak örököseit és maradékait „az erdély-

lyi és részekbeli valódi s kétség alá nem jöhető született nemesek társaságába és számába fölvette; szóval mindazokat magyar nemesi rangra emelte. — Ezen armalis, czimeres nemeslevél még azon 1629-dik év folyamában *Kraszna-Középszolnok* és *Bihar* megyék közgyűlésein. augst. 27—30-án és novemb. 22-én szokott módon felolvastatott a és kihirdettetett, valamint *I. Rákóczi György* fejedelem azt Gyula-Fehérváron, 1642-ben május 10-én kelt hasonlevelében megerősítette ¹²⁾.

E fejedelmi nagylelkű adománynak, e nemesi kiváltságnak jótékonysága, természetesen, a zilahi papok fiaira s maradékaira is kiterjedett, s ezek által is szaporodott azon derék és jeles hazafiak száma, kiknek a kérdéses szabadalom erejénél fogva a közügyekbe az ország javára befolyni, út és alkalom nyílt ¹³⁾.

IV.

Zilah városnak úgy mondható őskorát, régibb múltját, s ezeken alapuló újabb helyzetét, viszonyait röviden érintő fenebbi vázlat után, átme gyünk már annak újabb történelmére, viszontagságaira, — azon időszakra, mely kezdetét a 18-dik század elejével veszi. Az ide tartozó, s legnagyobb részben eddig nem ismert adatokat, eseményeket, mennyiben azoknak birtokába juthattunk, az idő rendje szerint fogjuk az 1848-dik évig, miut e kis munka határpontjáig összeállítani.

Mindjárt a mondott század első éveiben Zilahon közepkori ököljogra s anarchiára emlékeztető, a közrendet, a város csendességét veszélyesen megingató, s két fő mozgalmából eredő belviszályok, háboruságok történtek, mely eseményeket épen azért külön kell előadni, mennyiben a rólok fenmaradt okmányokból ismerni lehet.

E két mozgalom: a zilahi postaháznak a város földesura

¹²⁾ *Jos Salamon*: Commentatio de statu Ecclesiae evangelico-reformatae in Transsilvania. — Claudiopoli 1810. — 8. pag. 25—31. a fene mlített nemesi kiváltságos levél közölve van.

¹³⁾ Az 1630 körül alapított, s a folyó század elején nagyobb virágzásnak indult zilahi reformatus iskoláról, alább maga helyén, külön emlékezzünk.

által széthánytatása-, valamint a városi nemesek és polgárok között a közterheknek egyenetlen s nem igazságos felosztásából származott, s végre mérges ellenségeskedéssé fajult versengések, mikbe a megye is belé vonatott.

A) A zilahi postaház ügye.

Zilah város földesura ez időben volt b. *Andrási István*, t. i. neje *Serédi Zsófia* után, kinek első férjétől *Rhédei Ferencztől*, hasonlólag a város földesurától két leánya volt: *Krisztina*, b. *Bánffi Péterné*, és *Anna*, gr. *Bethlen Ferenczné*.

A mondott városban a kinestár udvarháza, a barompiacson, az ott ma látható új és diszes épület volt; azt a házat, melyet Rhédei Ferencz csak zálogképen birt, ő 1694-ben egy polgárnak eladván, az *Könyves Mihály* zilahi postamester birtokába szállott, s akkor postaházzá lett. Ennek mint a kir. fiscus tulajdonának b. *Andrási István* által 1700-ban erőhatalommal visszafoglalása, a zilahi nyugtalanságok és belzavarok első szakaszát képezi.

A dolog folyama, s azon háznak mikép történt elfoglalása, az itt alább következő, s hű fordításban közölt okmányban foglaltatik.

1. Hivatalos bizonyítvány.

Alúlírtak bizonyítják, hogy folyó 1700-dik esztendőben junius hó 16-án Zilah mezőváros tyúköl nevű utcájában Kovács András polgár házánál s csikszentkirályi méltóságos b. *Andrási István* ur rendes szállásán valánk, hol nemes *Könyves Mihály* most cs. k. postamester ur is jelen volt, fenemlitett báró ur előttünk következő nyilatkozatot tette: „Bár az én feleségem nagys. *Serédi Zsófia* asszony Zilah városának mostani földesasszonya, még is a postamester a néhány esztendővel ezelőtt a baromvásár utczában lévő telket vagy lakházat valami módon megvásárolta, s főkép a jelen évben nemes Közép-Szolnok megye tisztjei által magának átadatta, s annak birtokában magát beigtattatá, — én mindazáltal ezen urnak azon házat birni tovább meg nem engedem

s ha minden a postához tartózkodó eszközöket, s más egyebet és a konyha eszközöket maga idejében onnan vitetni, azt ámtegy, különben készen tartom fegyveres cselédeimet, inasaimat, kiket s más jobbágyaimat hozzájuk csatolván, a házra ráküldöm, onnan mindent kihányatok s azt végre felgyújtatom.“

A *postamester* ur hallván ezeket, tiszteletteljesen ily alázatos kérést intézett a báró urhoz: „Már hat esztendőtl fogva enyém azon telek *Szappanos Dávid* lakos adóhátralékának fejében, mely tartozásért a zilahi tanács e házat megbecsültetvén, örökös joggal az én birtokomba bocsátotta. Ennek ellenére mégis a mult 1699-ben sz. Mihály napja körül, midő az alkalmazhatóság úgy hozván magával, míg a postára nézve szükséges ügyekben Budára mentem, méltóságodnak neje, az én távolléteben azon telket erőszakosan s valódi erőhatalommal, az ország törvényeinek ellenére elfoglalta. Visszatérvén annál fogva Budáról ide, midő a történetekről igen kedvetlenül értesültem, Közép-Szolnok megyéhez folyamodtam, mely engemet azon házba ítéletesen és törvényesen bevezetett s annak birtokába beigtatott. Azért méltóságodnak alázatosan, esedezem, ha valami követelése van, azt többé ne erőhatalommal, de törvény útján keresni méltóztassék.“

A báró erre röviden így felelt: „Nem akarok perelni, vagy a dologban törvény szerint járni el, a ki ellenem a törvény útját akarná követni, tegye azt; ha ön kimegyen a házból, mielőbb mennyen, ha nem, akkor szándékomat végrehajtóm.“

A *postamester* erre viszont azt válaszolá: „Méltóztassék az én méltatlan személyemet tekinteni, a mennyiben ő Felsége szolgálatában levén, mindennap e kötelességemet teljesítem, s a peres ház épen e végre van rendelve, s annál alkalmasabbat Zilah városában találni nem lehet. Annál fogva méltóságod ő Felsége szolgálatát méltóztassék tekinteni, legalább addig, míg a postára nézve szükséges helyet találni lehet, az ő Felségétől nekünk kegyelmesen adott kiváltság szerint hogy az ő Felsége postája kárt ne szenvedjen a hely alkalmazatlan voltáért, mint szintén az én nemesi szabadságom s jogomnál fogva; így mind két dolgot megfontolván, egy kevés várakozással lenni, s idő haladékat engedni méltóztassék.“

A báró erre ezt mondá: „Én a postával nem gondolok

ha valamit akar, azt keresse azután perrel. Azonban határozza el magát, átfogja-e a házat adni vagy nem? Mert szándékommal teljességgel fel nem hagyok: még is ha tizenöt nap alatt végkép kiköltözik a házból, s azt átadja, ennyi időt engedek.“

Postamester: „A mint látom, lehetetlenre vagyok kényszerítve, ünnepélyesen tiltakozom, s jó szántomból nem adom, sem jogomtól el nem állok.“

A báró ekkor cselédjeinek mondá: „Menjetek, s tegyétek azt, mit nektek parancsoltam.“

A postamester látván ezt, a báró urat ő felségének, mint maga legkegyelmesebb urának szentséges személyére, nem kevésbé az örökös főpostamester ő exeljára, mint maga előljárójára, a méltós. kir. guberniumra, az ország jogaira, s a megyére emlékeztetvén, ünnepélyes óvásának előrebocsátása után, az ellen a mit tenni akar, tiltakozott.

A báró ur mindazáltal mindezeket semmibe és számba nem vevén, cselédjeit elbocsátotta, s Magyar-Egregyből fegyverekkel s fejszékkel készen álló jobbágyait behivatván, a mondott postaházra rá ment, minden posta-eszközt s készületet s minden egyebet csufosan az utczára kihányatott, a postalegényeket megmotoztatta, a házat lerontatta, annak minden kerítését tetőtől talpig összevagdaltatta és széthányatta.

Mindezek valóságául s bizonyítására e nevünk aláírásával és szokott pecsétünkkel megerősített bizonyosságlevelünket, szükséges óvásul, igaz hitünk szerint adjuk.

Kelt *Zilahon* a fenirt esztendőben és napon.

Kémeri <i>Tordai István,</i>	<i>Száva György,</i>
Kraszna megye alispánja.	Krasznamegye esküdt- ülnöke, s pénztárnoki biztosa.

Kevei <i>Gergely Márton,</i>	Somlyói <i>Erdőteleki Zsigmond,</i>
Kraszna megye esküdt-ülnöke. Kraszna megye esküdt-ülöke.	

Zilahi Tunyogi Ferencz,
nemes személy.

A fenebbi, valóban középko ri módon a feniirt napon junius 16-án végrehajtott erőszakos tényre nézve, a postamesternek felsőbb helyre felterjesztett panaszából utánpótlólag megjegyezzük: hogy a kérdéses háznak visszafoglalása állítólag b. Andrási nejének is megegyezéséből történt volna, mely alkalommal a postaházra felfüggesztett csász. védlevél, (salva guardia) valamint a császári czimer, a kétfejű sas letépettek, a postamesternek minden butorai és holmije, mindennemű posta-eszközök az utczára ki- és szétszórtak, hol négy napig heverték, veteményes kertje feldúlott. Mely eljárásból eredett kárát a postamester legalább száz tallerra becsülte.

Miután a zilahiak sem a postamester kérésére, sem a budai csász. postahivatal felszólítására, a postának alkalmas házat adni nem akartak, Könyves Mihály kénytelen volt régi, s felette alkalmatlan és messze, egy sáros helyen fekvő lakába költözni.

A postamester a rajta elkövetett „hallatlan ellenséges erőszakoskodást, méltatlanságot, megkárosíttatását valamint a hivatal meggyalázását“ mint említve volt, panasz tárgyává tette, melyben sérelmének orvosoltatásáért és elégtételért könyörgött. E folyamodását Bécsbe gr. *Paar József Károly* birodalmi főpostamesterhez felküldötte, ki *I. Leopold* császár és királyhoz ez ügyben tett hivatalos jelentésében ő felségének legkegyelmesebb rendeletéért esedezett, hogy az előadott „igen szörnyű eset“ (casus atrocissimus) az ország törvényei szerint indítandó kereset és perbefogás útján büntetessék meg, a megsértett és károsított zilahi postamester kárának visszaadásán kívül, az igazsággal s az ország törvényeivel megegyező elégtételt nyerjen, s a tett elkövetője, mint érdemli, s a törvény kívánja, másoknak például maga büntetését elvegye, ily módon tehát a posták és levelezés bátorságára nézve gondoskodás és intézkedés történjék.

I. Leopold ez ügyben az erdélyi kir. guberniumhoz következő, hű fordításban közlött legfensőbb rendeletét intézte.

2. Királyi leirat.

Leopold stb. stb. stb. A mi őszintén szeretett hivünk román. sz. birodalombeli gróf *Paar József Károly*, valóságos titkos és udvari tanácsosunk, s egyszersmind birodalmi főpostamesterünk mély hódolattal milyen alázatos kérelmet terjesztett Előnkbe, azt ide mellékelt emlékiratából, s ehhez csatolt okmányok másolataiból bővebben s világosan fogjátok látni.

Miután az igazságos dolgokat kérőktől ezeknek teljesítését megtagadni nem kell, de különben is igazságtalan volna s a hűségeselek nyugalmára nézve felette ártalmasnak és sérelmesnek látszanék, hogy az alsóbbak s gyengébbek a hatalmasabbaktól a törvény körén kívül bármi módon elnyomattassanak, — azért az ilyen erőszakoskodókat, s eljárásukban a törvény körét áthágókat, valamint azokat, kik saját hatalmukból maguknak elégtételt vesznek, illő, perbe fogni és megbüntetni. Annál fogva fennemlített kérelmes jogairól s nem kevésbbé hű alattvalóink nyugodalmáról atyaiag gondoskodni akarván. Tinéktek, e levelünk rendében hathatósan, komolyan parancsoljuk, meghagyjuk, és rendeljük : miszerint ez írásunk kézbesítése után, s ha a dolgok valóban úgy állanak és vannak, mint állítják, fennemlített panaszlónak, vagy pedig zilahipostamesterünknek Könyves Mihálynak, a ki, kegyelmes adományozásunknál fogva, annak törvényhatósága alatt áll, ha ő a törvény útját akarná követni, minden törvénytelen halasztást félre téve és mellőzve, neki igazságot szolgáltatni, s a mit a jog és törvény kíván, teljesíteni, vagy azok által, kiknek az köteleességében áll, minden módon teljesíteni, tartozásoknak s köteleességeknek ismerjétek. — Kelt Ebersdorf kastélyunkban, september 19 én az 1700-dik esztendőben.

Ugyan ez ügyben a felség parancsolatjából a gubernium, melynek székhelye akkor Gyula-Fejérváron volt, 1701 mart. 15-én b. Andrásinak meghagyta, s őt intette, hogy minden dolgait félretévén, májusban okvetetlen megjelenjen vagy maga, vagy embere által Fejérváron, meghallgattatása végett, mert akár megjelenjen, akár nem, az ud-

vari kegyelmes rendeletek teljesedésbe vétetnek, s a postamesternek mint az igazság kívánja, mindenekben elégtételt adtik, azért a bárót ha mi kedvetlenség fogja követni, magának tulajdonítsa.

A zilahiaknak ugyan a fenirt napon kelt decretumában a gubernium igen kemény büntetés terhe alatt, meghagyja, hogy míg a postamester peres ügye eligazíttathatik, a város a posta számára jó, alkalmas s az ő felsége szolgálatjához, pro rerum exigentia, illendő házat szállásul rendeljen, melylyel mind a postamester megelégedve lehessen, mind pedig minden a szolgálathoz való commoditásból fogyatkozása vagy hátramaradása ne lehessen.

A gubernium azonközben az udvartól rendeletet kapott, hogy a Könyves Mihály dolgába, mint nem elibe tartozó ügybe, többé ne avatkozzék, mely azért valószínűleg kincstári uton döntetett el. Mikép történt annak eligazítása? — nincs tudva.

A postamester, dolgának ez új fordulatáról a guberniumtól nyert következő válaszban értesítette.

3. Könyves Mihály, zilahi postamesternek a dott válasz.

Jóllehet a gubernium az első resolútiója szerint és az ő felsége decretuma szerint, mostani congregatiójában dolgát igazítani kész lett volna, de Andrási István atyánkfia elő kegyelme contramandáltatván elő Felségével, hic et nunc, az gubernium foruma nem lehet, és nem is rovideálhatta; hanem álljon szabadságában, melyik forumon prosequálja jusát és praetensióját. Actum in Regio Transsilvanico Gubernio; die 8-a julii 1701.

Extradata per
Michaëlem Olasz

Secretar.

V.

B) A zilahi belviszályok és háborgások.

A második nagy mozgalom, lehet mondani, lázadás Zilahon, a városi lakosok két osztálya: a *nemesek* és *polgárok* közötti éles surlódásból fejlődött, melybe Közép-Szolnok megye a városi nemeseknek pártolásával beléavatkozván, a tűzre olajat töltött, s végre midőn a sok kárt szenvedett földesuraság is kénytelen volt maga jogai védelmére föllépni, a belzavaroknak nagy s vészteljes kiterjedése bekövetkezett, s Zilahon, azt csaknem végromlásba döntő állapotok idéztettek elő. Valóban alig lehet szomorúbb helyzetet, nagyobb nyomorúságot képzelni, mint az volt, mire az akkori szerencsétlen lakosok jutottak.

Mint fennebb már meg volt jegyezve, a kérdéses villongások okát a közterheknek a városi lakosok között nem egyforma felosztásában a polgárok tulterheltségében s ebből származott elkeseredésben kell keresni. E városi kis forradalomban is tehát, mint az országok sorsát elhatározó nagy forradalmakban, a *pénz* kiválólág szerepelt; egy ez időbeli okmány szavaival: „a zilahiak között a versengés az *adózás* miatt forgott.”

E zilahi zavargások kezdetét, folyamát és tovább terjedését, az ide tartozó lényegesebb adatoknak s eseményeknek összeállításával előre bocsátjuk, s azután a nyugtalanságokra vonatkozó, az adatokat s tényeket bizonyító főbb okmányokat közlendjük ¹⁴⁾.

A zilahi nemesek és polgárok között az 1701-dik év novemberében egy véres összekocczanás történt, mire az adott alkalmat, hogy egy tilalmas erdőt pusztító nemeseket a városi polgárok onnan bevitetni akarván, a helyszínére kimenő

¹⁴⁾ Az eddig merőben ismeretlen, s felette érdekes, mindkét rendbeli zilahi eseményt földerítő okmányokat, a volt erdélyi k. gubernium levéltárából kaptuk.

felfegyverkezett nemesek őket megtámadták, és aközben egy polgárt meglőttek. Ez alkalommal a gyilkos, egy *Tólas István* nevű nemes házába menekülván, a polgárok annak kiadatását kérték, de azt meg nem nyervén, a mondott nemes házat beárkolták, kútját betöltötték, és senkit onnan ki nem bocsátottak. A városi nemesek a történetekről a megyének hírt tettek, azt segítségül hívták, melynek felfegyverkezett, s báró *Vesselényi István főispántól vezérlett nemessége, a városra rárontott*, mikor annak lakosai közül többen mint foglyok a hadadi várba hurczoltattak, s ott sokáig sanyaru fogságot szenvedtek; mint a 6. sz. alatti okmány bizonyítja.

Bár ez volt egyik régiebb episdja a zilahi zavargásnak, de azt bizonyosan hasonló okból t. i. a polgárok aránytalan terheiből eredett más kedvetlen surlódások is megelőzték, s így a növekedő békételenség és viszályok következtében, a városi nemesek és polgárok között per is keletkezett. Egy 1701-ben tavasszal kelt okmány szerint, olyan per már akkor a királyi táblához föllebbezve volt, ¹⁵⁾ annak tehát s így a zilahi háborgásoknak is kezdete jóval előbb volt. A két osztály között régóta fenálló, megrögzött ellenségeskedést más oklevelekből is lehet látni. ¹⁶⁾

A zilahi ez időbeli alább következő zavarok és viszonyok ismerésére szolgáló főbb, igen érdekes adatok azon három panaszos és latin nyelven szerkesztett kérelemben vagy emlékiratban foglaltatnak, melyeket b. Andrási Istvánné és leányai 1702-ben *I. Leopold* császár és királyhoz fölterjesztettek, ¹⁷⁾

¹⁵⁾ Ez okmány a közép-szolnoki nemességnök 1701-ben május 23-án Hadad várában tartott közgyűléséből a kir. guberniumhoz intézett következő kérelme:

„Ezen dologról való sok rendbeli busításunkról Nagyságtokat alázatosan követvén, még is igen alázatosan instálunk, zilahi nemes atyáinkfiainak *régől fogván való* háborgattatásokat, nemesi szabadságoknak eltapodtatását és azokért tett sok költségeket s fáradságokat méltó tekintetbe venni, panaszokat meghallani és civilis atyáinkfiáival való dolgokat eligazítani (*lévén appellatióban a méltóságos Táblán*) méltóztassanak; Nagyságtok eziránt való grátiáját nagy alázatossággal meghálálni el nem mulatjuk.“

¹⁶⁾ Így például egy 1701-ben november 16-áról Közép-Szolnok megyéhez intézett, s azon megye és Zilah város között történt „*eseményre*“ vonatkozó, alább olvasható kormányzékai rendelet is azt mutatja.

¹⁷⁾ Az egyikben ezek közül, mely 101. 1703-beli kormányzékai

Zilah régtől fogva fenálló szokás és gyakorlat szerint a Közép-Szolnok megyére eső összes adónak hatodrészét (sextalitem) — tartozott fizetni, s annak a városiak megterhelésével történt kiadásából eredett surlódásokba t. i. a városi nemesekkel egyetértő megyei nemesek belé elegyedvén, így történt a városnak az utóbbi nemesség által (fenebb már említett) megrohanása, midőn a polgárok közül többen bántalmaztattak, megveretettek, sőt vérontás is történt.

Ennek következtében, a városiak, sőt a földesuraság is a megyei nemeseket perbe fogták, kik azért megboszkodván s azon okból is, hogy a városiak a per folytatásában gátolva legyenek, őket mindenkép, főkép a város terheinek szaporításával s más ürügyek használásával is megrontani igyekeztek. Ez okból követelték névszerint, hogy a városiak a rájuk eső hatodrészes-adót a megyei tisztek kezébe szolgáltatassák. Így azok nemesak sokkal több adót róttak a városiakra, mint kellett volna, de a tőlök befizetett összegre nézve rendes számolást (compusust) sem tartottak, s annál fogva igazságtalanul sok hátralékot követeltek, a miknek azután felhajtásában mindenféle erőszakosságra vetemedtek, s velük néha, minden kíméletet félretéve, lehet mondani: kegyetlenül is bántak, mert minden vagyonukat elfoglalták, az adósokat, férfiakat mint nőket megköltözték, s tömlőczre hányták, ott zsarnokilag kinozták, s így számos lakosok a rajtuk elkövetett sok méltatlanság miatt kénytelenek voltak házukat sirások és jajgatások között elhagyni, — sedes suas ejulatu deserere, — s szülővárosukból más és bátorságosabb helyre költözni.

Egy alkalommal épen akkor midőn a városiak súlyos adóbehajtással sanyargattattak, — a város környékében császári katonaság vonult, át s a megye a helyett, hogy annak egy részét más helységekbe is küldje, és szükséges élelmezésükről előre gondoskodják, *a hatszázból álló egész csapatot a városba szállíttatá*, mely azt minden szükségességekkel ellátni tartozott, holott abban más katonaság is volt, t. i. *Deák Pál ezrede*.

szám alatt van annak levéltárában, Zilah városnak a megyei törvényhatóságtól függetlensége így említettik: „Praenotatum oppidum — privilegium, praeter id, quod in gremio comitatus existat, nulli jurisdictioni comitatus subiectum.“

Ennek *Szőcs Orbán* nevű kapitánya azonkívül a városiakat nyomorgatta, verte, ütötte, s irányukban mindenféle kihágásokat elkövetett.

A kérelmes uri nők azért panaszukban kifejezték, — hogyha a végromlásnak kitett városiak, sulyos és sanyaru helyzetüknek legkegyelmesebb orvoslását meg nem nyerik, teljes pusztulásra jutnak és semmivé kell lenniök, annál fogva nem csak adófizetésbeli kötelességüket nem teljesíthetik, de nyomorult életük tovább fenmaradását sem lesznek képesek eszközölni. ¹⁸⁾

A kérelmesek tehát ő felségének az adófizetésbe becsuszott rendetlenségek megszüntetéseért esedeztek, jelesen, hogy a zilahiaktól fizetendő hatodrészt rájuk, a megyei a dótól elkülönítve rovassék, s egyenesen a pénzügyi hatóság kezébe fizetessék. ¹⁹⁾

Egy harmadik kérelemben végre az illetők annak szükségességét terjesztették a császár olibe, hogy a nemesi czimek s azon jogok használásába becsuszott sok visszaéléseket és bitorlásokat tekintve, ő felsége a guberniumnak parancsolja meg, intézkedni, hogy minden nemesek s ezek kiváltságaihoz jogot formálók összehívattassanak, kik akkor maguk nemességének, s ilyen jogaiknak, mint szintén telkeiknek is bebizonyítására — tehát a producálásra rászorítottassanak; ²⁰⁾ — oly kíváнат, melynek teljesítése egy mindenféle zavargásoknak, s a társasági rend teljes felbomlásának képét mutató időben szinte lehetetlen volt, midőn egy oly intézvény a legbékésebb korban s rendezett viszonyok között is sok nehézséggel volna összekapcsolva.

A császár a fenismertetett három kérelemben foglalt ügyeknek s kíváнатoknak eligazítása végett ugyanannyi kir. leiratot intézett, még pedig egyet 1702-ben október 27-én a

¹⁸⁾ „Non ut muneri suo satisfacere, verum nec ulteriori miseria bili permansioni sufficere possunt.“

¹⁹⁾ Azon időben Kassán volt egy ilyen es. kir. pénzügyi hatóság. az ottani kiküldött albizottmány — Subdelegata caesareo-regia Commissio Cassoviensis, — melynek a Szilágyság alárendelve volt.

²⁰⁾ „Ut accersitis universis nobilibus et jura nobilitaria praetendentibus, jura sua tam ratione nobilitatis, quam etiam fundorum, reales nobiles ab aliis separentur;“ etc.

fenemlített kassai es. k. kiküldött albizottmányhoz ²¹⁾; a más kettőt ugyancsak 1702-ben a guberniumhoz, ezek közül minde-
nik egy napon, t. i. november 17-én kelt.

Mi az elsőt illeti, mely a kassai albizottmányhoz volt küldve: — a császár előre bocsátván, hogy „az oly nagy romlást és pusztulást“ szenvedett Zilah város maga hatod-
rész adójának fizetésére is teljesen képtelenné lett, a bizott-
mány maga kebléből küldjön ki biztosokat, kik mindenek
előtt mind Közép-Szolnok vármegye, mind Zilah város vagyoni
állásának új összeírását eszközölgék, az érdekelt feleket
hallgassák meg, a kérelmes báróné emlékiratában foglalt az
adózási terhek aránytalanságából származott panaszait vizs-
gálja meg, fürkészze ki, s az igazságot földerítvén, minden
adózási terheket Zilah erejéhez s vagyoni tehetségéhez mért
arányban állítson meg, — s így a kérelmesnek igazságot és
elégtételt szolgáltatasson. ²¹⁾

E legfelsőbb rendeletet a kassai albizottmány 1703.
január 25-én Közép-Szolnokmegyének megírván, tudatta
egyszersmind, hogy annak értelmében maga kebeléből gróf
Barkóczy Ferencz ülnök más tagokkal neveztetett ki, s a
megyét az ügybajra vonatkozó minden adatokat össze-zerezní
felszólította. A megye a dologról az erdélyi guberniumnak
jelentést tett, mely annak következtében az albizottmányt
azon év martius 14-én felszólította, hogy gr. *Barkóczy* kiszá-
lását addig ne siettesse, míg a gubernium a Zilah és a megye
között folyt viszály minden körülményeit alaposan megis-
merheti, s azok felől maga részéről kellő felvilágosítást adhat.

A zilahi belzavarok eligazítására nézve kibocsátott kir.
leiratok s más ilyen kormányi intézkedések foganatosítását a
haza békességének 1703-ban történt új felháborítása meggá-
tolta. Főhelyet foglal az érintett rendszabályok között az
1701-ben nov. 29-én történt, tudva levő tilalmas erdőbeli ese-
tepaténak, s más mozgalmaknak kinyomozására a gubernium-
tól 1703-ban april 21-én kiküldött bizottmány, melynek
11 kérdőpont szerint kellett volna azon megbízatásában
eljárni. ²²⁾

²¹⁾ E leiratát a bécsi udvari főkamarának aláírták a császáron ki-
vül: gr. *Mátyásoczky László* nyitrai püspök. és *Somogyi Ferencz*. — A más
két k. leiratot a guberniumhoz l. alább az okmányok között 7. 8. sz. alatt.

²²⁾ Ez okmány alább az 1-ső szám alatt olvasható.

A Rákóczi-féle kuruczvilágnak, — mely a Szilágyságra csak hamar kiáradott s a forradalmi párt hatalmába esett Zilah városát is tetemesen sújtá, ²³⁾ — éppen 1703-b. újra kitörése volt az, mi a kérdéses ügy eligazítását lehetetlenné tette, általában a kormányi rendszabályok végrehajtását megghiúsította. A királyiház iránti hűséghez ragaszkodó guberniumnak Gyula-Fehérvárról Nagy-Szebenbe kellett menekülni, és sok gyűlölséget, üldözést szenvedett, főkép miután a mondott városba 1703-ban nov. 15-re összehívott országgyűlés Rákóczi Ferencz fejedelemségét érvénytelennek nyilvánította. ²⁴⁾ A zavar még nagyobb lett, miután gr. *Bánfi György* gubernator 1708-ban meghalt, mint szintén a kormánysszék több tagjai is, melyet azért a törvények értelmében kiegészíteni nem lehetett; azt tehát ideiglenesen pótolni, 1709-ben az ugynevezett s az országot sok viszontagságok között öt évig kormányzó *deputatio* felállitattott.

A zilahi viszályok s háboruságok lecsendesítése annál fogva a polgári zivatarok korában szünetelt, mignem a szathmári béke után, azon vitaügy újra fölmerült, s a dolgoknak Zilahon rendbehozása a deputatio feladatává vált, még pedig a zilahi nemességnek az elintézészt sürgető folyamodása következtében, mi az 1712-ik esztendő elején történt, mint alább a 14-d. számú alatti okmány bizonyítja.

Ennek következtében a deputatio maga első teendőjének ismerte a kérdéses versengések tárgyalásában a gubernium által megkezdett uton tovább haladni, az 1703-ban kirendelt, de félbeszakadt nyomozásnak az akkor kiadott kérdőpontok alapján folytatására s bevégezésére egy új bizottmányt küldeni ki, mi 1712-ben február 24-én meg is történt, s annak tagjaivá *Dobai Péter*, *Keczei István* és *Stenczel Zsigmond* nemesek nevezettek ki.

²³⁾ Zilahnak e sok inséggel teljes korából álljon itt a fenebbi állítást is igazoló érdekes adat, a város jegyzőkönyvéből: „Amaz siralmasan említendő kuruczvilág után, midőn ujabbán a felsőjes Római császárnak meghódoltunk volna, a mi kevesen a fegyver miatt megmaradtunk, in anno 1710. a pestis sokakat, circiter 600-at városunkból a szomorú halál által kivágott. Ezen esztendőben kezdődött ezen protocollum; a régiek elégték.” — Ezt 1713-ban írta *Szabó András* városi jegyző.

²⁴⁾ *L. Jos. Benkö* Transsilvania. — Tom. II. Vindobonae 1778. — 8 pag. 17. 18.

Ezzel azonban a deputatio meg nem elégedett, de a kívánt célra jutásért egy új lépést is tett. A sokáig függőben lévő vizálynak t. i. bevégezésére, s, a zilahi nemesség és polgárok közötti kiegyezkedésnek s békés elintézésnek megkísértésére kiküldötte: gr. *Teleki Mihályt*, kövárvidéki főkapitányt, *Mikola Lászlót*, *Draut Györgyöt* és *Gidófalvi Gábort*, a három utolsót az erdélyi deputatio tanácsosait; szóval: a dolgot úgy nevezhető *békebírótság* kezébe adta.

Lette-e az új nyomozó bizottmány munkálkodásának, vagy a kirendelt békebírák közbenjárásának valami eredménye? s mi? nem tudjuk.

Vajjon azon körülményből: hogy legalább nyolecz éven keresztül s így az 1720-dik esztendeig a kérdéses zilahi események felől az erdélyi k. gubernium levéltárában több adat, s kormányi intézkedés nem találtatik, azt kelljen-e következtetni, miszerint az illetőknek csakugyan lehető volt, valami sikert eszközölni, s megbízatásukat a rendnek Zilahon, mennyiben a körülmények engedték, helyreállításával teljesíteni? ezt határozottan állítani bajos, annyival inkább, mert a mint alább látni fogjuk, huszonhárom év múlva a zilahi nemesek és polgárok között a villongások megújultak, s így gyökeres orvoslás 1713-ban semmi esetben sem történt. Egyébiránt az idő maga hatalmát ez ügyben bizonyosan gyakorolta, s miután tíz év lefolyása alatt a zilahi háborgásokban szereplők, a cselekvők nem kevésbbé mint a szenvedők közül sokan elhaltak, a szenvedélyek lecsilapodtak és sok oly változás történt, mi a rend és béke visszaállását nem csak lehetővé, de szükségessé is tette.

A mint az alább közlendő 16 darab okmányok közül az utolsóból lehet látni, a deputatio az adózás és közterhek kérdéséből származott különböző vizálgatásoknak gyökeresen orvoslása végett egy más rendszabályhoz is nyult, t. i. 1713-ban július 13-án a zilahi nemesek nemesi leveleinek megvizsgálására egy más bizottmányt küldött ki, melynek azonban az okmányokban fölfedezett sok nehézségek miatt maga munkálkodását elhalasztani kellett, s annak újra megkezdése a dolog természetében fekvő számos akadályok, s kényes érdekek miatt alkalmasint gátolva volt.

A fenebbiekben előadott zilahi eseményekre tartozó, a

kort illusztráló okmányok itt következnek. Első azok között az, mely a többször érintett 1703-beli nyomozó bizottmány kérdőpontjait foglalja magában; abból lehet az egész vizsály eredetét, mint szintén az azt élesztő és tápláló viszonyokat érteni.

VI.

A zilahi versengésekre vonatkozó okmányok.

1. Az erdélyi kir. guberniumtól a Zilah város lakosai között történt zavargások ügyében 1703. april. 21. kirendelt nyomozó bizottmány elibe szabott kérdőpontok. ²⁵⁾

1. Hogy eleitől fogva Zilah városában polgári telken lakó nemesek úgy, valamint a polgárok minden dézma-adással, szekér taksával, szőlő-munkásokkal, *udvarház* és körülötte lévő szükséges épületekre kívántató dolgosok adásával tartoztak-e?

Vagy pedig mindezekkel a polgári telken lakó nemesek nem tartoztak, hanem csak valami részével és mivel?

2. Ugyanazon városban nemesi telken lakó nemesek eleitől fogva tartoztak-e valami szolgálatot tenni, vagy taksát fizetni a zilahi földesurnak? vagy nem? s ha igen, mivel tartoztak?

3. Akár kiváltságos, akár polgári telken lakó nemesek a város birájától függöttek-e? s micsoda formában? s ha nem, vármegye tiszteitől, vagy magok közül való szolgabirótól függöttek-e?

4. A kiváltságos és polgári telken lakó nemesek, ennek előtte csak négy-öt esztendővel, mikor a Magyarországról való biztosok a nép összeszámlálására oda jöttek volt, közdették-e magokat a város birája törvényhatósága alól kivenni? vagy mióta csak az emberek arra emlékeznek, sohasem függöttek a város birájától?

5. Hogy midőn a fen megírt nemesek az eleitől fogva szokott szolgálatokat teljesíteni nem akarták volna, melyért

²⁵⁾ Ez okmányban előforduló latin szavak és kifejezések magyarosítva vannak.

a városbeliek megakarván zálogolni, a nemesek seregestől állottak volna a polgároknak ellen fegyveres kézzel, mely miatt a polgárok kénytelenítették a mezőről a nemesek marhájokat elhajtani?

Vagy inkább a városbeli civisek adtak volna okot a következő rendetlenségekre azzal t. i. hogy a nemeseket contractusok ellen rendkívül háborgatták, fogdosták, verték, s lovaikat s egyéb vonó marhájokat is hírek nélkül elvették, hogy sem magokat rendkívül való quartélyozásokkal s portiózással terhelték volna?

6. Hogy a városiak tilalma ellen a nemesek a megtiltott erdőre menvén, — midőn a polgárok be akarták volna vinni azon tilalmas erdőről a nemeseket, — a nemesek fegyveres kézzel támadtak fel és *egy polgárt meglőttek volna*, mely a lövés miatt meghalt?

Vagy ellenben, nem az tilalmas zilahi erdőről, hanem az paniti erdőről hozván fát *Tálas István 1701. november 29-én*, minden ok nélkül küldött ki az zilahi bíró, hogy Tálas Istvánnak emberét ökreit, szekereit bevigyék, minthogy még annakelött elvégezte volt a zilahi tanács, hogyha Tálas István telkéről maga kimogyen, megöljék, marháit, javait pedig külön találván, elprédálják, és midőn Tálas Istvánnak szekereit az erdőről be akarták vinni, a polgárok kezdettek az egyverkezéshez elsőben?

7. Hogy ezen gyilkos, a Tálas István házához szaladván, a polgárok kérték volna kézben adatni, s hogy onnét ki nem adták, a miatt kénytelenítették volna a polgárok oda öröket rendelni és Tálas Istvánnak házáat beárkolni?

Vagy ellenben nem az gyilkosnak üldözésére nézve mentek a zilahi polgárok az Tálas István házára, holott is nem csak az gyilkost, a kit annak állítottak lenni, hanem másokat is azzal együtt benszorítván, senkit csak vizért is ki nem bocsátottak, még csak gyermekeket és asszonyembereket is, sem másokat hozzájuk bé nem bocsátottak, halállal fenyegetvén őket. Árokka körül vették, a kutját is Tálas Istvánnak betöltötték, hogy sem magoknak, sem marhájoknak vizök ne legyen? Meddig tartott-e benszorítás?

8. Hogy az zilahi nemesség indította volna fel a vármegye nemes rendeit, *jótállást révén magokra*, s micsoda formában?

Vagy pedig azért kénytelenítették az zilahi nemesség az

vármegyei nemességnak hirt tenni, hogy ily nagy megszorításokból és nehéz fenyegetődzések alól kimeneküljenek?

9. Mint és micsoda formában ment a vármegyei nemesség az városra, fegyveres kézzel-e?

Vagy hogy a vármegye nemes rendei, nem ellenségesen mentek, hanem csak azért, hogy azon megszorított embereket kimentseék, — hogy a vármegye vice-ispánja *Guti Parkas*, midőn Zilahra érkezett volna, a nemes vármegye határozatát el olvasta, és kérte a zilahi polgárokat, hogy a megszorított nemeseket bocsássák el, s mindjárt visszatér mind maga, mind a vele valók, de nem hogy azt cselekedték volna, sőt inkább a polgárok harangot vertenek félre, s azt kiáltották, hogy az megszorított nemességre az házat felgyújtják?

10. Midőn a nemések felülésekor a városbeliek az vármegyei nemesség eleibe oda küldötték volna az ott való predikátort más két polgárral, azon polgárokat megfogták és a pappal is illetlenül bántak volna?

Vagy melyik fél, a vármegyei nemések, vagy zilahi civisek fogtak elsőben fegyvert, s melyik fél lőtt elsőben, melyik részről esett el elsőben ember a lövés miatt? s a pappal melyik fél bánt illetlenül? ²⁶⁾

2. Közép-Szolnok vármegye kérelme. Vártelkén 1701 septemb. 22-én tartott közgyűléséből.

Gr. Bethlen Miklós erdélyi kormányszéki tanácsos-, főkanzellárius- s Máramaros vármegye főispánjának.

Noha zilahi nemes atyáinkfiai sok nyomorúságok s fáradozások után deliberatumot (vagy dirimatiot) obtineáltak, mely kegyelmed előtt nyilván vagyon, mindazáltal tekintetes és nagyságos Andrási István uram ő kegyelme azzal semmit nem gondolván, említett atyáinkfiai hallatlanul szorongatta és károsította; kegyelmedet mint bizodalmas és méltóságos jó

²⁶⁾ A 11-dik s utolsó kérdőpont azt tartalmazza, hogy melyik félnek háborgatásai és sérelmei idézték elő a bekövetkezett zavarokat, s kik voltak a polgárok, mint nemések részéről a mozgalnak fejei, a bujtogetők?

urunkat alázatosan kérjük : megirt atyánkffai dolgát az méltóságos Regium előtt promoveálni és succursussal lenni méltóztassék, hogy megirt Andrási uram litis intermedio ő kegyelmeket ne háborgassa, és igazságokban s nemesi szabadságokban ne oprimáltassanak ; ugyan is ha az Ur ő kegyelme az dirimationak cedálni nem tartozik, tehát az deliberatumok és sententiák csak játékoknak tartathatnak, mely távol legyen. Kegyelmed uri gratiáját alázatosan megszolgálni, s remereálni el nem mulatjuk. Isten oltalmában ajánljuk kegyelmednek életét méltóságos házával együtt.

3. Kormányzékirendelet 1701. nov. 16-án Közép-Szolnok megyének.

Miesoda casus történt kegyelmek s Zilah városa között az gubernium displicenter értette. Melyben is minékünk ex officio belé tekintenünk szükséges. Ahoz képest az jövő országgyűlésre kegyelmek minden ahoz kívántató szükséges instrumentumokkal bizonyos atyjokffait, — kik az gubernium előtt azon dolgokat folytathassák, beküldeni el ne mulassa ; addig pedig minden veszekedést, visszavonást, annál inkább fegyverkedést félre tévén, legyen minden amicitiaiban. Külömben ha kik találatnáának olyak, a kik ujabb veszekedést inditanának, azok ellen a gubernium igen keményen procedáltat, érdemek szerint meg is büntetteti. Melyet is autoritate sat. parancsoljuk sat. Az mely zilahiak pedig kegyelmek kezo alatt most raboskodnak, azokat jó kezesség mellett bocsássa el ; akkor az gubernium végső igazításban veszi kegyelmek dolgát.

4. Kir. leirat. Bécsből 1702. febr. 2. A királyi Guberniumnak (fordításban).

Leopold, Isten kegyelméből sat.

Nem kételkedünk, hogy ti a közelebbről Közép-Szolnok vármegye, valamint Zilah város polgárai, vagy lakosai között történt hallatlan, s minden hazai törvények által tiltott esemény fölül igen jól értesülve vagytok. Mivel az említett, s a mi kedvelt hívünk b. Andrási István, mint Zilah városnak földesura által panaszképen följelentett eset mind a mi királyi tekinté-

lyünknek sérelmére, mind pedig a közcsendességnek megzavarására szolgál: Nektek komolyan parancsoljuk, hogy ez ügyben pontos nyomozást vitetvén véghez, oly rendelkezéseket adjatok ki, melyek által az érintett versengés legkisebb időhaladék nélkül, úgy mint kell, eligazittassék. (A császárhoz ki-
vül, aláírva: gr. Kálnoki Sámuel, alkanczellár, és Fiáth János udv. tanácsos.)

5. Kir. kormányzékí rendelet. 1702 april. 7.
Zilah városnak.

Micsoda tumultuálódások estenek kegyelmetek között, a gubernium igen displicenter értette; melynek is orvoslásáról sokszor gondolkodván, becsületes, főrenden lévő tagjait expediálta is kegyelmetek közé; de mindannak is igen kevés effectumát tapasztalta. Minthogy pedig most a gubernium egyéb s nagyobb occurrentiák miatt, arra magának időt nem vehetett, hogy kegyelmetek dolgában belé tekintsen, azért differálódott dolgoknak eligazítása a legközelebb esendő összegyűlésünkre; akkor mind a két fél olyan készüllettel comparéáljon, s finalis decisioja lészen; addig pedig autoritate sat. parancsoljuk igen serio és sub gravi animadversione, hogy mind a két részről az izgága keresést, tumultuálódásokat úgy elkerüljék, hogy legkisebb okot is arra ne adjanak, várván mindenekben az gubernium decisiojától: tudtokra lévén, hogy valaki comperiáltatik, hogy afféle motusoknak elkezdője leszen, absque omni respectu igen kemény érdemben büntetését elveszi.

6. Kir. leirat. Bécsből, 1702 april. 7. A kir.
guberniumnak. (Fordításban).

Leopold sat. A most folyó alólírt esztendő mult február havának 23-dik napján,²⁷⁾ tinéktek kegyelmesen meghagytuk és parancsoltuk, hogy azon peres ügyet vagy versengést

²⁷⁾ Ez ügyben kelt a második, u. m. 1702. február. 23. - diki leirat a kezemhez jött okmányok között nincs, hihetőleg a kir. kormányzék irományai között hiányzik. A fenebbi 6. sz. leiratban a főispán grófnak hibásan czimeztetik.

mi egyfelől Zilah mezőváros lakosai, más részről pedig hadadi gr. *Vesselényi István* Közép-Szolnok vármegye főispánja között, említett Zilah mezővárosnak vakmerő és erőszakos megtámadása alkalmából fölmerült, — a mi Ítélő-táblánknál elő- és fölvetetni, s megtartván mind azt, mit jogszerűleg megtartani kell, tanácskozás alá bocsátni, s véglegesen eldöntetni el ne mulasszátok. Mind a mellett, a mint hinni kell, sokkal fontosabb peres ügyekért fennebb említett táblánknál azt felvenni nem lehetett, s így némely zilahi polgárok, kik a már érintett megtámadásból eredett zaj közben elfogattak, s nevezett főispánnak Hadad nevű várába vitettek, még most is, mint nagy kedvetlensággal értették, fogva és ronda börtönben tartatnak, sőt a főispán azokat netán még tovább is ott hagyni akarná és szándékoznék.

Mivel pedig a mint hazánknak rég fenálló szokása kívánja, az ilyen helytelenül elfogott embereket oly hosszas ideig letartóztatni nem lehet, ha csak valahogy bűnösöknek nem találhatnának, midőn nem szökevények, de birtokosok, azért nem erőszak- és erőhatalommal letartóztatást, de irányukba, a törvény rendes útját követni és őket bepelelni kell.

Annál fogva e levelünkben keményen rendeljük, meghagyjuk és parancsoljuk, hogy mihelyt e leiratunk tinéktek kézbesítetteti fog, s ha a dolog, mint mondják, úgy állana, oly intézkedéseket tegyetek, hogy az említett foglyok, minden kezességi jótállás nélkül, minél hamarább szabadon bocsáttassanak. Ha pedig ellenők némelyeknek valami követelésük volna, azokat a törvény útjának követésére utasítsátok. (Aláírások mint fennebb.)

7. Királyi leirat, Bécsből 1702. novemb. 17. A guberniumnak. (Fordításban.)

Leopold sat. sat. Bár elég jól ismeritek, hogy milyen viszálykodás támadott és keletkezett egyfelől nagys. Serédi. Zsófia, ez előtt n. Rhédei Ferencz, most pedig *Andrási István* hitvese s ennek leányai Krisztina, Bánffi Péterné és Anna gr. Bethlen Ferenczné, másfelől pedig részint nemesi telken, részint polgári telken lakó zilahiak között, azt az említett uri

nőknek ide mellékelt folyamodásából bővebben megérteni fogjátok.

Mivel pedig a hasonló zavargások, feltámadások, s egy mással szembeszállások nem csak ártalmasok, de az áldott béke és csendességnek meghiaborítására vannak irányozva, s épen azért veszélyesek is, hogy az ily vakmerő merényleteket mind a két fél szakaszsa félbe, s végkép megszüntesse, ti néktek komolyan parancsoljuk a fenemlitett ügyben oly rendeleteket adni ki, hogy minden további versengésnek az oka gyökerestől kiirtva és elfojtva legyen.

8. Királyi leirat, Bécsből, 1702. nov. 17. (a második) A guberniumnak. (Fordításban.)

Leopold sat. sat. Serédi Zsófia, András Istvánné és leányai által ide benyújtott, s mellékelt siralmas emlékiratból látni fogjátok: hogy Közép-Szolnok megye nemesei Zilah város lakosai ellen formált idegenkedésből, oly ürügy alatt, mintha az összes megyei adónak hatod részét, a mi rájok esik, a megyei tisztek kezébe kellene beszolgáltatni, különböző czimek alatt s színlelt okokból a jó renddel meg nem egyező végrehajtást küldenek ki ellenük, s az ők megterhelése végett más nem egyenes eszközöket is használni nem átallják; mely okból a fenemlitett uri nők azon városbelieknek csak nem végromlását kénytelenek nézni. Hogy tehát az adó hatod részének a megyei tisztek kezébe szolgáltatásából eredett nehézségeket s helytelen eljárásokat mik az érintett városbelieknek romlására, s igen nagy alkalmatlanságára vannak, elhárítani lehessen, — nektek komolyan parancsoljuk s meghagyjuk, hogy a dolog eligazításában, szokott ügyességtöknél fogva, oly rendet találjatok, mely által hasonló helytelenségek mind két részről mellőztessenek, s Mi, kik a mi legkedvesebb országaink gondjaival terhelve vagyunk, olyanoknak hallása által ne legyünk kedvetlenítve; — mit hogy tenni fogtok legkevéssbé sem kételkedünk.

9. Kormányshéki rendelet, 1703. mart. 13.
Közép-Szolnok vármegyének.

Az Andrásí István atyánkfia, felesége és leányai képekben ő felségének adott memoriálét, úgy az arra való, ő Felsége resolutiojának s a kassai subdelegata commissio intimatiojának a copíáját, hogy kegyelmetek ide küldötte és bennünket informált, igen jól cselekedett. Melyre nézve mit irtunk a subdelegata commisionak, in copiis elküldöttük kegyelmeteknek; kegyelmetek levelünket sietve promoveálja. Ez mellett pedig kegyelmetek eleitől fogva, mióta kegyelmetek között és az zilahiak között a versengés és controversia kezdődött, az adózás dolga miatt forgott, úgy az minemű egyéb egymás között való veszekedése volt az zilahi nemességnek és consequenter a vármegyének a zilahi civisekkel, irásban tegye le, és azon dolognak genuina relatioját küldje be maga becsületes atyjafiai által az guberniumnak mindjárt, mihelyt ezen commissionkat veszi, és hogy semmiképpen el ne mulassza parancsoljuk.

10 A kir. kormányshék rendelete 1703.
maj. 11. A zilahi nemességnek.

Ugy informáltattunk Zilah városa alázatos instantiájából, hogy kegyelmetek minden contributiok, condescensiok alkalmatosságával kívántató, és a dominus terrestriseknek tartozó közönséges terehviselésnek supportálásában az eddig usu roborált rendtartás, contractus és arról való táblai végzés ellen, a várossal egyet nem akar érteni, úgy a város közönséges adósságainak interessének lefizetésében is concurrálni; Azért kegyelmeteket per praesentes intjük, mivel a gubernium a város és kegyelmetek között az ilyen differentiákat és veszekedéseket tollálni és eligazítani akarja, a mint-hogy a végre communis inquisitiót rendelt peragáltatni, ne szaporítsa kegyelmetek az alatt is az veszekedésre és visszavonásra való okokat és alkalmatosságokat, hanem régi szokások, contractusok és tábla arról való végzése szerint minden terehviselésben concurráljon a várossal, külömben ke-

gyelmetek a guberniumnak nehéz animadversioját a több több dissensiok és abból emegáló rosز consequentiákért annak idejében el nem kerüli.

11. Kir. kormányzéki rendelet, 1703. jun. 28.
B. Andrási Istvánnak.

Az zilahi nemességnek és civiseknek controversiájokban communis inquisitio decernáltatván, megparancsoltatott vala, hogy míg az inquisitio reportáltatik és az dolognak vége szakad, addig egyik fél se inditson tamultust, és legkisebb dolgot is, sub gravissima et inevitabili poena. Mind azáltal a mint informáltattunk, sok injuriával illetik az nemességet az gubernium parancsolatja vilipendiumára, melyről magoknak is irtunk, kegyelmednek is parancsoljuk azért autoritate sat. E commissionkat vévén, disponálja ugy őket, hogy az olyan tumultus csinálástól és az nemességnek injuriálásától törvény vége szakadtáig supersedeáljanak, mert egyáltalában azoknak indítóin példát csinálunk az gubernium parancsolatjához való engedetlenségért, melynek kegyelmed és magok lesznek az okai.

12. Kir. kormányzéki rendelet 1703. jul. 28
Az zilahi civiseknek.

Az zilahi nemesség és hűségtek között fenforgó controversia igazítása felvétetvén, communis inquisitio kibocsátatott volt, melyet hűségtek jól tud; megparancsoltatván, hogy sub gravissima et inevitabili poena mindenik fél várja el az inquisitionnak reportálását és a dolognak finalis decisioját, addig legkisebb dolgot avagy tumultust se inditson egyik fél is. Mindazáltal a mint informáltattunk, hűségtek az ott való nemességet minden módon vesztegeti, az földesurak dolgára menni kényszeríti; magok privatumára, sőt a nemesek ellen felkért nagy summát, annak uzsoráját, és ugyan arra való boroknak kilenczedjét rajtok szedi, kitől egy tehenet, kitől egy ökröt elvészén; azonban az interesben való boroknak vecturájára hajtja magokat, s marhájokat, ha nem

cselekszik, az tömlőczre hányja, nemesi szabadságok ellen, sőt Andrási István atyánkfiával és más possessorokkal fenyegeti, hogy olyan dolog esik a nemességen rövid nap, mint ennekélőtte egy nehányszor, vagy annál is nagyobb. Még is azért ex superabundanti Hűségteket akartuk meginteni, parancsolván *authoritate sat.* Hűségőknek keményen és igen serio, hogy az ilyen s hasonló dolgoktól szűnjék meg; a gubernium törvényes *conclusumát* ne rejtse a porban és ne *refractariuskodjék*, mert egyáltalában az ilyen színű dolgoknak indítóin példát csinálunk, hogy ilyen *refractariuskodástól* és *tumultus* cs nálástól *supersedeáljanak*, sőt ezt is annak idejében *suo modo verificálván*, büntetetlen nem marad.

13. Az erdélyi *deputatio* rendelete 1712. febr. 24.

Dobai Péter, Keczei István, és Stenczel
Zsigmond uraknak.

Az zilahi nemesség és civisek között való *controversia* agitáltatván a *regium gubernium* előtt, *exmittáltattak* volt akkor *communis inquisitiona* bizonyos személyek, de minthogy a mindjárt bekövetkező háborúság *impediálta* az *inquisitiót*, *effectumba* nem mehetett az említett *regium gubernium deliberatuma*. Ahoz képest ujabban az akkor kiadatott *utrumok* szerint *kegyelmeteket* rendelte az *deputatio* azon *communis inquisitionak* peragálására, parancsolván *kegyelmeteknek*, hogy *inter se de termino concordálván*, minél hamarább mennjen ki, és *procodáljon* az eleibe adatott *utrumok* szerént; végezvén pedig a dolgot, *reportálja pro finali controversiarum decisione* a *deputatio* eleiben.

14. *Deputatio* rendelete 1712. febr. 24.

Zilah várossának.

Régtől fogva lévén *kegyelmetek* és ugyan zilahi nemesség között *controversia*, jöllehet ezelőtt a *regium gubernium post varias pro et contra factas litigationes*, *denominált* volt *communis inquisitiona* bizonyos személyeket, de mint-hogy azok a bekövetkezett háborúság miatt az *inquisitiót* nem

peragalhatták és ujabban a deputatio előtt, a nemesség panaszt pro medela proponálta; ahhoz képest tetszett a deputatiónak a gubernium egykori exmissióját ujabban roborálni és a törvénynek rendes folyását nem impediálni és erre a végre exmittált is becsületes embereket; parancsolja azért kegyelmeteknek autoritate sat. hogy míg azon inquisitio véghez megyen, patientálja magát minden injuriától és tumultustól, sőt a közönséges contributionnak subdivisiójában is oly modalitást tartson, hogy a nemesség, proportiója felett ne terheltessek s egyébképen is ne injuriáltassék, mert különben kemény és elkerülhetlen büntetés követi kegyelmeteket érette stb.

15. Az erdélyi deputatio végzése 1712. febr. 24-én. A zilahi zavargások ügyében.

A zilahi nemesség *Patkós János* ügyvéd által benyújtja maga kérelmét és kívánatait a zilahi polgárok ellen, s mind azok felolvastatnak *Andrási ur* által a város részére küldött biztosának jelentésében s hallattára, ki maga is okmányait beadja. Mindazoknak felolvasása és megfontolása után, bár mind a két fél az előterjesztett irományokat magának másolatban kiadatni kérte, — a következő végzés — deliberatum — mondatott ki. ²⁸⁾

Mint hogy in anno 1703. az akkori mlgos gubernium előtt agitáltatott a zilahi nemesség és civisek között való controversia, és die 21. aprilis eiusdem anni exmittáltattak s ugyan a guberniumtól kiadattatott s mindenik fél előtt elolvastatott utrumok szerint communis inquisitoria becsületes rendek; de mivel azon esztendőben bekövetkezett háboruság miatt nem procedálhattanak az inquisitiónban, tetszett a deputatiónak a törvények rendes folyását azután is observáltatni, ahhoz képest ezen interrumpált inquisitoria deputálta *Dobai Péter*, *Keczeli István* és *Stenczel Zsigmond* atyánkfiait, kik is az dolgot az deputatio eleibe reportálni tartoznak. Addig pedig a gubernium előbbeni deliberatuma szerint parancsolatik, hogy legkisebb dolgot is avagy tumultust ne inditson egyik fél is, sub gravissima et inevitabili poena, hanem csen-

²⁸⁾ E bevezetése az okmánynak eredetileg latinul van.

desen várják el, míg az inquisitio reportáltatik és finalis decisiót s judiciumot teszen a deputatio; hasonlóképen a zilahi civisekből álló tiszteknek is parancsolatja megyen, hogy a közönséges contributio felvetésében is oly modalitast tartsanak, hogy ad finalem controversie decisionem proportiojok felett ne terheltessenek, s egyébképen is ne injuriáltassék a nemesség, — sub poena pariter gravissima delinquentibus infligenda.

16. A deputatio rendelete 1713. július 13.

A zilahi nemesek nemesi kiváltságainak megvizsgálására kiküldettek: gr. *Teleki Mihály*, gr. *Bethlen László*, az erdélyi deputatio, később gubernium tanácsosa, *Miklós László Bernád János*, *Sándor Gergely*, itélőmester, *Gidófalvy Gábor*, kik azokat még az nap megvizsgálják. ²⁹⁾ (Az eredeti latinul van.)

VII.

Ziláh történelmében, hasonlólag a 18-dik század elején, egy nevezetes papjának s tekintélyes polgárának képe áll előnkbe, s figyelmünket magára vonja.

Zoványi György ez, ³⁰⁾ ki a város sorsába nehéz idők és körülmények között nagy befolyást gyakorolt; megérdemli azért, hogy sok viszontagságot látott, s hosszú száz éven túl terjedő éltére egy tekintetet vessünk, azt ismerni tanuljuk.

²⁹⁾ A kirendelt biztosok más nap július 14-én tett jelentése szerint: „azon levelekben több nehézség forog fen, melyeknek megoldására s elintézésére, még maga a kir. itélőtábla sem volna képes.“ A dolog azért a biztosok javaslata folytán továbbra halasztatott.

³⁰⁾ *Zoványi György* hasonlónevű unokájának s zilahi papnak fia *Zoványi Imre*, Zilahon orvostudor készítette püspök *Zoványi György* életrajzát annak irományaiból, főképen *Naplójából*, miről alább szó lesz. E kéziratot *Bátori Gábor* tasnádi ügyvéd, ki az említett orvos nővérének, *Zoványi Anna*. *Dedki Jánosné*nek leányát tartotta feleségül, — betette a zilahi reform. egyház levéltárába, hol azt 1529 levéltári szám alatt tartják. Midőn 1869-ben nyáron Zilahon voltam, én azt lemásoltam, e dolgozatomban itt-ott rövidítve, s kissé pongyola és nehézkes irmodorát csinosbitva használtam, — az adatokat azonban belőle híven közöltem. — Az életrajz egyik becsesebb szakaszát minden bizonynyal XII. Károly

Született *Zoványi Pipis György* ³¹⁾ 1656-ban szeptemberben *Zoványi P. Balázs* édesanyjától és örvendi *Nyirő Varga Erzsébet* édesanyjától ns. Biharvármegyében levő Bihar nevű mezővárosban, még pedig édes nagyatyja *Zoványi P. János* házában, ki akkor a bihari reform. eklézsia papja, s azonnevű ref. egyház-vidék esperestje volt.

Nagyatyja Zoványi János ez unokáját a bihari kis iskolában kezdette taníttatni, ki ott még esztendeig szorgalmasan tanult. Azon időben, mikor azt végezte, történt, hogy édesatyja Zoványi Balázs, ki ugyan ifjuságától fogva a római császár és magyar király seregében katonáskodott, de az ország azon részében lakott, mely a török birtokában és törökökkel tele volt, s hol a török nyelvet jól megtanulta, — mivel a sok hadakozásban kapott sebei nagy elgyengülését okozták, hazatért és fenemlített szülővárosába letelepedett.

A nagyváradí basa ezt megtudván, ötlet azon városról nevezett török portio adószedőjévé tette, kinek azon pénzt Nagy-Váradra kellett beszolgáltatni. E hivatalát pontosan és hűségesen folytatá, mint török nyelven irt azon quietantiák és dicsérőlevelek bizonyítják, a miket neki adtak, s melyek a familiánál még most is meg vannak. Egykor a basa változott, s az annak helyébe küldött új basához kellett Zoványi Balásznak az adminisztrálandó pénzzel menni épen akkor, midőn annak egy török ifju vendége volt. A basa ötlet igen jó szívvvel látta, s beszélgetett vele; e közben az ott lévő török vendég reá ismert, hogy azon ember légyen, ki ötlet egy ütközetben rutul megvagdalta. Ezért a basának a török ifju panaszt tett, s a basa hosszas utána való járás nélkül Zoványi Balázst tömlőczbe tétette, a mit ennek felesége megtudván, abban járt és szorgalmaskodott, hogy férjét kiszabadithassa.

királynak Zilahon mulatása képezi. Bécsben én megismerkedvén svéd követségi titkár *Burenstam Károly* urral, ki XII. Károly történelmével foglalkozik, tőle azon király erdélyi útját illetőleg, svéd kutyákból több érdekes közlést nyerni szerencsés voltam, miket e munkámban használtam, s oly móddal a Zoványi kéziratba becsuszott néhány hibás adatot is helyre igazithattam.

³¹⁾ A Zoványi P. erdélyi nemes család volt, s származását, valamint rendes név helyett használt előnevét Kraszna megyének kémeri járásában eső, s fürdőjéről ismeretes Zovány helységtől kapta.

Szinte egy esztendeig tett fáradozása után a basa neki meg is ígérte, hogy szabadon bocsátja férjét, de oly föltétellel, ha neki annak váltságáért 2000 frtot fog adni. Az asszony e terhes föltételt úgy igyekszik teljesíteni, hogy akkor örvendi szép rész-jószágát eladta, azonban éppen akkor halt meg apósa Zoványi János, kinek vagyonából a férjének jutott részt is pénzzé teszi, s mikor így a kívánt pénz már készen állott, magát a basánál jelentette, ki a pénzt ugyan hűségesen elveszi, de Zoványi Balázs azonközben a sok szenvedés bu s bánat miatt meghalálózván, feleségének, azt álnokul rászedvén, férjének holttestét adatta ki.

Midőn a szegény özvegy, Nyirő Varga Erzsébet ezt látta, hogy férjétől, pénzétől, jószágától egyszerre megfosztatott, s midőn bus fejét azon törné, hová hajtsa azt, úgy há tározta, hogy testvéréhez Varga Erzsébethez Zilahon lévő Szőcs Bálintéhoz mennjen, ki őtet a végre gyakori levelével megkereste. Ily móddal Bihart elhagyja, és nagyobbik fia Zoványi György társaságában elindulván, bejutnak a Szilágyba, hol Ipp nevű faluba ³²⁾ érkeznek; itt az özvegynek a bu, gond, nyomoruság által erősen meggyengült teste nem, csak beteg ágyba esett, de azt nem sokára a keperső fogadta magába; hideg tetemeit 1666-ban fia takaríttatá el.

Zoványi György a Szilágynak azon részében magát jó módu, tehetős gazda emberek mellé hozta meg; ilyen elhagyatott, szomorú sorsában csak a jövendőtől várván és remélvén könnyebbitést; ez a játszi reménység őtet ott mint egy 11 esztendeig tartóztatá, de már akkor a jobb dolgokra vágyódás, nemes belső érzésének szent tüze benne felgerjedt, gazdasággal foglalkozó akkori állapotját azért mással felcserélni, magában föltette; de hová mennjen? jószágából kipusztult édesanyja, s elhalálózott nagyatyja házukba visszatérni, hiábavaló gondolat lett volna; másfelé távozni pedig azon időknék zavaros, hadi állapota miatt félelmesnek tartotta. Nagyobb dolgokra született belső érzése által ösztönöztetvén, s némely jó emberei tanácsának végre engedve, 1677-ben már 21 éves korában Kolozsvárra indult s oda megérkezvén, az ottani reform. collegiumba ment, a hol már is szinte

³²⁾ Kraszna megyében eső, és Zoványnyal határos helység.

elfelejtett gyermeki tanulását elől kezdi; kinek könnyen tanuló esze rugót kapott, nem csak szegénységének, de már felserdült korában a tanulás hijával való létének érzésétől is, a miből az lett, hogy szorgalmasan folytatott alsóbb tanulását 1687-ben végezvén, az odavaló togatus deákok közzé nevét beirta.

Ebben az állapotában mindazokat a felsőbb tudományokat, melyek az akkori hires kolozsvári reform. collegiumban előadattak, jól megtanulta, s érezven maga jó készülését, tudománya öregbitése végett 1694-ben a külsőországi nagy tanuló-helyeknek meglátogatására felindult, és Hollandiában elsőben Gröningában végezte tanulását, innen átment Franeckerbe azt folytatni, mindkét helyen a felsőbb tudományokat szép sikerrel tanulta, a mi jelesen megtetszik az utóbbi egyetemen tanárától *Roëltől* nyert, s neki különös dicséretére való bizonyító levélből, a melyben t. i. a tudomány iránti buzgósága, nagy szorgalma, abban tett szép előmenetele, nem különben példás magaviselete, a jó erkölcsben kitünése, mint szintén becsületessége is kiemelve van, A nevezett tanárnál hallgatta a philosophiát és theologiát mind nyilvános, mind magán lecke-kén, továbbá a szentírás magyarázatát, a reformata vallás hitágazatainak a két tudományból, s a szent könyvekből bizonyítását, az azokkal ellenkező tévtanoknak czáfolatát, végre pedig ezekkel összekapcsolva, *annak is előadását, a mit az Istenről, vallásról és az emberek kötelességeiről a józan okosság tanít.*³³⁾

³³⁾ Legyen szabad itt a bizonyító-levélet Zoványi emlékéül, egész terjedelmében közleni.

Lectori benevolo.

S. P. D.

Hermannus Alexander Roël.

Theologiae et Philisophiae Doctor et Professor.

Nihil illis accidere gratius potest, quibus munus docendi in academiis publice concedit Deus, quam si et multos habeant et imprimis diligentes et non eruditionis tantum, sed et virtutis ac pietatis studiosos auditores. In quibus enim non elucet cum doctrinae studio amor virtutis, de illis nulla esse spes potest, fieri illos ecclesiae utiles; cum tales, quod verbi ediscunt, exemplo ac moribus plerumque destruunt. At in quibus utrumque conspicitur studium, de illis optime quoque in bonum ecclesiae sperare et concipere licet.

Viisszatérvén Zoványi György Hollandiából Erdélybe, ismét Kolozsvárra ment, hol kevés ideig mulatott, s a Nagy-Enyeden tartott synoduson magát felszentelteté. Nem sokára gr. *Bethlen Elekhez* papnak meghívták, a hol megházasodott, feleségül vévén *Kereszturi Annát*; nem sokáig viselte az udvari papságot, mert 1700-ban a Szilágyban Somlyón papnak megválasztatván, azt elfogadta, s ezen hivatalát ott igen dicséretesen viselte.

Még azon esztendőben Zilahra partialis synodusra ment Zoványi, hol a tractus vagy az egyház-vidék seniora *Debreczeni István* lakott, ki előtt az akkori szokás szerint, romek prédikációt tartott a papi hivatalról ³⁴⁾. Viisszatért ezután ismét Sz. Somlyóra, ott papi hivatala jól folyt, de házának

Inter postremos hos, quantum mihi cernere datum fuit, numerandus est eminentissimus doctrinae et virtute vir, Georgius Zoványi, Transilvano-Hungarus; per biennium in academia nostra vitam egit; egit autem ita, ut probavit animum doctrinae solidioris capacem, disciplina et studio maxime, ex cultum et virtutis admirandum studiosum; omnique doctrinae operam dedit sedulo, ut hinc rediret doctior. Eoque fine ut et alios in aliis solidioribus, ita me quoque in Philosophia et Theologia assidue et diligenter, publice et privatim audivit explicantem Scripturam Sacram, ex illis adstruentem religionis nostrae dogmata, destruentem contrarios illis errores, atque etiam, quid ratio de Deo doceat et religione, officiisque hominum, pro virili me exponentem; privatim quoque egregie sibi institit et legendo, et lecta et audita ruminando, magna semper eruditioni suae adjecit studia; ea ratione maximos progressus fecit et probavit. Vitam et mores, ut decet theologum, ad modestiam composuit et honestatem, pietatemque; unde optimam de illo spem concepi, bonorumque illum amoris et favori serio commendandum cupio, Deumque precor, ut porro quoque illius studiis, conatibus et itineri benigne benedicere velit, ad nominis sui gloriam perpetuam, ipsius et multorum aliorum aeternam felicitatem. Dabam Franequerae, die 8-va martii 1698. Nem lehet e felilágosodott tudós férfit bizonyítványából azon körülményt ki nem emelni, hogy a theologiai s hitágazati viták és versengések azon sötét korában az Istent, vallást és erkölcstant illető előadásaiiban a *józanokosságra* is hivatkozott, holott az embernek azon dicső, s égi származását mutató tehetsége ellen még ma is számos r. katolikus, mint protestans ultramontánok dühöngnek.

³⁴⁾ E szent beszéd alapigéje volt: *Filipp. II. 16. 17.* „Kik az életnek beszédével dicsekedtek; hogy dicsekedhessem a Krisztusnak napján, hogy én nem futottam hijába, és nem munkálkodtam hijába. Sőt inkább ha én megáldoztatom is, a ti hiteteknek ajándéka s égő áldozatja felett örülök és örvendezek mindnyájan tinétek.”

dolgai igen rossz lábon állottak, mert a kuruczok és labanczok nem ismervén a katonai regulákat, mindenütt loptak, égették, pusztítottak, s úgy ötet is gyakran felpredálták, elpusztították, felégették.

A kuruczok megakarták papjoknak tenni, de azt teljességgel nem vállalta el, utálván azon gyűlevész népnek rendetlenségeit; mégis a következő 1705-dik esztendőben *Rákóczi Ferencz* akkori szerencsétlen erdélyi fejedelem az eszperet által neki egy levelet irt, melyben parancsolta, hogy Somlyó váránál összehívott ott őrt álló s legnagyobb részben reformatus hitet való hadi sergénél egy tábori pap kötelességét teljesítse, a szent beszédekben azt az Isten, fejedelem és emberek iránti kötelességekre oktassa, keresztteljen, a halottakat temesse el, s azon felekezet minden szentségeit, a mint az idők és körülmények kívánni fogják, szolgáltatassa ki³⁵⁾.

Mely szerint Zoványi György vak engedelmességgel tartozván, s attól vezéreltetvén, felöltözi a kék köntöst és vörös övet köt fel, mely öltözet formája az akkori időben a Rákóczi kurucz papoknál szokásban volt, viselte is azt sok viszontagságok között egészen 1710-ig, a mikor történt szerencsétlen esete után Rákóczi Ferencznek, a kuruczok elszélesztettek, és Zoványi György szokott papi köntösét újra fölvette, s papságát Sz. Somlyón 1712-ig folytatta. Ezen esztendőben a zilahi reform. népes eklézsiába papnak meghivatott, s nem sokára oda el is ment, kevésssel azelőtt 1711-b. jul. 8-án Diószadon a szilágyi egyházvidék esperestévé választatott.

Zoványi György, mint életirója megjegyzi, szerencsés volt, több derék, kitűnő, sőt magas állásu emberekkel is megismerkedni. Zilahi pap korában maga házában 1714-b. egy királyi vendéget fogadott, kit akkor másodszor látott.

³⁵⁾ Azon levél eredeti szövege itt következik:

„Mandamus vero parcho Sz. Somlyóiensis Georgio Zoványi, quatenus exercitui nostro pedestri ad nostram Somlyóiensem arcem contracto et excubanti parchoque deficiente, reformatamque religionem ut plurimum profitenti militaris parochi munere adsistat; orationibus, concionibus Deo et Principi, sic hominibus debita officia edoceat, baptiset, et mortuos sepeliat, ut et omnibus ejusdem religionis sacramentis, prout ratio et circumstantiae temporum exigunt, provideat.“

VIII.

XII. Károly, a szerencsében, mint szerencsétlenségben egyiránt rendkívüli híres svéd király volt ez, — kinek Zilahon megjelenését azon város történelmében elhallgatni annál inkább nem lehet, mivel e nevezetes esemény eszünkbe juttatja azon időt, midőn Erdély és Svéczia között egy nagy és dicső czélért szorosabb diplomáciai összeköttetés volt, s a két ország egymással szövetségre lépett, a magyar földön elnyomott vallásos szabadságot védni és biztosítani, minek az 1645-ben decemb. 16-án aláírt linzi békekötés Magyarország törvénykönyvében maradandó, dicső emléke!

XII. Károly még csak tizenöt éves volt, midőn 1697-ben april 15-én a trónra lépett, azért kiskorúsága alatt, a míg ő életének 18-dik évét betöltené, az atyja *XI. Károly*, az ország kormányzását maga édesanyjára, holsteini herczegné *Hedvig Eleonorára*, s mellé rendelt néhány tanácsosra bízta. ³⁶⁾ Mivel az igazgató királyné, mint Zoványi életirója megjegyzi, unokája heves és szenvedélyes természetét jól ismerte, részint ifju tüzének s nagyravágyásának csendesítéseért, részint a meghalt király akaratából is ötöt egy ideig utazni, idegen országokat látni és tapasztalásokat gyűjteni elküldötte. Az ifju király ez alatt Hollandiában is megfordult, s Franekerben az egyetemet meglátogató, hol épen akkor Zoványi György tanult, kinek így ott volt módja, a királyt elsőben látni és ismerni.

Az 1700-ik évben *IV. Fridrik* dán király, *I. Péter* orosz czár, s *II. Auguszt* lengyel király és szász választó fejedelem *XII. Károly* ellen összeszövetkeztek. Ebből eredett a husz évig tartó északi nagy háboru, melynek folytában a svéd király az oroszoktól a pultavai csataterén 1709-ben julius 8-án tökéletes vereséget szenvedett, s kevés számú kísérvivel Moldovába menekülván, elébb Benderben és az oda közel eső Varnitzában tartózkodott, s a török portát szüntelen az oro-

³⁶⁾ *XII. Károly* édesanyja *Ulrika Eleonora*, *III. Fridrik* dán király leánya, már 1693-ban meghalálozott.

szok ellen hadakozásra unszolta. A nyugtalan vendég annál fogva, onnan a török kormány parancsából csaknem mint fogoly 1713-ban február elején Demotikába [Drinápolytól délre fekvő kis városba szállíttatott, s miután ott is másfél esztendőnél tovább veszteglett, az országából kapott sürgető felhívás és rossz hírek következtében, oda visszatérését tovább nem halaszthatá. ³⁷⁾

Ez utra a király Demotikából 1714-ben october 1-ső napján indult el, a török földön azt, uti társait kifárasztó gyorsasággal lóháton folytatá, hol tiszteletére mellé rendelt s egy kapidzsi basától vezérelt 300 főből álló lovas csapat kísérte. ³⁸⁾ Pitesti, oláhországi városnál, hogy további utját incognito folytassa, kevés számú svéd uti társainak nagyobb részét elbocsátotta, csupán négyet tartott meg; *Düring* ezredes és *Rosen* tábornok azok között voltak. De csak hamar az utolsót Kineni nevű oláh határszéli városban oly parancssal hátrahagyta, hogy négy óra múlva induljon utánna. Így a király álnév alatt három kísérvél october végén a veres-toronyi szoros uton az erdélyi földre érkezett. ³⁹⁾

Mi a király erdélyi utját illeti:

Elsőben közölni fogjuk a kir. gubernium által, különböző személyekhez és hatóságokhoz tett rendeleteket s utasításokat, t. i. hogy az idegen monarchát a kis hazába érkezése s ott keresztül utazása alkalmából miképen kelljen várni és elfogadni.

³⁷⁾ XII. Károly nővére *Ulrika Eleonora* hercegné, s a stockholmi kormány 1714-ben b. *Liewen* tábornokot hozzá mint követet küldötték, ki azon évben martius elején érkezett Demotikába, s népe nevében kérte, hogy országába visszamenni siessen. *Zinkeisen*, Geschichte des osmanischen Reiches in Europa. Fünfter Theil. Gotha 1857, — 8. S. 458.

³⁸⁾ *Zinkeisen* Geschichte des osmanischen Reiches — Fünfter Theil. S. 460.

³⁹⁾ Hogy a király Pitestinél *Düringen* s más három kísérvén kívül a többi elbocsátotta, *Zinkeisen* írja a fenidézett helyen; hogy *Rosen* tábornok is XII. Károly kísérvői között volt, kit Kineni helységben hátrahagyott, s *Frisk Péter* kapitány álnév alatt utazott tovább, *Burenstam* úr az említett tábornok naplójából közölte volna. *Rosen* hátrahagyása azon októl történt, mivel szembetűnőleg hasonlított a királyhoz, mi az incognito utazást némileg nehezítette volna. — *Düring*et *Zinkeisen* hibásan nevezi tábornoknak; svéd kútfők szerint csak ezredes volt.

Másodszor. Elmondjuk, hogy e felsőbb parancs teljesítése végett, névszerint Közép-Szolnokmegye maga kebelében micsoda intézkedéseket adott ki, s micsoda készüléteket tett.

Harmadszor. Miután a királynak csak Kolozsvártt és Zilahon mulatása felől tudunk és birunk adatokat, ezeket minden odatartozó körülményekkel együtt összeállítjuk.

IX.

A) Kormányzéki intézmények. ⁴⁰⁾

VI. Károly császár értesülvén, hogy birodalmán keresztül fog a svéd király maga országába visszatérni, *Steinville István* erdélyi főhad parancsnok utján az akkor N.-Szebenben székelő kir. guberniumnak meghagyta, hogy azon monarcha a határszélen, s mindenütt, hol keresztül utazik, koronás főhöz illő módon fogadtassék, s mindennemű úti szükségeiről kellő gondoskodás történjék.

Említést érdemel e részben, hogy a kormány oly készüléteket parancsolt tételni, mintha XII. Károly Erdélybe egyfelől egész udvarával és sok katonasággal, másfelől a tömösi szoros úton, tehát Brassó felől érkeznek; ⁴¹⁾ pedig mint a fenebbi előadásból már tudjuk, a kormány mind két tekintetben nem volt jól értesülve.

A kir. gubernium mindenekelőtt maga részéről egy biztost nevezett ki, t. i. egyik tanácsosát gr. *Mikes Mihályt*, ki a svéd királyt a kormányzék nevében a határszélen illő tisztelettel fogadja, s annak minden helyeken a megparan-

⁴⁰⁾ Az alább következő kormányzéki rendeletek kiirattak az erdélyi királyi kormányzék 1710-től 1717-ig vezetett „Királyi könyvéből.” (Liber regius hungaricus.)

⁴¹⁾ Burenstam ur szerzővel közölte a Brassóban 1714-ben november 8-án kelt s az Erdélyen átvonuló svéd katonák számára készített következő útrendet — Marsch-route: Rosnyó, Hőltővény, Magyarós, (Nussbach) Vargyas, Szász-Zsombor, Köhalom, Maros-Keresztur, Segesd, Czikmántor, Szent-Gerlicze, Mező-Bánd, Méhes, Mocs, Válaszut, Doboka, Hidalmás, Zilah, Szilágy-Somlyó. Ugyancsak Burenstam úr közlése szerint, XII. Károly Pitestiből egy svéd tisztet küldött Brassóba Steinville főhadparancsnokhoz, kitől a király számára pénzt kért, és azt kapott is.

csolt módon leendő fogadtatását eszközölje. Erre nézve továbbá főbiztos, a későbbben ugynevezett tartományi főbiztos, gr. *Mikes István*, valamint a megyék és egyes hazafiak is különös rendelet mellett a szükséges teendőkre nézve utasítottak.

Az ide tartozó kormányzékeni rendeletek a következők voltak:

1. Gróf Mikes Mihály urnak 1714-ben szeptember 28-án.

Méltóságos commandirozó generalis eő excellentiája intimatiója stafetaliter jöven a sveciai király eő felsége minden udvarnépével és ott lévő hadaival érkezése felől, rendeltük kegyelmedet az provincia részéről tisztességes excipiálására; lévén azért felséges urunknak is intentioja, hogy tisztességes és királyt illető debita accomodatioval acceptáltassék, kegyelmednek igen serio intimáltatik per praesentes, minden dolgait mindjárt félretévén, induljon be Brassó felé, oly készülettel, dispositioval legyen, hogy kegyelmes Urunk intentioja szerint, praetitulált felséges királyt, királyi majestásához szükséges és minden megkívántató mediumokkal készen várja, excipiálja; tudván azért méltóságos generalis ur is kegyelmed iránt való determinatioját a guberniumnak, semmi morát nem patiálván, valamint legjobbnak itéli lenni, úgy accomodálni magát el ne mulassza. Committáltunk az brassói tiszteknek is, hogy mindenekben kegyelmed dispositiójához tartsák magokat; máshová is kegyelmed libere disponálván, ha szükséges, az kiket alkalmasoknak fog kegyelmed itélni, vegye maga mellé, hogy apparatussal lévén, semmi hátramaradás nélkül mennjen végben az dolog; tudósítván kegyelmed voltaképen gyakran, hogy tudjuk mihez tartani magunkat.

2. Fő commissarius Kornis István urnak.

Ugyan a fenirt napon.

Mltgos commandirozó generalis eő excellentiája stafetaliter tudósítván az guberniumot, az felséges sveciai király minden udvara népével, s ott lévő hadaival hamar időn való érkezése felől,—rendeltük gróf Mikes Mihály atyánkfiát excipiálására; kegyelmednek azért parancsoljuk igen serio, mindenfelé minden késedelem nélkül szoros parancsolatokat küldjön ki, hogy az tisztek, konyhára való, abrak és széna felől praevie dispositiót tegyenek, úgy hogy mindjárt az felséges királyt kísérő commissarius atyánkfia dispositiója szerint, oda vitethessék, az hová kívántatik, tartván magokat minden ide kívántató expensák és vecturák, s minden egyéb szükséges dolgok praestálása iránt az commissarius uramnak parancsolatjához; conferálván kegyelmed először ezen dolog iránt fő-commissarius Rosenzweig urral; szükséges leszen kegyelmednek ott benn maradni, s ott commorálni, hogy annál jobban folyhassanak minden dolgok és correspondentiák kegyelmed által.

3. Az vármegyéknek.

1714-ben october 3-án.

Az felséges sveciai királynak, kegyelmes urunk eő felsége ezen országában való beérkezése igen elközeledvén, jóllehet parancsoltatott az gubernium az commissariatus által is, mindazáltal tetszett újabb parancsolatokat kibocsátani; kegyelmetek azért tisztekül az utakat praepremis mindenütt megcsináltassa, és bizonyos, csalhatatlan országutja körül való helyekre minden culinare, naturale, s mellé megkívántató költségről s vecturáról dispositiot tévén, tempestive provideáljon; hasonlóképen oly vigyázatban legyen, hogy mihelyen az specificált felséges királyt kísérő commissarius atyánkfia parancsolatja kegyelemetekhez érkezik, in puncto szállíttassa az intrentiora szükséges mediумokat oda, az hová kívántatni fog. Magok személyekben pe-

dig készen legyen, hogy tisztességes comitivára elegendő nemességet vévén fel, ha arra fogja maga útját continuálni, eleiben menni, s az praescribált majestást excepiálni, kísérni, s mindenekben gr. Mikes Mihály atyánkfia parancsolatjához tartani magát el ne mulassza.

4. Kucsulátai Boér József, Petki Nagy Zsigmond és Gidófalvi Gábor uraiméknak.⁴²⁾

1714-ben october 6-án.

Az felséges sveciai királynak kegyelmes urunk eő felsége intentioja szerint országunkban leendő általmenetelo alkalmatosságával, minél tisztességesebben s majestásához conformis accomodatioval kelletvén acceptáltatni, rendeltett ex gubernio gr. Mikes Mihály tanácsi renden lévő uri atyánkfia, ki is már actu in confinio Coronensi pro praevia dispositione bemenvén, kegyelmeteknek parancsoljuk authoritate guberniali a Sua Majestate Sacratissima elementer nobis attributa igen serio, disponálván maga dolgait, említett gróf atyánkfia mellé minden mora és dilatio nélkül kiindulni el ne mulassza, s igyekezze hivatalát oly serénységgel s hűséggel folytatni, hogy az felséges urunk intentioja s az gubernium dispositioja ne frustrálódjék.

5. Brassó városának.

Ugyan a fenirt napon.

Lévén kegyelmeteknek értésére az felséges sveciai király acceptálására gr. Mikes Mihály tanács-uri renden lévő atyánkfiának deputáltatása, mivel hogy azért ide be azon királyi majestásnak asztalára kívántató borok szűkebben találtatnak, mi is provisiot az siető idő s alkalmatlanság nem engedvén meg, kegyelmeteknek tempestive parancsoljuk: említett atyánkfiától requiráltatván, az megirt majestásnak maga

⁴²⁾ Ezek bizonyosan Brassóhoz nem messze lakó vidéki biztosok, vagy megyei, s székí tisztek lehettek: különösen a Boér fogaraszöldi, a Gidófalvi háromszéki család.

asztalára szükséges borról provisiot tenni el ne mulassza, vévén generalis quietantiát praetitulált atyánkfiától, az jövő *felvetésben* (t. i. computusban) producálja, s acceptáltatik.⁴³⁾

X.

B. Közép-Szolnok megye a kormány octob. 3-n kelt rendeletének olegét kívánván tenni, Zsibón october 11-én tartott ülésében „svéciai király ő felségének Törökországból haza jövele alkalmatosságából“ a megyén keresztül utazása közben kívántató különböző takarmánynak, valamint élelmi czikkeknek maga idejében beszerzése végett a kellő intézkedéseket megtette.⁴⁴⁾ Azon czikkek:

1. 300 köböl *abrak*, melyből 20 köböl *árpa* legyen; 200 szekér *széna*; 140 köböl *búza*; 60 szekér „pro vectura,“ — tehát szállítás végett; 6 veder *vaj*; 6 veder *méz*; 300 *tyuk*; 50 *lud*; 10 *pulyka*; 40 *récze*; 2000 *tojás*; 3 kövér *sertés*; 2 *bornyu*; 10 *berbécs*; 1 jó és ó *szalonna*; *bor* hat hordó, mindenik 40 akós; továbbá a megyének mind négy járására repartíalendő mentől több *halak*, *madarak*. Mind ezeket, jó gazdákat, perceptorokat, commissáriusokat rendelve, sietve kell végrehajtani és oda az hová v. ispán ur parancsolni fogja, mindent összegyűjteni és conserválni.

2. Ezen felséges alkalmatosságra kívántató szerszámok megvásárlására *Enyedre* expediáltatik Szabó János atyánkfia; *Ködről* két ló, *Zilajról* pedig két lovas és egy ló rendeltetik.

3. A lovas nemesség oly készen legyen, hogy valamikor parancsolatot vesznek, jó apparatussal compareálhasanak.

4. Ezen alkalmatosságra zilahi bíró ur két negyvenest, az ott való nemesség pedig egyet — — válasszon olyat, mely jobbnak comperiáltatik.

⁴³⁾ Az ide tartozó intézmények között van még a guberniumnak 1714-ben nov. 9-én *Kolos*, *Doboka*, *Közép-Szolnok* és *Kraszna* vármegyékhez küldött, de elkészett rendelete: a *Somlyóig* menő *rendes postaút megcsináltatása* ügyében.

⁴⁴⁾ Közép-Szolnok megye levéltárából közöljük a fennebbi érdekes okmányt.

5. Vadászatra denomináltatnak: Balyika László és Dragus László, applicálván puskásokat ezen munkára.

6. A halászatra pedig: Murguly György, Viski József, Gálfi András, Trif Jeremiás.

7. Perceptor commissariusok lesznek: Gergely Ferencz és Szabó Mihály atyánkfiai.

8. A fen specifikált buzából Nagy Miklós ur járására esik köből 30, a másokra s külső félre 55, abrak köből 80; amazokra pedig száztiz, tiz; széna fenirt módon 80, a másokra 120.

9. Mind ezeknek compulsiójára (felhajtására) szolgabíró urak kötelezzék, mind lovas, mind gyalog nemességet, sőt még a birtokos urakat is, kiket requirálnak ő kegyelmek, hogy sub poena executionis magokat ne retrahalják; (ki no vonják) ugy a ngos urak tisztjei sem.

Közép-Szolnok megye által az európaszerte bámult svéd király elfogadására nézve oly bőkezűleg, s valódi magyar vendégszeretettel tett gondoskodásnak a pompa nélkül utazó monarcha semmi hasznát sem vette, ki, mint látni fogjuk, a zilahi reform. papnak egyszerű, de bizonyosan jóízű magyar ebédjével megelégedett.

C. XII. Károly Kolozsvártt és Zilahon.

A svéd király Erdélybe, — ezt már tudjuk, nem mint várták, Brassó felől, de a verestoronyi uton ment be, hihetőleg hogy az elfogadására tett nagy készüléket kikerülje, és az incognito utazásban ne gátoltassék, s october 28-án Nagyszebenbe érkezett. ⁴⁵⁾ Utját onnan Kolozsvár felé folytatá, s ott kevésbé megállapodott. E városban mulatását pár hivatalos okmány bizonyítja, melyek közül az elsőben az egy igen érdekes, s a kormány rendszert jellemző adattal kapcsolatban emlittetik.

Egy 1724-ben kelt, s Erdélyből az udv. kanczellária „katholikus tagjaihoz“ felküldött tudósítás, vagy inkább emlékirat ez, melynek czélja: az uralkodó felségét az unitáriusoknak az országból száműzésére, s egy előre vallásuk szabad gyakorlásának megtiltására rábírn.

⁴⁵⁾ E datumot Burenstam ur közölte.

Azon emlékirat szerint: „a fejedelemséget sujtó sokféle csapásokat leginkább annak kell tulajdonítani, hogy az *Isten fiát* káromló arianusok felekezetének maga vallását szabadon gyakorolni még mindig meg van engedve,“ holott „ezen secta emberei nem volnának a rom. kathol. hittől idegenek, főképen, ha arról értesülnének, hogy isteni tiszteletük a fejedelem legfensőbb rendeletéből tiltatott meg, mely tilalom, hogy a fels. ausztriai ház igen kegyes uralkodása alatt mind addig be nem következett, *azt maga a svéd király Kolozsváron keresztül utazása alkalmával, hitelt érdemlő tudósítások szerint, bámulását kifejezve, nyilván beszéllette.*“ Az emlékirat egyszersmind, a már más európai országokban nem tűrt unitáriusoknak Erdélyből is száműzetése szükségét azzal kívánja indokolni: „hogy nem lévén VI. Károly császárnak fiamaradéka, ha az Isten fiát káromló sectát az ausztriai hitbuzgóság e hazából is kiüldözné, azon kegyes munkáért, sokak jóslata szerint, *ő felségének fia örököse fog születni.*“⁴⁶⁾

XII. Károlynak Kolozsvártt mulatása felől van még egy más említést érdemlő adat Közép-Szolnok megye levéltárában, azon végzés t. i. melyet e megye Kis-Doba helységben 1714-ben novemb. 12-én tartott gyűlése alkalmával hozott: „*Gólya György* uram *Nemes Gáborral* beküldetnek Erdélybe *Kolozsvárig*, hogy voltaképen az felséges svétziai király jöveteléről, hol létéről, érkezése idejéről hozzanak igaz repertumot; (tudósítást, a mint a dolgot találták). Proviatico conferáltatik ungar. flor. 6.“ A hat magyar forint úti költséggel ellátott két küldött, ha el is ment Kolozsvárra, ott a királynak csak hült helyét találta, ki, mint alább látni fogjuk, a gyűlés napja előtt már Zilahról is elutazott.

A svéd királynak Kolozsvártt léte felől *Fryxell* újabb svéd történetíró is emlékezik, még pedig azon hozzátétellel, hogy ott gyengélkedett;⁴⁷⁾ a mit Zoványi életírója is állít, s

⁴⁶⁾ Ex quo pietatis opere multi augurarentur, augustum haeredem masculum nasciturum, cum haec ariana secta, filii Dei blasphema tandem etiam ex Trassylvania austriaca devotione exulare jussa sit.“

⁴⁷⁾ Burenstam ur közlése. A fennevezett svéd író hazája történelmét több darabra terjedő nagy munkában írta meg, melynek az 1709—1714-dik éveket magáhan foglaló 23-dik kötetében van a királynak Ko-

szerinte a hosszas és fáradságos utazás közben megronesolódott király ott hasmenésben szenvedett, s azért Kolozsvárra posta kocsiban érkezett, hol egészségi állapotára nézve orvostanács tartatott, melynek véleménye szerint azonban a király további útjára elindulhatott, ki annál fogva postakocsira ülén, a rendes országuton tovább ment. A mint Zoványi életírója megjegyzi: érkezése felől mindenüvé előre hirt tettek, hogy szállást, meleg szobát készítsenek számára, mi annál szükségesebb volt, mert ő néha nem azon házhoz szállott, hol várták, de máshová, a mint neki tetszett.

XI.

A király jövetelének híre Zilahra eljutván, Zoványi nem mulasztá el, előre gondoskodni, hogy a nagy vendég számára annak, fennebb említett szeszélye folytán, neki minden jobb háznál szobát fűtsenek, s azt készen tartsák.

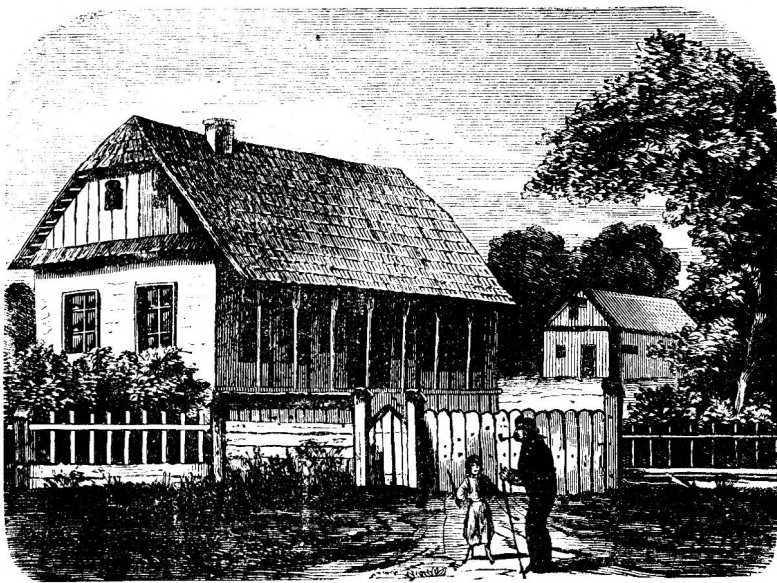
XII. Károly a mondott városba, még mindig gyengélkedő egészségben, november második hetében érkezett meg. A Zoványi életrajz szerint az nov. 14-én történt volna, de Burenstam ur indokolt, helyes megjegyzése szerint, a királynak néhány nappal hamarább kellett Zilahon lenni. A svéd követségi titkár t. i. a bécsi hadügy ministerium levéltárából egy arra vonatkozó közlést kapott, hogy a mint akkor Szilágy-Somlyón állomásozó gr. *Wilczek*, cs. kir. tábornok jelenté, ő novemb. 10-én késő estve, nem messze azon várostól egy postakocsival találkozott, a melyben, mint gyanítá, a svéd királynak kellett ülni; s néhány nappal aztán már azon fejedelemnek Zilahról elutazása felől tudósítva volt. Minden bizonynyal azért XII. Károlynak Zilahról elutazását nov. 10-ére lehet tenni.

A király azon városban Zoványinak tyúk-ól-útszában lévő saját házához szállott, ki hihetőleg előre ugy intézkedett, hogy a királyt oda vigyék. — Mi az említett utsza sajtó szerű nevét illeti, hagyomány szerint a hajdankorban egy-

lozsvárt mulatása említve. Zilah neve s a királynak ottléte ellenben, sem e munkában, sem más svéd történelmi könyvben elő nem fordul.

szer a városban igen nagy tűz volt, mely alkalommal azon uteza minden házai, épületei a lángoknak áldozatul estek, s abban csak egyetlen-egy *tyúk-ól* maradt épén, és az ujonnan felépült utszát arról nevezték el.

A Zoványi ház melynek képe itt alul látható, egy pesti képes folyóiratbeli sikerült rajza után készült.⁴⁸⁾ Az jelenleg zilahi reformatus tanár *Kerekes Sándor* úr tulajdona, s egészben véve, ma is régi állapotában áll fen. Az első és utszai szobának deszka felső padlózata van; a hátulsó — melybe két grádicson kell a közbül eső konyhából bemenni, — bolthajtásos, erős, vastag falakkal, az ajtók keskenyek és alacsonyak; általában a ház alakja annak ódonszerűségét mutatja.

XII. Károly svéd király szállása Zilahon.

⁴⁸⁾ Ez a *Szokoly Viktor* ur által szerkesztett: „Hazánk s a külföld,” melynek V. kötete 12-dik számában 81. l. 1867-ki év 12-dik számában látható a kép. Mi a szövegben ott a svéd királynak Zilahon mulatása felől mondva van, alaptalan s hitelt nem érdemlő adatokat tartalmaz, sőt abban a Zoványi György elégett naplójára hivatkozás, koholmány. A czikk egyébiránt a kolozsvári „Hetilap” 1853-beli folyama 70-dik számából van kivonatilag átvéve, ezt pedig, biztos értesülés szerint, a Pesten 1864-ben meghalt ifju költő *Zilahy Károly*, zilahi tanuló korában e városbeli hagyomány vagy mendemonda után irta.

Az idegen vendég megérkezését a templom közelében, a parochián lakó papnak említett házában lévő gazdája, neki azonnal jelenté, mire Zoványi tüstént oda sietett. A király első tekintetre gyanítá, hogy őtet valahol látta, Zoványi azonban szerénységénél fogva magát észrevétetni nem akará, mind addig, míg a király őtet latin nyelven megszólítván, azt nem kérdé tőle: „Ki vagy te? ki-é ez a ház? úgy tetszik, hogy én téged valaha láttalak, de nem tudom hol?” Ezekre Zoványi felelvén, mondá: hogy ő zilahi pap, a ház az övé, s ő felsége Franequerában látta őtet. „De hát azt honnan tudod, hogy én király vagyok?” „Onnan” így válaszolt Zoványi, „mert már azon városban tudtam azt;” egyszersmind engedelmet kért „ő felségének egy dictio-eskát mondani;” s a király nyilatkozatára, hogy meghallgatja örömet ismerős emberétől, a pap egy csinos latin beszéddel üdvözlé nagy vendégét, melyben kiemelé a királynak egész Európában, mint Ázsiában bámult, magasztalt katonai vitézségét, haszinte Pultavánál az ellenkezőre fordult szerencse változandóságát tapasztalta is; az Isten azonban, mivel Svéczia fölönt királya, s annak hős tettei iránt különös tekintettel van, országába s ősi trónjára őt visszaviszi a zavarba jött közigazgatásnak jó rendbe hozására, mit csak ő felsége bölcsessége tehet, az *Isten munkája* azért ő felségének hazatérése, az Isten akarja azt. Végül legbuzgóbb óhaját s imáját a király szerencsés utjáért kifejezván, azon kegyelméért esedezett, hogy a magyar- és erdélyországi elnyomott protestans reformált vallás sérelmeinek orvoslását „a legszükségesebb helyeken” maga királyi tekintélyével eszközölni méltóztassék. ⁴⁹⁾

⁴⁹⁾ XII. Károlynak hasonló közbenjárását más alkalommal is kérték, t. i. 1706-ban, midőn Slézián keresztül Szászországba ment, hogy annak választófejedelmét, mint egyik ellenségét ott támadja meg. Ez útjában a sléziai protestansok, kiknek több sérelmeiken kívül számos templomaikat a katolikusok elfoglalták, a svéd királyhoz folyamodtak, hogy említett sérelmeik orvoslását hatalmas pártfogásával eszközölné ki. XII. Károly mint a wesztfáliai béke fentartásáért egyik védkezes fejedelem, magát jogosítottnak tartá, *I. József* császártól az elvett protestans templomoknak visszaadását kívánni, miben a császár egy a mondott és augustus 22-én kötött alkuban belé is egyezett. Midőn ezért a Bécsben lévő pápai nuncius a császárnál panaszt emelt, arra e választ kapta: „A mit eselo-

A király e beszédre mosolyogva hasonlóan latinul felelt, s megígérte, hogy hazatérése esetében. mind róla, mind az egyházzal meg fog emlékezni. ⁵⁰⁾

XII. Károly e beszéd után, a jó meleg szobával magát meglegegettnak mondá; Zoványi és a királyt kísérő tábornok, (ez a fenn már említett b. Liewen volt) kérték, hogy enne valamit, de a király azt nem igen akarta; Zoványi újra kéri, hogy a felesége által ő felsége számára készített ebédet fogadná el, mi gyengélkedése miatt is szükséges volna; hasonló értelemben szólott a tábornok is, s így végre rá veszik az ételre. Zoványi ekkor mindjárt maga asztalt terít,

kedtem arra nekem különös indokaim voltak. Ha a pápa oly közel legyen mint én, a svéd királyhoz, ki tudja: ez nem tette volna-e ő szentségét lutheranussá? D. H. Stöver's: Unser Jahrhundert, oder: Darstellung der interessantesten Merkwürdigkeiten, und Begebenheiten und der größten Männer desselben. Erster Theil — Altona 1791.—S. 222. 223.

⁵⁰⁾ Zoványi beszéde. egész terjedelmében:

Augustissime Rex!

Vestrae Majestatis invictissima et per universam Europam, Asiam celebrata militaris virtus adversos quidem fortunae casus est ad Pultavam experta, quin adeo in angustos limites est ab eadem in Bender constricta, ut per 5 annos in statu inactivo torpesceret; Deus tamen Regis Sveciae jam inuncti et ejus militaris virtutis summam habens rationem, virtutem Vestrae Majestatis activam esse voluit; hinc Vestram Majestatem tot adversos labores et pericula expertam in regnum et thronum avitum potenti brachio reducit.

Religio, excelsus regius sanguis, miles et civis universus Sveciae suspirando Deum horatim enixe rogat pro reditu Vestrae Majestatis; limes enim Sveciae jam angustatus, leges et administratio regni confusae; cives, milites in exilium aguntur; quae omnia in rectum systema reducere non alius, quam Vestrae Majestatis labor, prudentiaque regia potest; taliter refulgebit corona, throni fundamenta firmabuntur, natio in activum statum redigetur; evidens est ergo, hoc esse opus Dei. Ratio svadet, felicitas Sveciae necessitat, Deus vult reditum; unde spes throni, coronae splendor, regii sanguinis laetitia, summa populi gaudia et felicitas unicissime pendent; hisque praemiis vult Deus coronare exantlatos labores Vestrae Majestatis.

Nos vero qui desertissimam hanc regionem incolimus, pro felici Vestrae Majestatis reditu, incolumique, Deum oramus; nunc vero quasi ad vestros profusi pedes, oramus Vestram Majestatem, ut oppressae huius religioni reformato-protestanticae evangelicae auctoritate regia in locis maxime necessariis subvenire clementer velit.

A király válasza: „Si salvus in regnum redibo et thronum occupabo, vestri, tuique memor ero; vestris precibus me recomendo.“

kétféle igen jó bort, közönséges és asszuszőlő bort tett az asztalra, s az étket is felhozatja. Miután a király a tábornokkal együtt az asztalhoz leült, mindketten jó ízűn ettek, közönséges bort a király nem ivott, de igen a jóféle asszuszőlőből, s végezvén az ebédet, mindjárt tovább menni akaró szándékát kimondá, és postát is parancsolt, de mivel a téli rozsz időben tett fáradságos utazás következtében teste bádgyadt s elgyengülve volt, a finom, hihetőleg érmelléki asszuszőlő bor is maga hatását megtette, ledőlt egy ágyra, s oly mélyen elaludt, hogy estvéli 7 óráig fel nem serkent, nem is költöttek, s így azon éjjel ott maradt és Zoványi házában halt. Másnap, mint életírásában mondatik: „vidámabb ábrázattal s friss egészséggel volt, s megköszönvén Zoványi György vendégszerető elfogadását, szekerre ült“ és útját tovább oly gyorsan folytatá, hogy Szilágy-Somlyón, Pesten ⁵¹⁾ és Bécsen keresztül, már november 22-én éjjel tájban Stralsundba Svéd-Pomeránia tengeri városába megérkezett. ⁵²⁾

XII.

Zoványi György, ki mint fenebb láttuk, 1711-ben a szilágyi egyház vidék esperestje lett, 1723-ban a közzsinat jegyzőjévé választatott a túl a tiszai egyház kerületben, még pedig oly határozattal, hogy *Rápóti Mihály* püspök halála után, annak hivatalát, mint következője, azonnal vegye át és folytassa, mivel azon szomorú időkben egyházi gyűléseknek és zsinatoknak királyi engedelem nélkül tartása tiltva, s azért a püspökök választása is aka-

⁵¹⁾ Hagyomány szerint, XII. Károly Pesten, egy a lipót- és kaplap-utczák szögletén lévő alházban volt szállva, melynek helyén most az 5-ik szám alatti két emeletes Széher-ház áll. *Wessely József* egykori pesti egyetemi tanár — 1828-ban maga hallgatóit a históriában, kik között voltak akkor t. cz. *Pauler Tivadar* és *Szalay Ágoston* urak, a magyar tudományos akadémia tagjai, az említett háznak azon történelmi nevezetességére emlékeztette.

⁵²⁾ Ha XII. Károly, mint fenebb megjegyezve volt, Zilahról november 10-én indult el, úgy Stralsundba 12 nap alatt könnyen megérkezhetett, annál inkább, mert bár a király Erdélyben s Magyarországon postakocsiban volt kénytelen utazni, de Burenstam úr közlése szerint, Bécsben megint lóra ülvé, további útját onnan, úgy folytatta.

dályozva volt.⁵³⁾ Miután a fenemlített püspök 1726-ban februar hóban meghalálozott, Zoványi a rábizott püspökséget két évig ideiglenesen viselte, de az 1728-dik esztendőben annak törvényesen betöltését akarván eszközölni, az egyházak szózatait a végre bekérte, s így a többség által megválasztatván, azon évben april 25-én Zilahon arra a szokott módon feleskették; mely díszes s törvényes minőségben birt hivatalát holta napjáig folytatta.

Zsinatok nem tarthatása miatt az esperestekre bizta az új papok fölszentelését, miről tudósíttatván, azoknak a papi diplomát megküldötte, s így azon hivatalba beállította, egyzersmind a Debreczen környékében előforduló egyházi fontosabb ügyeknek eligazítását *Szödi István* egyházkerületi közfőjegyző vezetése mellett, azon városbeli papokra és professorokra bizta.⁵⁴⁾

Mivel a szilágyi reform. egyház vidék azon időben a túl a tiszai superintendentiához tartozott, Zoványi György, mindkét magyar hazában püspök, s annál fogva tanuja volt azon nyomásoknak, szenvedéseknek, melyek akkor a két országban a protestansokra súlyosodtak, s főpásztori állását nagy mértékben nehezítették. Egyházának tőle mélyen érzett mostoha sorsa kényszeríté őt, XII. Károlynak fenebb említett közbenjárásáért esedezni.

Vessünk azért egy futó tekintetet *mindkét magyar hazában* a protestans egyháznak ez időbeli sérelmeire, üldöztetésére, s ebből eredett küzdelmeire, valamint másfelől annak a törvényekben kiszabott helyzetével, s jogi viszonyaival is ismerkedjünk meg.

Magyarországon, mint tudva van, a protestans egyház követőinek szabad vallás-gyakorlatát, az 1606-ban s 1647-ben

⁵³⁾ Az 1715-beli I. Decretum 31-dik t. czikk 2., 3-dik §-a szerint: „Ad evitandas omnium, semper votitorum *conventiculorum* occasiones — — statuitur etiam: ut omnes hujus-modi paticulares congregationes sive sub nomine *synodi*, sive alio quovis praetextu, absque praescitu et auctoritate Regiae Majestatis instituendae, sub indignatione regia et poena legali prohibita sunt et interdictae.”

⁵⁴⁾ *L. Tóth Ferencz*: „A helvétziai vallástételt követő túl a tiszai superintendenciában élt reformatus püspököknek élete. Győrben 1812. 8. 163. l.

beczikkelyezett bécsi és linzi békekötéseken kívül, több kir. diploma s törvények biztosították, s azok között *I. Leopold* királynak 1659-ben december 4-én kelt 1-ső törvénye, úgynevezett „koronázási diplomája“ azon jogot minden megháborítás nélkül élvezni az ország báróknak, főuraknak, s nemeseknek, mint szintén a szabad városoknak, általában: „minden karoknak és rendeknek“ úgy a maguk, mint a korona jószágaiban, nem kevésbé a mezővárosokban és falukban is megengedte.

De a magyarhoni protestansok a természet és haza törvényében alapuló szabadságukat, egészben véve soha sem élvezték, főkép a nemzet emlékezetéből soha ki nem törölhető *tíz évben* (1671—1681) karöltve járt egyházi, mint politikai reactio és absolutismss által lényegesen korlátoztattak, midőn több azon korbeli ismert gyász-eseményeknek ⁵⁵⁾ nyomasztó hatása alatt hozott törvények nekik csak magánykörben s házaknál engedték meg vallásukat gyakorolni, míg a nyilvános isteni tisztelet tartását bizonyos, úgynevezett *articularis* vagy beczikkelyezett helyekre szorították; ⁵⁶⁾ — mely intézvények nem csak minden jogot tapodó, de embertelen bánás, mint szintén a kellő határon túl terjesztett alkalmazás által számos visszaélés, erőszakoskodás és igazságtalanság elkövetésére ürügyül szolgáltak.

Nem lehet továbbá feledni *egyfelől*: hogy Magyarország törvénykönyvében az eretnektéget, s így a vallásos véleményt és meggyőződést, az emberi kebel legszentebb érzését *honárulási bünténynyé* bélyegző, s úgy is sújtó véres intézvények találtnak, ⁵⁷⁾ melyek nem egyszer teljesedésben vétettek;

⁵⁵⁾ *Nádasdi Ferencz, Zrínyi Péter és Frangepán Ferencz* magyar főuraknak német bírák által a hazai törvények világos sérelmével törént elítéltetése; *Ambringen Gáspár* gubernatorsága, mint szintén a *Szelepcsényi György* esztergomi érsek és primás előülése alatt Pozsonyban tartott rendkívüli törvényszék, a „*delegatum judicium*“ elibe idézett protestans papoknak kínos gályarabságra hurczoltatása sat.

⁵⁶⁾ Az 1681-ben kelt III. decretumnak: „*De libero religionis exercitio*“ című 25-dik és 26-dik czikkei. Az útszóban előszámláltatnak az *articularis* helyek, hol a protestansoknak templomokat építeni, iskolákat, parochiákat állítani szabad volt.

⁵⁷⁾ Így többek között, *I. Ferdinánd* alatt az eretnek és istentelen tanok

másfelől pedig hogy a vallás-szabadságát biztosító törvényeknek daczára, a rom. kathol. egyház Magyarországon *tényleg* uralkodó volt. Annak nagy birtokkal s gazdagsággal bíró főpapsága, melynek teendője és szolgálata fényes jövedelmével arányban épen nem állott, a törvényhozásban, mint annak született, nevezetes alkatrésze, nem kevésbé a közgazgatás és törvényhozás majd minden ágában s még a megyei életben is sokat nyomó politikai befolyással bírt; e clerus kiváltságos állása, előjogai az állam egész szervezetével legszorosabb kapcsolatban, úgy szólva: összeforrvá voltak.

A papi uralommal így kezét fogó kormányrendszernek erős támaszai valának az 1687-ben „a kk. és rr. közakaratából“ az országba bevett *jezsuiták* is, kik főkép III. Károly és Mária Therezia alatt, mint udvari gyóntatók nagy tekintélyre emelkedtek, s akaratuk és szavuk az államügyekben is gyakran döntő volt. Ez időben ugyyszólva Magyarországon inkább az egyház, mint az állam törvényei uralkodtak, s az utolsó érdekeinek a haza alkotmánya és jogai mellőzésével is előmozdítása, — mert „az Isten nagyobb dicsősége“ kívánta azt, — az államhatalom főgondját és teendőjét képezték, mely időben azért a protestansok irányában gyakorolt önkényes, jogtalan bánáson, s egyházuk tömérdek sérelmein csudálkozni épen nem lehet.

XIII.

A magyarországi protestans egyháznak a fenebb előadott viszonyok következtében nagy mértékben ingatag s alárendelt helyzetét s annak hiveit folyvást zaklató üldözés és nyomás rendszerét megismerteti a hivatalos rendeleteket tartalmazó, s főkép „katholikus papok számára és utasítása végett“ közzétett, úgy nevezhető *váczi könyv*.

Annak első részében a protestansoknak különböző módon, s kigondolt gonosszággal sanyargatására vonatkozó mindössze 110 kormányi intézkedés találtatik, melyek 83 év

kiírtására vonatkozó t. czikkek, péld. Decret XI. a. 1548. art. 4. Decret. XII. a. 1563. art. 32. sat.

lefolyása alatt (1691—1774) s így nagyrészből Zoványi éltében adattak ki.⁵⁸⁾ Igen nevezetes és tanulságos okmány-gyűjtemény az, s kivált napjainkban méltó mindazok komoly figyelmére, kik a napirenden lévő egyházi küzdelmek, s lehet mondani: készülöben lévő, s a vallásos kérdéssel összekapcsolt nagy események iránt érdeklél viseltetnek.

Lássuk belőle hű kivonatban közlendő tények és adatok alapján, mily keskeny határok között lehetett a Magyarországon *eltűrt* protestans egyháznak maga vallását gyakorolni, s azon kegyelmet mennyi méltatlanság, lealáztatás és szenvedés árán vásárolta meg.

Egy 1714-ben április 28-án kelt s minden megyékhez és városokhoz intézett kir. rendelet az esztergomi érsek és prímás, valamint több püspökök által tett *hű tudósítások s panaszok* folytán, elősorolja azon különböző *kihágásokat*, miket ő felségének ágostai és helvét hitvallásu alattvalói az 1681-beli 25-ki és 26-diki t. czikkek, úgy a királyi intézkedések tilalmának daczára, a közelebbi kárhozatos mozgalmak alatt elkövettek s annak folytán nekik parancsolja, hogy: vallásuknak az *articularis* vagy beczikkelyezett helyeken kívül, nyilvános gyakorlatától, s minden papi teendőktől tartózkodjanak, magányházukba azon okból oda menő idegeneket be ne ereszték, az *articularis* helyeken kívül eső papibért és jövedelmeket a kathol. papoknak fizessék; haladék nélkül bocsássák el a szükségfeletti prédikátorokat, papi segédek, tanítókat, iskolamestereket, hol azok a mozgalmak előtt nem voltak, valamint főbb iskolákat is ott ne tartsanak; mind azon alapítványokat, jövedelmeket, szent edényeket, mik nem *articularis* helyeken volnának, azok törvényes birtokosainak, a plebánosoknak és tanítóknak adják vissza, a decretalis vagy törvényben parancsolt (katholikus) ünnepeket tartsák meg, *bármely közbotrányt* kerüljenek, általában mindent a kir. nyílt parancsok értelmében a mozgalmak előtti állapotba tegye-

⁵⁸⁾ E könyv czíme: *Mandata regia, intimata per Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium. Partes IV. — Ad eorum praecipua, qui in animarum cura positi sunt, usum et directionem edita. Vacii, anno MDCCCLXXV. in folio.* Az első rész szól: „De limitibus tolerati in Regno hoc exercitii tam Augustanae atque helveticae confessionum, quam et ritus graecorum non unitorum.“

nek vissza; mely királyi rendeletet, vakmerő merénylettel áthágók tetszés szerinti példás és szigorú büntetéssel fognak fenytetni.⁵⁹⁾

Egy más, 1720-ban febr. 26-án kelt királyi parancsban kihirdettetett, hogy *mivel a katolikus ünnepek megtartása az ország minden lakosainak a törvények által ki szabott kötelessége, az ilyen szent intézkvényeknek vakmerő megszegői a királyi megfenyítést és törvényes büntetést vonják magukra.*⁶⁰⁾

A kort s főkép a maga szent céljaira vezető eszközökben nem igen válogató papi uralmat, s azzal szövetkező államhatalmat élesen jellemző adat az, mi a helytartó-tanácsnak 1727-ben sept. 13-án kelt s a váci püspöki megye vicariusához intézett rendeletében foglaltatik. *Dubrovai Gáspár*, a kathol. egyházból kitért, és súlyos betegségben fekvő trencsinmegyei nemeshez a halálra őt elkészíteni, mint látszik, akarata ellen, egy kathol. papot küldöttek, ki neki a szent ostyát erővel a szájába tette, a beteg azonban azt kiköpte. Annak holta után Trencsinmegye törvényszéke, rá „szentségtörő, irtózatossá váló vétkéért“ azon ítéletet mondotta: hogy a földből kiásott holteste a hóhér kezébe adatván, általa égetessék el, ki egyszersmind hamvait a folyóvizbe szórja. Ez ítélet, miután a kir. felség azt megerősítette, az irtó módon végrohajtatott, valamint a meghalt nemest az apostasiára rá bíró, s így a mellette lévő papot üdvös munkájában háborító két leányára és vejére szabott, hasonló legfelsőbb helyen jóváhagyott, de a rendeletben meg nem nevezett büntetéssel is az történt.⁶¹⁾

A helytartó tanács 1728-ban mart. 5-kén a kath. főpapsághoz e körrendeletet intézte: „Nagy fájdalommal értesült e kir. helytartótanács, hogy ez apostoli országban az isten félelmével nem gondoló, maguk üdvösségéről elfelejtkező számos emberek az ártatlan keresztény népnek nem tűrhető nagy botrányára, az apostasi tartozkodás nélkül követik el, s így nem csak magukat, de szüléik tévtaival megmérgezett gyermekeiket is veszélybe döntik. An-

⁵⁹⁾ Váci könyv, 6. l.

⁶⁰⁾ Váci könyv 11. l.

⁶¹⁾ Váci könyv, 20. l.

nál fogva uraságtoknak meghagyatik, gondosan végére járni annak: hogy micsoda időben, *ki szivta be a mérget*, s szakadt el a kathol. hittől? hol lakik? mi a neve? s mind két nemű hány gyermeke van? és a maguk kerületében találtató ilyen egyének lajstromát mielőbb ide felküldeni el ne mulasszák.⁶²⁾

XIV.

A magyarhoni mind két protestáns egyház sorsába s jogi viszonyaiba mélyen bevágott, annak ügyeit s kormányzását szabályozta az 1715-beli országgyűlés által a protestánsok sérelmei eligazítására kirendelt vegyes bizottmány munkálatának alapján — III. Károly királytól 1731-b. mart. 21-én kiadott, ismert rendelet, az ugynevezett *Carolina resolutio*⁶³⁾, mely I. Leopold királynak 1691-ben april 2-kán kelt, s a protestánsokra nézve felette sérelmes, azért sok felzólalásra alkalmat adó *magyarázatát*⁶⁴⁾ megerősítette.

Azon intézkedés szerint az ágostai és helvét hitvallásuaknak engedett szabad vallásgyakorlat egészen véve csak *magános* lehet — *exercitium privatum*, — s csupán az *articularis* helyekben *nyilvános*, — *publicum exercitium*.

A protestánsok ez utóbbi helyekben annyi predikátort tarthatnak, mint a szükség és a nép száma kívánja, de a mire ő felségének engedelmet előre kérni és megnyerni kell.

A be nem csikkelyezett helyekben a közsorsu emberek is — *homines plebejae conditionis* — saját házukban maguk és családjuk számára olvashatják a vallásukra tartozó könyveket, de más azon helységbeli lakosokat oda be ne bocsássanak. Az ily helyekben a papi teendőkre nézve a nem katho-

⁶²⁾ Váczi könyvl. 21. l.

⁶³⁾ Váczi könyv. 22. l. Közli azt többek közt *Budai Esaiás* is: Magyarország historiája. Harmadik kiadás. III-dik kötet, Pesten 1833, — 82-dik köv. l.

⁶⁴⁾ A Váczi könyv legelső helyen — 1-ső l. — közli az I. Leopold királytól 1691-ben april 2-kán kiadott magyarázó rendeletet: ez az ugynevezett *Leopoldina explanatio*.

likusok a kath. papok alatt vannak, ez azonban tőlük nagyobb papibért mint maga hiveitől nem vehet.

Az ágostai és helvét hitvallásnak egyházi előjárók, *superintendensek* vagy *superiorok* engedtetnek, ha ő felségéhez folyamodnak, hogy hányat kívánnak, és micsoda helyekben? Azoknak kötelessége: az alattuk lévő egyházi szolgák erkölcsére felügyelni, s a hibázókat, mint érdemlik, megbüntetni. Az ily akatholikus egyházi szolgák világi ügyekben, a polgári hatóság alá tartoznak: de hogy vajjon hiveik keresztesítését jól teljesítik, s arra kellőleg el vannak-e készítelve? e részben a *kath. esperestek visitálása s vizsgálata alá rendeltetnek*.

Az apostatákra, főkép az olyan ágostai és helvét hitvallásuakra, kik katholizálván, azután attól megint elszakadtak, s így régi hitükre visszatérő *merényletet* követnének el, a világi hatóság tetszés szerénti súlyos büntetést fog szabni, mi azonban esetről esetre a fels. udvarnak följelentendő.

Különböző vallásu házassulandókat a be vagy be nem czikkelyezett helyekben az ottani kathol. pap adja össze.

A katolikus ünnepeket a nem katolikusok is megtartani, a céhek pedig, kiváltságaiknál fogva, az ünnepi körmeneteken jelen lenni kötelezve vannak.

Az ágostai és helvét hitvallásuaktól kívánt esküt illetőleg: bírák és más hivatalbeliek, mint az ügyvédek is, míg e részben más intézkedés történnék, azt a törvényben parancsolt formula szerint, az Istent szülő boldogságos szüznek és a szenteknek világosan megemlékezésével tegyék le, de a tanuk arra nem köteleztetnek.

Mária⁶⁵⁾ Thérézia királyné; édesatyja e rendeletét 1742-ben decemb. 24-én minden pontjaira, jelesen az *esküre nézve* is, mint a katolikusokat s nem katolikusokat egyaránt kötelező szabályt megerősítette.⁶⁶⁾

Csak egy párt említünk a kérdéses intézvények között, hogy a protestansok irányában elkövetett erőszakoskodásnak egy neme se legyen mellőzve. A keresztségre vonatkozólag 1742-ben sept. 15-én kelt intézvény szerint, — mivel a pécsi püspöki megyében némely helvét hitvallásu papok „azon

⁶⁵⁾ Váczai könyv. 36. l.

kárhozatos és sok lelkek vesztét okozó elvet hintegetik, hogy t. i. semmi esetben, még a halál perczében is *a papon kívül* bárkinek, s így a bábáknak is a csecsemőt megkeresztelni nem szabad, — a törvényhatóságoknak országszerte szorosan meghagyatott, az illetőket azon istentelen tanról lemondásra kényszerítő eszközökkel is rászorítani.⁶⁶⁾

Vadkerten Pest-megyében, a helység ágostai és helvét hitvallásu lakosai földes urak b. *Orczy* engedelméből pár év óta vallásukat nyilván kezdték egy háznál iskola-mesterrük segítségével gyakorolni, sőt gonosz merénylettel ott vályogból egy új imaház építéséhez fogtak, minél fogva 1748-ban ápril 26-kán kelt helytartósági rendeletben Pestmegyének parancsolatott: a lakosok megérdemlett büntetéseképp az imaházat egészen lerontatni, vallásuk nyilvános gyakorlását megtiltani, az iskolamestert eltávolítani, és őket a kecskői r. katholikus pap törvényhatósága alá rendelni.⁶⁷⁾

Imé! csak néhány kormányi intézményt idéztünk a a váci könyvből, s az azokban foglalt tények és adatok szerint: a magyarországi protestánsoknak törvény és királyi eskü által biztosított joguk gyakorlása: nyilvános istenistizetet, templom, iskola építés, mint *kihágás, köz botrány*, sőt *gonosz merénylet* tiltatik és büntetettik is, másfelől ők kathol. ünnepek megtartására rászoríttatnak, az ő hitükre térés, mint apostasia — hitszegés — sujtoltatik, nem csak házasságukban, de éltek vég perczеiben is lelkiismeretükbe tolaкodó erőszakot szenvednek, s egyházi előljaróikat csupán királyi engedelem folytán választhatják meg. “ Ilyen volt püspök Zoványi György idejében a nagyobb hazában az *egyedül üdvözítő* rom. kathol. egyház uralkodása, — ilyen az *eltűrt és szenvedő* protestánsok helyzete.

XV.

A mi *Erdélyt* illeti: ott az Approbatu szerint: „a négy recepta, úgy mint: *evangelica-reformata, lutherana, romanc-*

⁶⁶⁾ Váci könyv. 34. l.

⁶⁷⁾ Váci könyv. 51. l.

catholica, unitaria religioknak szabados exörcitiumok“ az ország alkotmánya s számos törvények által biztosítva volt, mint „az hazának közönséges megmaradása azt kívánja.“

Igy volt az a nemzeti fejedelmek idejében ; a *leopoldi hitlevél* is 1691-b. a négy vallás szabadságát, s jog-egyenlőségét megerősítette. A 18-d. század elejével azonban adolgoknak új rendje vette kezdetét. Már 1700-ban világos törvénysértéssel bebocsáttattak Erdélybe a jezsuiták ; azon szerzetbeliek, kik, mivel : „fejedelmek ellen való practikálásokban s a hazabékességének felháborítására s veszedelmére nézendő dolgokba elegyítették magokat,“ mint ugyancsak az Approbata mondja, annak „minden részeiből kirekesztettek.“ Nem sokára a rom. kath. püspökség is helyreállított, s annak birtokosa „királyi kegyelemből“ a kormányzók első tanácsosává neveztetett, s így lassanként az addigi alkotmány helyébe a vallás és lelkiismeret szabadságát nagy mértékben megszorító kormányrendszer lépett, melynek főgondja s tendője volt : a rom. kathol. hitet minden módon és eszközökkel terjesztetni, s azon egyházat oly előnyökkel ruházni fel, melyek által az a többek felibe emeltetvén, tetteleg uralkodóvá lett.

E célra vezető s azon kort jellemző számos adatok közül elég lesz az erdélyi protestánsokat szomorú helyzetét a szathmári békétől, II. József császárnak trónra léptéig terjedő hetven évi időszakban ismertető, azt lényegesen illusztráló három adatot hozni fel.⁶⁸⁾

1. **III. Károly** idejében, 1725- és 1727-ben kelt királyi rendeletek a templomok, imaházak iskolák gymnasiumok építését előre kikért és megnyert legfensőbb engedélyhez kötötték, mely intézkedés *Mária Theresia* uralkodása alatt, többször megújított, sőt az a templomoknak, iskoláknak nagyobbítására, s romladozott állapotjokban a szükséges javításokra, valamint 1763-ban a magány-imaházak építésére is kiterjesztetett.

Az említett kir. parancs ugyan általános, minden hitfelekezeteket, s így a rom. katolikusokat is kötelező rendszabály volt, de a kormány kezében az jól kiszámított s terv-

⁶⁸⁾ Az erdélyi udv. kancellárán levéltárából.

szerűleg használt eszközzé vált a nem katolikusok zaklatására, nyomására, s jogaiknak csorbitására, mint ezt azon korbeli történelem lapjaira följegyzett számos példák és sérelmes adatok bizonyítják. Azok közül most csak egypár, de a helyzetet, lehet mondani, kirívólag jellemző eset a fenebbi állítás igazságát kétségbe vonhatlanul bizonyítja. E két eset III. Károlynak 1731. április 3-án kelt kir. leiratából van közölve.

A monarcha t. i. értesülvén arról, hogy *Szilágy-Somlyón* az ottani reform. eklézsia régi és fából készült temploma helyébe kőből, nagy költséggel egészen újat akar építeni, s ahhoz már királyi engedelem nélkül hozzá is kezdett, hasonlólag Kolozs megyében eső *Mocs* helység helyét hitvallású lakosai is épen azt merik tenni, kik fából és deszkákból egy új imaház építéséhez hozzá fogtak, e kettős ügyben intézte az erdélyi guberniumhoz fenebb említett s kemény hangon írt rendeletét. Abban hivatkozott 1730-ban jul. 21-én kelt kir. leiratára, melyben az érintett mindkét reform. egyháznak a gubernium útján szorosan meghagyatott, az elkezdett építéseket újabb intézkedésig azonnal félbeszakasztani, de a kir. parancsnak egyik eklézsia sem engedelmeskedvén, a megkezdett építéseket tovább folytatni elég vakmerők voltak, sőt, a mint a király kedvetlenül hallotta, a szilágy-somlyóiak még *iskolát is szándékoznak építeni.*

Mivel az ilyforma *merényletek* által, mint a kir. leirat mondja, a felség jogai megsértetnek, a lefensőbb hatalom ismételve kifejezett akarata és parancsai iránt az engedelmesség megtagadtatik, a mi a tartozó jó renddel és királyi tekintéllyel egyáltalában ellenkezik, — a monarcha a guberniumnak komolyan s határozottan parancsolja, haladéknélkül oly intézkedéseket tenni, hogy a szilágy-somlyói templomnak tovább építésétől legottan megszünjenek, s azt azon állapotban hagyják, mint a királyi rendelet találta; másfelől a *mocsi imaház rögtön s mulhatatlanul széthányattassék*, az engedetleneket pedig a kir. közügyek igazgatója a törvény értelmében perbe fogni kötelességének ismerje.

2. Ugyancsak III. Károly 1727-ben kelt rendeletében a guberniumot felszólítván a római egyháztól elszakadásnak meggátlásáról gondoskodni, ez adott alkalmat a Mária The-

reziától 1751-ben kiadott, később kétszer is sulyosbitott *apostasia-intézményre*, mely által a róm. kathol. egyháztól elszakadás egy még a reformatio előtt hozott, s így ante-epochalis hazai törvénynek ⁶⁹⁾ alkalmazása által, mint *hit-zegés* ugy büntettetett, s a miből keletkezett, és a haza alaptörvényeivel éles ellentétben álló apostasia-perek számos visszaélésekre és a nem-katholikusok irányában elkövetett zaklatásokra alkalmat adtak.

3. A fenebbi kormányi rendeletekből folyt azon vegyes házasságok megszorítása is, melyekben az egyik fél a római kathol. egyház tagja volt. Az 1751-beli apostasia-leirat azon intézményt foglalta magában, hogy ilyen házasságra valakinek csak azon feltétel alatt lehetett lépni, ha a kathol. püspöknek abba beléegyezését előre megnyerto, — ki természetesen a kivánt engedelmet csak azon feltétel alatt adta, ha az illetők, minden születendő gyermekeknek a kathol. hitben növelésére magukat kötelezik, s házasságukat kathol. pap által áldatják meg.

A vegyes házasságokban szokásos reversalisok ezen az úton a gyakorlatba mind inkább becsusztak, s majd állandó és kötelező szabálylyá váltak, s az arra vonatkozó legfensőbb intézmények többször megújítva Mária Therezia idejében, nagy szigorral hajtattak végre. Nem kevésbbé az ilyen házasságokból eredő való perek, a kathol. szent székekhez valának utasítva, s ott láttattak el.

Nem szükség bizonyítani, hogy ily móddal a vegyes házasságok kizárólag a kathol. egyház jogtalan követeléseinek alárendelve, annak érdekei előmozdítására szolgáltak, s azokból a protestansoknak mily csoportos és sulyos sérelmei fejlődtek. †

XVI.

A fenebbi példákban s adatokból minden további magyarázat nélkül világos, hogy midőn Zoványi György mind a két országban elnyomott, s majd minden jogaiból kivetkőztetett egyházának sérelmes állapota folytán egy külsőrszági

⁶⁹⁾ *Verböczi* Decret. Tripart. Part. II. Tit. 30, melynek czime: „De peena perjurorum et aucariorum *Ludas* appellatorum.

evangelicus király közbenjárásához folyamodott, e rendkívüli lépésre őt nem kevésbé minden renden kívül e-ő, abnormis viszonyok kényszeríték, miknek egy protestans város monographiájába belé szövését az író sem mellőzheté. Szolgáljon ez nem csak a helyzet ismertetésére, de Zoványi mentségére is.

A vallását szerető buzgó papnak a fenebb előadott körülmények között nehéz állását, olykor üldöztetését, könnyű képzelni, ha arról életírása különösen nem is emlékeznék. Így abban olvassuk, hogy neki a félelem miatt néha Debreczenbe sem lehetett hivatalos teendőinek igazítására menni. Ez indította őt arra, hogy a tul a tiszai superintendentia alá tartozó szilágyi egyház-vidék kormányzását a magyarországi püspöki consistoriumtól külön választva folytassa, azon fő- és algonodnokok közbenjöttével, kiket az erdélyi reform. főconsistorium nevezett ki. Egy ilyen, a körülményeket számbavevő magatartása Zoványinak a szilágyi reform. eklézsiák javára s csendességben maradására szolgált, míg másfelől az ildomos főpásztort nem csak saját hívei, de más vallásuak is becsülték.

Mindamellett e püspök a Szilágyban sem volt a kedvetlenségektől megkimélve, s nem egyszer kellett neki nyomást és igazságtalanságot szenvedni.

A zilahi reform. papok *Báthori Istvántól* 1576-ban nyert s több utána következett fejedelmektől megerősített dézmának 1750-ig csendes birtokában voltak. A fiscus e dézmára nézve 1747-ben a pert a zilahi papok ellen megindította, s 1750-ben *Schmidt Antal* nevű udvarbíráját a pernek békés úton kiegyenlítése végett Zilahra küldötte, de azon lépés siker nélkül maradt. A következő 1751-ben, mint Zoványi életírásában olvassuk, b. *Bornemis-a Ignác* erdélyi kincstárnok rendeletéből *Dobra Péter* kir. közügyigazgató két fiscalis őrök kíséretében Zilahra ment, s azon év június 19-n karhatalom alkalmazásával a dézmát elfoglalta, sőt az arra tartozó ajándékleveleket s más okmányokat is az akkori két birtokos paptól *Zorányi Györgytől* s *Vajdasdi Mihálytól* erőszakosan kicsikarta. ⁷⁰⁾ Az ilyen, semmi jogra nem tekintő,

⁷⁰⁾ Midőn 1556-ban novemberben a kolozsvári országgyűlés végzősénél fogva, az erdélyi r. kathol. püspök, káptalanok. szerzetek jószágá

törvényt nem tisztelő eljárás a protestansok irányában, főként templomok, iskolák elfoglalásával, akkor napi renden volt.

A zilahi reform. templomnak is erővel elvétele Zoványi György idejében két versen kísértetett meg.

Az 1736-ik esztendőben egy katolikus előkelő ur ⁷¹⁾ Zilahra bevitt egy század német lovasságot, melyet a piacra felállítván, annak kapitányát Zoványi Györgyhez küldi, hogy a reform. templom kulcsait tőle elkérje, mert ő felségétől parancsolatja van, azt a zilahi kathol. egyházi község számára elfoglalni. Zoványi hallott valam t a dolog felől, s azért elővigyázatból a czintermet és tornyot emberekkel mograkta, s maga papi öltözetben a templom előtt sétált, s várta mi történik. A kapitány azonközben oda érkezik s elmondja mi dologban jár, mire a püspök őt figyelmeztette, hogy a katonaságot a városba vivő urtól bizonyosan rá van szedve, kinek olyan parancsolatja a királytól nincs, de azt maga vallása iránti vak buzgósa, s annak a reformátusokat gyűlölő papjai készítették fel, s birták rá azon törvénytelen és erőszakos cselekedet megkísértésére, s rá mutatván a templomot oltalmazó fegyveres embereire, mondá: hogy készen várja, ha csakugyan azon ur csendes időben oly nagy lármát, sőt öldöklést akarna véghez vinni. Midőn ennek következtében a kapitány már szinte a templomig felnyomuló csapatjához visszavért, az említett urat az állítólagos felsőbb parancs előmu-

világi célokra fordítottak, s ez történt a dézma-jövedelemmel is $\frac{3}{4}$ részben, akkor az $\frac{1}{4}$ a helybeli papnak fizetésül meghagyatott. Ezt a Partiumban s így a Szilágyságban is kincstári dézmások kezelték, sőt a fejedelmek számos helységekben különös ajándéklevéllel azt a ref. papoknak ajándékozták, így péld. *Zilahnak, Szilágy-Somlyónak*, s azonkívül néhány *tövisháti*, összesen mintegy 20 eklézsiának. *Egrespatakon*, Zilah tőszomszédjában, ily czím alatt veszi ma a reform. pap a dézmaváltságot. E $\frac{3}{4}$ dézmát vesztette el Zilah a fenemlített alkalommal, melyet Mária Theresia az akkor tájban helyreállított zilahi kathol. egyház plébánosának ajándékozott.

Legyen itt megjegyezve: a Szilágy-fő-Kereszturnál eredő Szilágy-vize mellett balfelől elvonuló *hegygerinczet* nevezik *Tövishátnak*, s e dombháton fekvő mintegy 13 magyar falu s reform. egyház, az ugynevezett *tövisháti eklézsiák*, péld. Diósd, Nagy- és Kis-Doba, Nagy-Mon, Menyő, Szilágy-Szent-Király, Vérvölgy, Szilágy-Szeg stb.

⁷¹⁾ Hagyomány szerint: ezen ur egy Görcsönt bíró b. Andrási volt. Tán Zilah földesurának fia *József*, kinek hasonnevű fia jézsuita lett.

tatására komolyan felszólítá, de ki azt tenni nem tudta, miért a kapitány kijelentvén, hogy a rábizott katonaságot ilyen öldöklésre használtatni nem engedi, valamint a böles és derék főpásztor iránti tiszteletét is kifejezve, a trombitával az indulóra jelt adatott s századjával visszafordult.

Hét év mulva u. m. 1743-ban másod ízben történt ilyen próba a kérdéses templomnak s papi épületeknek elfoglalására, de Zoványi maga tekintélyével s okosságával az erőszakot akkor is meggátolta.

A már említett 1736 dik esztendőben Zoványi maga városának másod versen is hasznos szolgálatot tett, egy a nemesek és polgárok között megújult nagy, s szinte véres verekedéssé fajult veszekedés alkalmával, midőn a megszorított nemeseket igen nagy veszedelem fenyegette. Zoványi annak hírére megjelent a barompiaczon, hol a felzudult sokaság összegyűlve volt, s azt csendesítve, békés magaviseletre inté, beszédét azonban eleinte nem igen vették számba. A válságos pillanatban Zoványi maga tekintélyéhez folyamodott, s a felbőszült népnek parancsoló hangon mondá: vagy szünjön meg a további erőszakoskodástól, vagy ötöt is verje agyon. Zoványi bátor s elszánt föllépése a sokaság dühét lecsillapítá, s a nemeseket fenyegető veszélyt elfordította.

E zavargások után a következő 1737-ben készült, a felebb már említett „harmonialis contractus”.⁷²⁾

Ugyan csak az 1736-dik évben Zilahon ápril 12-kén irta Zoványi György az itt alább következő levelet *gr. Bethlen Józsefnek* Máramarosmegye főispánjának, s a Tiszán innen és túl lévő reform. eklézsiák főcuratorának. A levél eredetije az erdélyi muzeumi egylet kézirat-gyűjteményében találtatik. Az egy pár érdekes adatot tartalmaz, és annál fogva megérdemli hogy itt közöljük:

„Ngod Taraczkökről proxime expediált levelét t. *Enyedi János* causájában vettem alázatossággal 12. ápril. Már az előtt látván a m.-szigethi consistorium⁷³⁾ determinációját, logottan arra válaszoltam, tudom méltgos gróf uramnak kezébe

⁷²⁾ L. a II. szakaszban 10-d. l.

⁷³⁾ T. i. Máramaros-Szigethen az említett pap ügyében tartott consistoriumi ülés.

fog menni; mostan semmivel nem kívánom fárasztani; Látom az új deliberatumot, abban conditionul tétetett fel, a t. n. Consistorium demereáltatása, (melyben Ngod méltos személlye kívánhat legtöbbit) és méltatlan személyeknek is deprecáltatása; Édes méltos gróf uram, én olyan vagyok mint a gyermek, hamar meggyőztem, mikor coram követtetem meg; De én erre nem admittáltam t. Enyedi János uramat, mivel előre elküldöttem voxomat; hanem mivel Enyedi uram azt mondá, hogy a nemes consistoriumot publice deprecálta, az enyim könnyen utánna megyen; én csak egy ezután való levelére is condonálok; vagyon okom, a miért így cselekszem. Ha condonál a t. n. consistorium, egy erős chirographumot kell kívánni, hogy többé ilyen, minémü eddig volt, nem leszen, a melyek ő kegyelmén estenek ez úttal arról emlékezetet nem teszen senkinek; tiszteinek, urainak, s a n. consistoriumnak semmit kissebségére nem imputál, csendes leszen, a hosszumezei injuriatus jó embereket candide megköveti, és azoknak is ezután semmiben ellenekre nem szöll, sem ex cathedra, sem privatim etc. etc. a mint az ilyent szorosán megköthetik az injuriatus törvénytevők. E meglevén, per me fruatur sua voluntate et officio. Másként, ha semmi erője nem leszen is, elébbeni voxomnak inhaereálok.“

„Nem kétlem Nagyságod vette t. Némety István Sz. I. és t. Patai uram leveleit, melyben subsecrete írják, hogy jó volna bűjtölnünk etc., és az én opiniomat kívánták az urak, de én azt feleltem, a mi nemzetünk statussa ugyan méltán megkívánhatná a bűjtölést, de ha ő felsége tudtára lenne, és azt kérdené, ki bántott benneteket, miért bűjtöltök? mit fogunk felelni; javallottam, hogy vagy három egymásután következő vasárnapokon egy olyan közönséges könyörgést tegyünk, a mely ha ő felsége eleiben menne, megmentenők magunkat azzal, hogy meg vagyon parancsolva a sz. apostoltól, hogy imádkozzunk mindenekért, de kívált a felsőbb méltóságban helyheztettekért etc. De ez is elmúlhatik ezúttal, mert minden napon imádkozunk a mi szükségünkért.“

„Most vettem az agens levelét, kéredzik lejjövele iránt én töllem is, jó karban hagyván ottan a dolgokat, és író deákjának mindent eleiben adván; hogy kevés idők alatt ide alá megfordulván, ismét visszamenne etc. Irja, hogy a

deputatio még be nem állott Posenban, a mi követaink absentiája miatt. Min múlt el, nem tudom; az ur, *Patai* uram is írja, hogy nem találta követ, hanem maga *febrándul*. In discrimine vannak minden dolgaink, jele hogy az Isten közelít a segedelemmel. A v. tractusok a felvetett pénzt jó részint beszolgáltaták; a nemesség még semmit is nem contribuált, holott ő kegyelmeknek incumbálna inkább; a mi szegénységünk ez ügyet semmiképpen nem subleválhatja. Kezdettenek túl a Tiszán csüggedni, bizonynyal én sem bírom a terhet elviselni innen a Tiszán. Mostan is egynehány ezer forintokat vettek fel Bécsben némely deputatusok; ki fizeti le? Debreczenben a tractusok vállaltak magokra bizonyos summát; t. *Baróthi* uram semmitsem ígére akkor; ha a méltos ur parancsolna fe'őlle, hogy vagy negyven forintoskát hamar beküldenének Debreczenbe, jól esnék hac vice. Isten tudja, busitom-e többször a v. tractust? Hosszas írásomról alázatosan követvén méltos uramat, maradok stb.“

Zoványi idejében Zilahon kétszer volt pestis, u. m. a fenebb említett 1710-beli, valamint 1742-ben. Ez utolsó alszeg-utzában *Szabó János* házában ütött ki, azon ember az Érmélyékéről vitte be a ragályt a városba, mely több mint 1200 embert a sírba vitt.

Zoványi György, mint életirója megjegyzi: munkás, szorgalmatos, gondos ember volt, kötelességét, hivatalát mindig pontosan teljesítette, s késő vénségeig szeretett tanulni; jellemének fővonásai: jó akarat és szeretet valának.

A papi hivatalt közel 60, a zilahit 46 évig viselte; szent beszédeiben, melyeknek hallgatására számosan, s néha meszsiről is összegyültek, a reform. egyház valódi, tiszta tudományát hirdette. Már élte 71-dik évében volt, midőn előbb helyettes, s nem sokára rendes püspök lett, mely főpásztori hivatalát 32 eszedendeig sok viszontagságok között nagy buzgósággal, s tekintélyét fentartva folytatta; s annak kormányzásában „a régi szokásokhoz erősen ragaszkodott.“⁷⁴⁾ Életirója különösen megjegyzi, hogy alatta a reform. egyház keblébe az ó-hitű görögök s unitáriusok közül sokan átérttek.

⁷⁴⁾ *Tóth Ferencz*. Tul a tiszai reformatus püspökök élete 165. l.

Zoványi nem volt magas termetű ember, de szabályszerű testalkotással bírt, s annak részei illő arányban valának egymáshoz kapcsolva, s késő véniségeig tartós egésséggel áldatott meg.

Rendes öltözete volt: magyar nadrág s hosszú dolmány kapcsolokkal egész végig, melyhez néha selyem öv tartozott, s télen át azon felül egy ujjas és palást-forma felső ruhát is hordott. Az akkori divat szerint hosszú szakállat viselt.

Az ételben italban mérsékletes volt, azonban tisztességes asztalt tartott, s nála mint vendégszeretőnél sokan még az uri rendből is megfordultak.

Fennemlített nejével *Keresztúri Annával*, csendes, boldog házasságban 53 esztendeig élt, ki 1752-ben jul. 8-án halt meg.

Mi családját illeti: volt öt gyermeke; két fia, s három leánya: *Mária, Borbára, Krisztina*.

Fiai: 1. *II. György*, kiről az atyja végrendeletében írja, hogy: „zilahi lakos lesz“, s szekerét s lovait neki hagyta. Ugy látszik tehát, hogy ez gazdaságot folytatott.

2. *I. József*, 1732-ben kémeri, azután szilágy-cschi, végre zsitói pap. Atyja halála után esperesté választatott, e hivatalából azonban 1767-b. tiszántúli superintendes *Szilágyi Sámuel* ellen elkövetett engedetlenségért, közzsinati határozat által felfüggesztetett.

Ennek fia volt: *III. György* 1766-ban zilahi pap. Feleségétől *Veres Klárától* születtek: 1. *II. József*, jó hirben álló seborvos, s Közép-Szolnokmegye physiceusa. 2. *Imre*, a fennmár említett jeles és becsült orvostudor. A svéd királyról emlékezetes családi házat birta, s abban lakott. Mint nőtlen ember, 64 éves korában 1821-b. dec.9-én halt meg⁷⁵⁾. 3. *Elke* születmester. 4. *Anna, Deáki János* már említett neje.

A püspöknek 1751-b. jul. 26-án kelt végrendelete szerint fekvő birtoka három házból, néhány szőlő- s más kertekből, valamint szénarétekből állott. Azokat, kevés pénzét, ezüstjét s felkelhetőségét gyermekei között felosztotta, kiknek ajánlotta: „Éljenek egymás szeretetében, nagy békességgel, hogy az Isten áldása legyen rajtuk.“ Könyveit József fiának hagyta.

⁷⁵⁾ Hogy a püspök életrajzát dr. Zoványi Imre készítette, azt most Zilahon lakó nyugalmazott iskolai tanácsos, tisztelt barátom *Salamon József* úrtól tudom, ki zilahi tanár korában az említett orvost jól ismerte.

A végrendelet toldalékából említést érdemel e pont: „*A kalamáris-ládámra a két fiam József és György viseljenek gondot, mert ott vagynak leveleim, melyek sokat érnének; a besztercei ezer forintról való levelek is ott vagynak.*” Ez volt a családi leveles láda, mely dr. Zoványi Imre halála után, minden abban lévő irományokkal, s így a püspök naplójával is elégett.

Zoványi György püspököt az Isten hosszú élettel áldotta meg, mely *százegy* évre és öt hónapra terjedett; földi pályáját 1758-ban február 19-én végezte. ⁷⁶⁾ Az nap reggel sejtve, vagy a mint életirója állítja: egy tőle ismert jeltől érezve bekövetkező halálát, — jókor felkelt, halálra való ruháját fölvette, az eklézsiái előjárókat magához hivatta, temetése fölül rendelkezett, buzgón imádkozott, s megáldva gyermekeit, papi társait, előjáróit s eklézsiaját, délolótti 11 órakor, mint előre megmondotta, csendesen kimúlt.

XVII.

Zoványiról illő, mint íróról is megemlékezni.

Életirója szerint, nyomtatásban két munkája jelent meg.

1. Innepi, vasárnapi, templom-szentelési, temetési alkalmatosságra készített prédikációi, úgy latin szónoklatai, melyeket felette ritkán lehet kapni, mivel példányai elfogytak. Hol s melyik évben adatott ki Zoványi Gy. összes szent beszédeinek e gyűjteménye? az életíró föl nem jegyezte, de azok így összeszedve bizonyosan meg sem jelentek. ⁷⁷⁾ Hihetőleg az említett író is Zoványinak nyomtatásban megjelent egyes temetési vagy más ilyen alkalmi beszédeit értette, melyekből az ő idejében tán több lehetett s volt ismerve, ma már azonban nem találhatók.

Zoványi Györgynek két ilyen halotti beszéde idézhető. Az *első*: gr. *Bánffy Kata*, b. *Vesselényi István* országos elnök özvegye felett, ki 1734-b. ápril 27-n meghalt férjét csak-

⁷⁶⁾ A fennemlített, s fia József által k szített egyházi anyakönyvbeli adat, melynek egy mellékletét, mint szintén a püspök végrendeletét is a családi tagok összeállításában használtam.

⁷⁷⁾ Legalább sem a pesti három könyvtárban, sem Kolozsvárt, sem Maros-Vásárhelyt az ottani könyvtárakban azon munka nincs meg.

hamar, már azon év augusztus 12-én a halálban követte. Tíz nap múlva, u. m. auguszt. 22-kén volt Zsibón a néhai bárónő utolsó tisztességtétele, a mely alkalommal tartott négy beszéd közül a harmadikat Zoványi Gy. mondotta. Szent leczkéje volt: Ámos IX. 1. „Üsd meg a háznak tetejét és megrendülnek annak oldalai;“ mely igék alapján, „egy dicsőséges háznak tetejétől fogván földig való romlását“ rajzolta. E beszéd akkor divatozó theologiai unalmas modorban van írva, s a belé szőtt zsidó, görög, latin-szavak, mondatoknak daczára is, nem sok tudományos beccsel bír. Annak czime: „Mausoleum, azaz: Temetségnak új tornya;“ mert azt az idvezült bárónő által n. férje számára Zsibón, az udvar-ház felett lévő dombon épített mausoleum vagy családi sirboltnál tartotta, melybe végrendelete szerint, maga is példás hűséggel szeretett férje mellé temetett. A négy halotti beszéd ily általános czim alatt: „Életekben egymást szerető, halálokban is egymástól el nem választott házasság párja“ kinyomatott: Kolozsváratt (Szathmári Pap Sándor által) 1734 4-r. A más három beszédet tartották: *Bonyhai Simon György* erdélyi reform superintendens, és maros-vásárhelyi pap; a latin szónok nincs megnevezve; továbbá: *Szathmári Mihály* maros-vásárhelyi tanár. E példány a pesti nemzeti muzeum könyvtárában van.

Zoványi *második* nyomtatott halotti beszéde: „Ramah dombja, holott helyeztetett .. urfi l. b. hadadi *Vesselényi István*, — a kegyes atyának l. b. *Vesselényi István* urnak, és keserves édes anyának l. baronissa *Dániel Polixena* asszonynak majd elfelejthetetlen keserűségekre négy esztendő korában, ez életből kirepülván. Kisassz. hav. 20. n. 1748 eszt. Kinek meghidegedett testetskéje felett gyászos nagy frequentiában halotti tisztességet tett a 'sibói nagy palotában. *Zoványi György* superintendens Mindsz. hav. 6-dik napján 1748. esztendőben Nyomt. *S. Pataki József* által 1749 esztend. 4-r.“ Zoványi e beszédet 92 éves korában mondotta. Az Kolozsváratt az erdélyi muzeumi egylet könyvtárában van.

2. *Canones ecclesiastici ex antiquis Hungariensibus et recentioribus Transylvaniensibus, aliisque in usus ecclesiarum cis et ultra Tibiscum reformatarum concinati et quibusdam necessariis aucti* — — — *Opera Georgii P. Zoványi* — — — *Claudiopoli Anno 1733. 8.* Az ugynevezett *Zoványi kán-*

nok az 1629-től 1751-ig tartott zsinatok végzéseiből egybeszedve.

Zoványi Gy. kéziratban hátrahagyott, de elveszett munkái:

1. Magyarázat a Heidelbergi catechismusra.

2. „Dogmatica Theologia“ — latin nyelven. Az erdélyi reform. püspök ennek kinyomtatását nem engedte meg, mivel az egy törvényesen bevett vallás, u. m. az unitáriusoké ellen felettébb sértő módon volt írva. E tilalom Zoványinak, mint életirója mondja, igen nagy kedvetlenséget okozott, pedig valóban sem e püspök emlékezetének, sem a tudománynak e munka elveszése legkisebb kárára sincs.

3. Már említett „Naplója;“ melyben az életében történt dolgokat feljegyezte. Hogy e munkája meg nem maradt, azt a hazai történelem érdekében méltán lehet sajnálni.

Csudálatos, hogy Zoványi Györgyről mint íróról, sem kortársa *Bód Péter* az Athenásban, sem *Benkő József* a Transilvaniában nem emlékeznek.

Egyházi törvénykönyvéből a következő három törvényt említést érdemel:

a) A 47-dik, mely a zsidó, török hitet vallók, valamint az *unitáriusok* és anabaptisták közül áttérőknek megkeresztelését rendeli. Csak az akkori türelmetlenség sorozhatta e keresztyén unitáriusokat a fenebbi vallások követői közé.

b) A 84-dik, nagy dicsérettel kiemelhető intézkedést tartalmaz, t. i. hogy a leányok számára mindenütt, hol lehetséges leendő iskolák állittassanak, s a megyék kérettesen meg, azoknak tanítóit és tanítónéit az adótól, s közterhektől mentesekké tenni. Végre

c) A 99-dik egy az időt jellemző botrányos szokásnak megrovását tárgyazza, hogy t. i. némelyek csekély és gyalázatos árért, milyen péld. „egy icze bor, egy pipa dohány“ nejeiket másoknak el adják, vagy bizonyos gonosz czélból átengedik, hogy ezen az uton a tőlök elválást könnyebben megnyerjék. Azon esetben, ha az érintett gonoszságba mindkét fél beléegyezik, az elválást egyiknek sem kell megengedni, s mindkettő, mint rabszolga orzók (*plagiarii*) a világi hatóság kezébe adandók, ha pedig csak egyik fél az eladó, a büntetést az szenvedje.

XVIII.

Nem lesz érdektelen Zilah város monographiájában annak mult századbeli helyzete s viszonyai ismertetéseért a katonai adóból és katonaság tartásából rá háromlott terheiről, szenvedéseiről, továbbá mint kincstári helységnek urbéri taksájáról, és szolgálattételeiről hivatalos okmányokból merített némely adatokat közölni.

1. Zilah városa 1747-ben az akkori háborus időkben többféle súlyos terheltetésére nézve Közép-Szolnok megyéhez következő folyamodását nyújtotta be.^{7*)}

„Minémű rendkívül és ereje felett való megterheltetése volt, úgy most is van szegény Zilah városának, mely mint egy *ország kapuja* úgy faksz k, az minden napi rajtunk által meg által járó sok terhes s városunkat szinte utolsó pusztulásra kényszerítő katonai beszállások miatt, azt Isten és Nagyságtok is bölesen tudhatja, kikre terjedő sok költségeink miatt, úgy erőnk felett való fuvarozásunk és kimondhatatlan terheltetésünk miatt szegény városunknak tovább való megmaradhatása nem lehet, hanem-ha dolga megörvösoltatik.“

„a) Csak egy katonatiszt is akármennyi rajtunk által mennyen, csak egy krajezárig is nyugtát sohasem ád, magára és lovaira ingyentartást kívánván ; a gyalog katonaság is akár feles számmal, akár kevesebb számmal jöjjön, ha kenyérről és husról ád is nyugtát, mellette három annyt is fölémész, mivel szalonnáról, vajról, tojásról, lisztről, kerti vete-ményről, úgy egyébről is sohasem ád nyugtát.“

„b) Már sok esztendőktől fogva majd megszűnés nélkül rajtunk beszállásokra való költségünk mire terjedjen, ki sem mondhatjuk ; csak ezen mostan is rajtunk lakó örállomási

^{7*)} Zilah város levéltárából. Az okmány szövegében a latin és más idogen szók és kifejezések magyarosítottak ; pl. „*sitnáltatott*“, úgy fakszik ; „*rectura*“, fuvar vagy fuvarozás ; „*officialis*“, katonatiszt ; „*quantum*“, katonai-adó ; „*remonte lovak*“, pótlék-lovak ; „*regiment*“, ezred ; stb.

katonaság⁷⁹⁾ esztendőnként annyi tüzi fáncat emészti meg, éjjel, nappal konyhán és szobákban égetvén, hogy csak ez elég fuvar volna fele városunknak, azonkívül éjjeli, nappali strázsákkal, ágyakkal, mint a beszállásoltakat, úgy az egész katonaságot tartani kénytelenítettünk, ennek felette minden nyáron a beszállásoltaknak, kivált azon őt álló katonáknak lovaik számára nehányszáz szekér fűvünket az javacsakájából csekély határunknak behordatják, annyira, hogy fuvart hordozó szegény embereink marhájok számokra kénytelenítettnek külső faluk határain drága pénzen fűvet venni, és a szerint szénát csinálni, és a fuvart úgy hordozni.“

„c) A Gyulai ezredhez tartozó toborzó katonacsapat is szünetlenül rajtunk lakik, azoknak is különös szállásokat, tüzfát ágyat s egyéb szükségesekeket kell szolgáltatnunk; ez is elég terhes szegény városunkon, mivel azokat is vásárokról vásárookra hordozni, s valahányszor új beállott katonát találunk, mindenkor Kolozsvár felé szállítani kénytelenítettünk.“

„d) A mi a fuvarozás dolgát nézi, a terhes katona adó mellett magunk nagy megerőltetésével a mult generalis gyűlése alkalmatosságával a tekint. ns. vármegyének, azt husz szekérig felvállaltuk vala ugyan, melyet erőnk felett teljesítettünk is, de már azon kettős terhes miatt sok marhas embereink marhájokból kifogytak és elszegényedtek annyira, hogy e szerint népünknek tovább való megmaradhatása iránt semmi reménység sem lehet. A gyalog szerben szolgáló embereink is megunták az éjjeli, nappali szolgálatot, strázsálásokat és kalauzságokat, kiknek szintén úgy kijut a szolgálat, mint a marhas embereknek, mert csak a mult hónapokban rajtunk által takarodott pótlék-lovak mellé strázsákat és lovakat vezetőket háromszáznál többet adtunk.“

„E terhes szállítások és munkatételek miatt szegény városunk erejéből annyira kifogyott, hogy már bizony tovább nem győzi, tisztviselőink is meg nem maradhatnak, *vervén, üzvé, kergetvén őket az hatalmasok*; ha városunknak terhe-

⁷⁹⁾ „Posten-Commando,“ vagy a kérelembeli latin-német kifejezés szerint: „postirialis commandó.“ A „*werbungs commandó*“ így alább: toborzó katona csapat.“

nem könnyebbítették, és dolga nem orvosoltatik, pusztulásra jutni kényszerítették,”

Zilah városnak e keserves folyamodása a megyének Hadadban 1747-ben június 13-án tartott közgyűlésében tárgyalatott. Az arra adott válaszból elégnék tartjuk a következő helyet közölni.

„Zilahnak sulyos terhét, mint a vármegye részéről lehetett, könnyebbíteni kívánta, csak ezen esztendőbeli katonai adójából is egészen nyolcszáz egynehány forintig vevén által maga külső, hasonlóképen nagy terhű népére; a mostan rájok esett 333 r. frt. 20 kr. quotáját is a könyörgő helységnek elengedvén, melyet azon feltétellel téssen, hogy a kérelmes helység is az egyesség szerint 20 szekérig hordozza a fuvarozást;“ sat.

2. Zilah városának mint kincstári helységnek ugynevezett *urbérét* vagy a városi lakosok által fizetendő taksát, és teljesítendő szolgálatokat ismerjük az 1761-beli, majd 1773-ban és 1787-ben megújított összeírásból.⁸⁰⁾

a) Mi a városi lakosok *taksáját* illeti: a polgári telken lakó *polgárok* s nemesek egyaránt fizettek a kincstárnak, mint földesurnak 400 magy. forintot, vagy 333 rhén. frtot és 20 krt., mely összeget addig sem nevelni, sem lejjebb szállítani szokásban nem volt; annak felosztása a polgári telken lakók vagyonához képest aránylag történt, s két versen, u. m. egyik felét Sz. Mihály napkor, a másikat karácsonkor kellett befizetni. A lakosok azonban az összeíróknak erősen panaszoltak, hogy abból a mit a nemes tanács évenként a fizetendő taksa czime alatt rájuk róni szokott, nagyobb összeg gyűl be, mint 400 m. forint. A városiak továbbá tartoztak *felette régen fendálló szokásnál fogva*, („ex usu antiquissimo“) tíz negyven akós hordót adni, azonkívül a szüretre szükséges régi hordókat megigazíttatni, s az 1773-beli összeírás szerint, azokat meg is abroncsoltatni.

b) A városiak szolgálattételeit illetőleg, azok tartoztak:

⁸⁰⁾ Az erdélyi udv. kancellária levéltárában lévő ez okmány czíme: Extractus Urbarii s. Conscriptiois Oppidi fiscalis Zilah anno 1761. medio regiorum *Josephi Bocskor* et *Michaelis Vég* anthentice confecti. A más kettő kiesi különbséggel ezzel tökéletesen egyező.

Ravaszi hegyben lévő földesuri szőlőhöz kívántató elegendő karókat a tölgyes erdőből kivágni, elkészíteni és oda szállítani, s az egész szőlő művelését évenként a földesur minden költsége nélkül véghez vitetni. A földesur csupán a vinczellért fizette.

Továbbá számos, rég eltölt évek előtt fennállott azon szokás, hogy a zilahiak a földesuraságnak minden saját, s dézmából is kapott borát azoknak közelebb eső jószágaiba szállították, de miután a város magán birtokosok kezéből a kir. kincstárra visszaszállott, mind a földesuri, mind a dézmabor Kolozsmegyébe a kincstártól birt Bányabükkre szállíttatott, mely fuvar azután a lakosok 100 m. forinttal megváltottak.

E szolgálatokat csupán a polgárok, valamint a polgári telken lakó azon nemések tartoztak teljesíteni, kik midőn 1713-ban Medgyesre a kir. tábla elibe idéztettek, személyes nemességöket ott bebizonyítani képesek nem valának; — „de personali nobilitate producere non potuerunt.“

XIX.

Itt van helye említeni, mi egyébiránt a fenebbiekből is már tudva van, hogy Zilah részben kincstári város is volt, mely mint a gyalui fiscalis uradalom része az 1650-ben azon jószágokról készült laistromba beiratott. A fiscustól mint földesurtól birt, fenebb már említett *udvarházhoz* ⁸¹⁾ több majorság és jobbágy telkek, mint szintén különböző jövedelmek, haszonvételek tartoztak, azok között a város határán termett gabona s bordézma is.

Mária Thérézia királyné 1776-ban octob. 18-án kelt s 1777-ben megújított ajándéklevelében minden Zilahon lévő fiscalis birtokot és jövedelmet, annál fogva az egész dézmát *Cseri Farkas* erdélyi udv. kanczelláriai tanácsosnak s nejének *Boros Klárának* 36516 for. 7½ krajczár kamarai becsü

⁸¹⁾ Azt jelenleg a város bírja, s a megyével együtt kórház gyanánt használja.

szerinti összegben inscribálta, vagy 99 évre adományozta. Cserei Farkas 1782-ben decemberben meghalván, sok adósságot hagyott hátra, mi özvegyét kényszeríté, hogy már 1785-ben a zilahi inscribált kincstári birtoknak s jövedelmeknek 40,000 forintban visszavételéért, a szükségeseknek s hasznosoknak itélt javítások megtérítése mellett, folyamodjék.

Az udv. számvevő hivatal, melyhez a kérés véleményadás végett áttétetett, annak megadását, a szükséges elővigyázati rendszabályok megtartásával, t. i. hogy azon birtoknak új összeírása és becslése eszközöltessék, ajánlotta, s így a visszavételt elfogadhatónak nyilvánította. A császár ez indítványt 1786-ban octob. 12-kén kelt legfensőbb határozatában jóváhagyta, azt azonban, főkép Cserei Farkasnak bonyolult adóssági viszonyai, s azokból eredett sok bajok miatt, végrehajtani nem lehetett.

A dolog ezen állásában Cserei Farkas veje b. *Vesselényi Miklós* és neje *Cserei Helena* a zilahi kincstári birtokon fekvő 40,000 forintnyi kathol. alapítványi adósságot magukra átvették, s majd 1801-ben május 5-én a vallás pénzalapnak az egész összegről új kötelezvényt adtak.

Öt esztendő múlva u. m. 1806-nak tavaszán Zilah városa b. *Vesselényi Miklóssal* és nejével egyességre lépett, és tőlök a város egész dézmáját 80,000 akkori bankó forintban megváltotta, mely összegnek felét, u. m. 40,000 bankó forintot készpénzzel lefizette, az alapítványi adósság másik felét pedig 40,000 forintban magára átvette.

Ez adósság letisztázását a város többféle módon próbálta eszközölni, de siker nélkül, míg nem 1833-ban az egész dézma megszűntetésére, s így a teréhtől megszabadulásra nézve azon terv fogadtatott el, hogy a bor és pálinka árulást három esztendőre egymás után, évenként fizetendő 17,000 forintért haszonbérbe adták, mely jövedelemből nem csak az alapítványi adósság lefizettetett, de abból egy szép tanácsház is épült.

A dézma terhéltől megszabadulásának ünnepét Zilah város 1836-ban nov. 1-ső napján köz örömmel s lelkesedéssel ülte meg.

A város ez alkalommal létrejött új és diszes tanácsháza építések vezetője és végrehajtója, Közép-Szolnok

megye akkori derék s közbecsülésben állott mérnöke n. *Éltető Péter* volt, ki későbbben a meszesi országot építésével is közhasznu munkásságának újabb emlékét hagyta hátra.

XX.

Zilah város történelmében érdekes okmány, sőt valódi curiosum, egyszermind a mindenbe avatkozó kormányrendszert jellemző adat gyanánt lehet idézni, *Mária Theresia* királynénak 1772-ben majus 1-én kelt rendeletéből a kir. gubernium által készített *regulákat*.⁸²⁾ Azok „a lakodalom, a temetés és keresztelés alkalmatosságával a hazában gyakorolni szokott vendégeskedések és rendkívüli költségek” megszüntetése végett, azon esztendő júliusában a városi lakosok előtt köztudomás és megtartas végett kihirdettettek, s itt következnek:

1. A házasulandó személyeknek közéről való atyjafiai, minéműek: a szülék, ipák, testvérek, fiak, leányok, unókák, akár mennyi számmal legyenek, ha szintén az 30-ra fel is rug, házas társaikkal együtt, a lakadalmi vendégségből ki nem rekesztetnek.

2. Ezeken kívül teljességgel senkit is, akárki legyen az, a lakadalomba hívni nem szabad, kivévén azon esetet, ha mikor a nagyobb rangu személyek, vagy azok, kiknek közéről való atyjokfiai nincsenek, násznagyoknak a maguk vérésegen kívül valókat kénytelenek választani, mely násznagyoknak az eskető pappal együtt a lakadalmi vendégségben lenni szabad. Az ellenkezőt cselekedők minden megtiltott személyért 6 mforintig büntetettnek.

3. A mi a vendégek eleibe feladandó étkek számát illeti: e részben a városi lakosok négy *osztályba* tétettek, s az étkek száma a szerint határozott meg. Az *első* osztályban *tíz*, a másodikban *nyolcz*, a harmadikban *hat*, a negyedikben pedig *négy-féle* étket és nem többet lesz szabad készíteni, azokat mind az által a vendégek száma szerént egy, vagy több tálban feladni megengedtetik. Az ezt általhágók minden

⁸²⁾ Zilah város levéltárából.

étékért, melyet a megengedettett számon fölül készítenek, 2 mforintig megbírságotlatnak. A két utolsó osztálybeli személyeknek pedig ugyancsak 2 mfor. bírság alatt semmimű gazdag pástétomnak nevezett süteményeket készíttetni teljességgel nem szabad. Kiki melyik osztályba tétessék pedig, a magistratus által arra rendelendő bizottmány határozza meg, mely előtt a házasulandó személyeknek magokat be kell jelenteni.

4. A főtiszték, senatorok, nemesek, és más nagyobb rangban valók lakodalmában más gyümölcs-tál étel nem engedtetik, hanem nyers, vagy asszu gyümölcsök, nádmézes tészták, mondola, akár megnádmézelve, akár a nélkül. A többeknek lakodalmában pedig a gyümölcs-tál étel csupa nyers vagy asszu gyümölcsökből és afféle alább való süteményekből, ugy mint: legény pánkó- és kalácsból fog állani. Ebéd után pedig a kávé és rozsolis 12 mfor. bírság alatt megtiltatik.

5. A kézfogás minden vendégség nélkül légyen. A lakodalom előtt való, vagy sirató esti vendégség is, ugy a szakácsasszonyok lakodalom után való vendégség hasonlóképen megtiltatott. A lakodalom csak egy nap fog tartani, második napon sem vendégség, sem táncz meg nem engedtetik, hanem az első napi maradékot a házasulandó személyeknek csak legközelebb való atyjafiai fogják más nap elkölteni, melyhez semmit újonnan főzni szabad nem lészen, hanem csak marhahúst és levest. A ezt általhágók 12 magyar forintig büntetnek.

6. A lakodalmi étkek rendezése, s az iránti intékedések végett kellettinnél több személyeket felvenni nem szabad, t. i. mindkét házasulandó részéről legfeljebb kettőt, a cselédokra való vigyázás és azokat igazgatás végett. A lakodalmas háztól pedig az étkeket és kalácsokat kivinni, vagy szélyel küldözni, mindennek 2 mforintig bírság alatt megtiltatik.

7. Az asztalkészítésére, kinek-kinek maga házi cselédén kívül, az első osztályban kettő, a kisebbekben egy személy engedtetik; minden személyért pedig, a ki ezen felül a szolgáló legények közt találtatik, 2 mforint büntetés vétetik.

8. Vasárnap és pénteken lakadalmazni 24 mfor. birság alatt, szabad nem lesz.

9. Ezüst kések és kalánok s párnás székek csak azoknak engedtetnek, kiknek vagy magoknak van, vagy szülőiktől és atyjokfiától kérték, különben 12 mfor. birság alatt, csak olyanok engedtetnek meg, minemüek nálok rendszerint szokásban vagynak

10. Egész chorust, zenekart csak az első osztálybelieknek szabad fogadni. A középrendüeknek pedig batot, a többeknek három, négy muzsikást lészen szabad fogadni. A tánczolás pedig legfeljebb éjféli 12 óráig fog tartani, azután a násznagyoknak azt 12 mfor. birság alatt meg kell tiltani.

11. Végezetre: nehogy a lakodalom az új házásoknak nyilván való romlásokkal igen drágába kerüljön, vagy arra kelletinél több költség menjen, négy osztályt kell csinálni. Melyek közül az első osztálybélieknek, a bort is belé tudván, nem többet

hanem	80 mftól	100 mftig
a második elemibélieknek	40 "	50 "
a harmadiknak	20 "	30 "
a negyediknek	10 "	15 "

lesz szabad költeni.

Mely megirt rendeleteknek hiba nélkül való megtartása mindeneknek szorosan parancsoltatik, e végre pedig a fenirt bizottmány mindeneket elegendőképen fog utasítani. Azok, kik a lakodalmoknak vizsgálására lesznek küldve, ha a fenebbi szabályok általhágóit hiven beadják, hogy megbüntettessenek, a büntetési pénz harmadrésze, fáradságokért az övék lesz.

Utoljára a keresztlőben és halotti tor alkalmatossággal mindenféle étekkel, borral, csemegével, csókoládé itallal való gazdálkodás teljességgel megtiltatik, nem különben az is, hogy holmi csemege, kalács és effélék, az eddig való szokás szerént, a keresztlőből vagy halottas háztól másnak ajándékba küldessenek, még pedig 12 mfor. birság alatt.

XXI.

Zilahon 1780-ban egy említést érdemlő *főbirói választás történt.*⁸³⁾

Azon esztendő novemberében a mondott hivatalra véghez ment kijelölés alkalmával, *Noé János* reformatus senator kapta a szózatok többségét, ki azért a mondott hó 23-án az udvarhoz legfelsőbb megerősítés végett felterjesztetett. Ugyan akkor *Cserei Farkas*, nyugalmazott erdélyi udv. kanczelláriai tanácsos a nevezett választás ügyében az udvari kanczelláriához egy tiltakozó jelentést, illetőleg *Noé János* ellen feladást tett, melyben őt úgy irta le: „mint nyugtalan s pártoskodásra hajlandó, általában mint olyan embert, a kinek kineveztetése semmiképen sem fog Zilah város közönségének hasznára s javára válni,“ azért esedezett ő felségének, hogy mielőtt azon kijelölésre kegyelmes határozatát leadná, az általa följelentett ügyben részrehajlatlan férfiak által vizsgálatott rendelni méltóztassék. Egy 1780-ban december 13-án kelt udv. intézkedés a kérdéses ügy kinyomoztatását a kir. guberniumnak megparancsolta.

De a legfelsőbb rendeletnek a guberniumhoz leérkezése előtt, *Pap András* és *Csűrös József* régebben birói és senatori hivaltalt viselt zilahi lakosok. a guberniumhoz tett fölterjesztésben a mondott főbirói kijelölés alkalmával állítólag törént hibákat elősorolták: névszerént

a) A rendeletek s Báthori István fejedelem kiváltsága ellen, mielőtt az esküdt közönségben s senatori állomásokban megüritt helyek betöltettek volna, a főbirói választás véghez ment, s a mondott helyek kipótlásáról azután sem gondoskodtak.

b) A főbiróságra szózatolás alkalmával több, a végre mint látszott, pénzen fogadott embereket lehetett látni.

c) A főbirói helyre a kor és szolgálat elsőségével bíró senatorokat mellőzték, s több olyanok nyertek szótöbbséget, kik években, s hivatali képességben azoknál hátrább állanak.

⁸³⁾ Az erdélyi udv. kanczellária levéltárából.

d) A katolikus státus a bíróságra történt kijelöléskor óvást tett aziránt, hogy előbb a megürült katolikus szenatori állomások töltsenek be.

e) A katolikus senatorok a dezválással elfoglalva valóban, midőn a főbírói kijelölésre vonatkozó tudósítást Noé János a kir. guberniumhoz fölterjesztette.

E jelentés következtében a kir. gubernium 1780-ban dec. 12-én b. *Vesselényi Farkasnak* Közép-Szolnok megye főispánjának meghagyta, hogy egy katolikus táblai ülnököt vegyen maga mellé, az említett feladást nyomazza ki, s az eredményről körülményes tudósítást tegyen. Azonközben az ez ügyben kelt fennebb érintett udvari rendelet is leérkezvén, annak értelmében a főispán utólagosan utasított, a vizsgálatot a két senator által tett jelentésre is kiterjeszteni, s az eredményről lehetőleg kimerítő tudósítást küldeni fel.

A főispán a kormányzéki rendelet folytán, maga mellé vette *Szabadszállási György* alispánt, kivel egyetértőleg 1781-ben január 20—23-án a parancsolt nyomozást véghez vitte, s arra nézve hat kérdő pontot készítettvén, 41 tanut hallgatott ki, többnyire mindazokat, kik a bíró-választásba befolytak, csupán a két panaszló senator Pap Andrást és Csűrös Józsefet s Keresztes Kelemt, hasonlóan senatort és Cserei Farkas udvarbíráját mellőzték, kiknek mint érdekelt feleknek vallomását természetesen nem fogadták el.⁸⁴⁾

Mi a nyomozás eredményét illeti: abból kiderült, hogy Csűrös József csupán szóbeli óvást tett az ürességben volt szenatori helyeknek betöltésére nézve, mi egyébiránt a fennálló szokás szerint, néha a főbírói választás *előtt*, néha *azután* történt. Cserei Farkasnak az udvarhoz tett jelentése pedig teljesen alaptalan volt, az általa feladott dologokból semmi sem bizonyult be, ellenben Noé Jánosra nézve a vizsgálat igen kedvezőleg ütött ki; mint a kinek *dicséretét s a kérdéses hivatalra képességét a tanuk nagy többsége maga vallomásában kiemelte.*

Igy péld. *Sebes Ferencz* Közép-Szolnok megye pénztárnoka, ki néhány évig zilahi senator s főbíró is volt, azt val-

⁸⁴⁾ E kis munka végén az *okmány függelékben* a nyomozó bizottmány által kihallgatott választó-polgárok névsora A alatt közölve van.

lotta: hogy Noé János a főjegyzői s senatori hivatalt dicséretesen viselte, s tollával, valamint a törvényes és politikai ügyekben jártasságával, magát több tisztársai felett kitüntette.

Mások hasonlólag ötlet „hivatalképes, értelmes és okos, a bírósagra alkalmas embernek“ nyilvánították, ki, ha abban megerősítetik, a városnak kárára nem lesz; mert a városi népnek mindenben pártját fogja, a szegények előmenetelét akarja, valamint pártoskodásra hajlandónak nem tartják s nem ismerik. Másfelől némelyek vallomása szerint, épen Csűrös József és Pap András panaszlóknak a választás alkalmával eljárását tisztának mondani nem lehetett.

A kir. gubernium a kérdéses ügy ilyen állásában, a fennebbiek szerint 1781-ben febr. 27-én az udvarhoz maga tudósítását megtette; s azt azzal végezte, hogy miután „az oda tett följelentésnek azzal, a mint a dolog történt, meg nem egyezése világosan kiderítve van, s annál fogva azon panaszt nyugtalan gondolkodás jelének lehet méltán tekinteni; alázatos véleménye szerint: a kijelölés ellen oda folyamodók merénylete ahhoz mért büntetést érdemelne.“

A gubernium tudósítása az udvarhoz felterjesztetvén, — az udv. kancelláriának martius 21-én 1781-ben ez ügyben a gubernium leküldött decretuma szerint: ő felsége azon tudósítást, s az ahhoz csatolt nyomozást megtekintvén: a reformatusok között szótöbbséget nyert Noé Jánost a zilahi főbiróságban 60 forint évi fizetéssel kegyelmesen megerősíteni méltóztatta.⁸⁵⁾

Az udv. rendeletben merőben hallgatással van mellőve a gubernium felterjesztésének azon pontja: hogy a Noé János ügyében hamis följelentést tevők „merénylete ahhoz mért büntetést érdemelne.“ Miután azon feladás a *rom. kathol. egyház érdekében* történt, bár az a dolog valóságával ellenkezőnek is bizonyult be, — de ismerve az akkori időviszonyokat, főkép

⁸⁵⁾ „Sua Majestas informatione R. Gubernii, quam 27-a februarii currentis anni submiserat, cum adjacente eidem inquisitione perspecta, inter reformatos pluralitate votorum ad judicatum oppidi Zilah candidatum Ioannem Noé, in praelaudato officio cum annuo 60 florenorum salario elementer confirmavit, Vienne 21-a martii 1781.“

a papi uralom terveinek hűségesen szolgáló udv. kanczellária rendes eljárását, nem lehet csodálkozni, hogy az a panaszlók szent célját tekintvén, azoknak megérdemlett, s a kormányshéktől szóba hozott büntetéséről gondoskodni, — elfelejtette.

Zilahi főbirónak kinevezett *Noé János* és senator *Beke István* képviselték mint követek Zilah várost az erdélyi, úgy nevezett hódolati országgyűlésen, mely a mondott 1781 dik évben *II. József* császár parancsából Nagy-Szebenbe august. 21-re összehívatott, s a fejedelem iránt tartozó hűségre a hitet letette, a nélkül, hogy a haza jogait és törvényeit biztosító fejedelmi esküt kérni, sőt csak meg is említni kötelességének tartotta volna.

XXII.

Nem lesz érdektelen a fenebbi ügygyel kapcsolatban, egy tizenegy esztendővel azután, u. m. 1792-ben történt zilahi főbirói választásról is említést tenni.

E városbeli főbirót, mint tudjuk, a Báthori István kiváltsága, s az 1737-beli „harmonialis contractus“ értelmében, csak a város nemes és polgári születésű senatorai közül lehetett cserélgetve választani, a miben felsőbb rendeletek szerint, a rom. katolikusokra is tekintettel kellett lenni. A mondott évi választás alkalmával ez az utolsó eset fordult elő.

Midőn a gubernium azon választás eredményét septemb. 25-én az udvarhoz fölterjesztette, nem mellőzhető el megjegyezni, hogy bár kívül a tanácson, *Silló Bertalan* és *Décsi József* katolikusok azon hivatalra alkalmatosok volnának, de arra, mint nem senatorok ki nem jelölthettek, a tanács keblében pedig egy arra képes katolikus sem találtatván, azért a reformatusok közül legtöbb szózatot nyert *Décsi László* megerősítését oly móddal ajánlja, hogy a városnak parancsoltassék meg, *Silló Bertalan* és *Décsi Józsefet* senatoroknak megválasztani, kiket adandó alkalommal a főbirói hivatalra kijelölni lehessen.

Az udvar azon évi october 27-ről a guberniumhoz intézett decretumában annak ajánlatát annyiban jóváhagyta, miszerint Décsei Lászlót 60 forint évfizetéssel, a főbirói hivatalban megerősítette, ellenben az indítvány másik ágára nézve a guberniumnak kötelességévé tette: kellőleg gondoskodni, hogy a tanácsban illő számmal legyenek katolikus nemesek is, kikre a főbirói hivatal betöltésekor, mint a kir. rendeletek kívánják, figyelemmel lenni lehessen; „ut congruenter provideat, quo ex parte quoque catholicorum nobiles convenienti numero ad magistratum assumantur, eorundemque in restaurando primarii judicis officio, altissimis ordinationibus conveniens habeatur ratio.“

Egy zilahi bűnvádi per az 1782-dik évből, mint az akkori jogfogalmakat jellemző eset, e helyen némi figyelmet érdemel.

Id. *Horváth András*, helybeli lakos még 1781-ben octoberben a fels. udvarhoz benyújtott panaszos kérelmében előadva: hogy miután egy borsajtóhoz tartozó, s legfeljebb 1 forintot érő faeszköz ellopásáért hét hónap óta börtönben szenved, a zilahi tanács ötet azért kötél általi kivégeztetésre ítélte, ez okból kegyelemért, s főkép koros volta tekintetéből a rá kimondott gyalázatos halál nemének elengedéséért esedezett.

A gubernium, hová a folyamodás véleményadás végett leküldetett, arra nézve maga tudósítását 1782-ben május 14-n megtette. A panaszló kérését illetőleg abban megjegyeztetett, hogy ő már két versen lopásért elítélve és megbüntetve is volt, egyszersmind az utolsó ítélet tartalmánál fogva, azon vétok ismételése esetében, a halálos büntetés rá kimondatott. Azonban egyfelől: mivel az ellopott dolgok nagyobbára csekélyek voltak, másfelől tekintve: hogy kérelmes saját fiainak mint kihallgatott tanuknak vallomása volt, mi ötet leginkább terhelte, azon kihallgatás pedig a közjog elveivel ellenkezik, — a gubernium ezért a halálos büntetésnek királyi kegyelemből elengedését ajánlotta oly móddal, hogy az négyévi fogságra legyen változtatva, egyszersmind a per költségeit hordozza, s a tett károkat fizesse meg.

Az udv. kancellária, hová ez ügy fölterjesztetett, maga véleményében az ügy állását bővebben kifejtette. Kérelmes

id. Horváth András t. i. 1761-b. némely bőrök, almák, kapák s más szerszámok ellopásáért, valamint pinczék erőszakos feltöréséért, 100 forint birságra s eklézsia követésre ítéltetett, még pedig azon megszorítással, hogy ha még egyszer tolvaj-ságot követne el, akkor halállal lakoljon. Mindamellett neve-zett bűnös 1765-ben egy sertést erőszakosan ellopott, mi rá bizonyosodván, bár az előbbi ítélet értelmében a halált meg-érdemelte, a zilahi tanács mégis azt neki hat nevetlen gyer-mekei iránt viseltető tekintetből elengedte, úgy hogy négy heti sulyos, kenyér és víz mellett töltendő fogságot és 200 botütést szenvedjen, a mit rajta négy versen, még pedig szombaton a helivásár napján verjenek el, egyszersmind a megszorító ítélet értelmében a halálos büntetés, új lopás ese-tére, megújított. Mind a mellett a bűnös azután is több ver-sen lopott, névszerint egy sertést, több tyukot, kárót, cseme-tét, kapát, legközelebből pedig egy borsajtóhoz tartozó srófot, — miért a tanács rá, a megátalkodott s javithatatlan tolvajra, mint a megszorító ítélte kívánta, a halálos büntetést kimondotta.

Az udv. kanczellária annálfogva a gubernium ajánlása szerint, a lopott tárgyak csekélységéért a halálos büntetést elengedhetőnek gondolja, de oly mód lal, hogy bűnös négyévi sulyos fogságot szenvedjen, mi közben erejéhez mért köz-munkát végezzen, egyszersmind a per költségét hordozza, s a tett károkat térítse meg.

II. József császár az udv. kanczellária véleményét egé-szen helybenhagyta, de legfelsőbb határozatában hozzá tette, hogy a zilahi tanács pirongattassék meg, mivel egy apa ellen saját fiait mint tanukat kihallgatta, s azoknak vallo-mását elfogadta.

A végítéletet tartalmazó s a guberniumhoz intézett kir-leirat 1782-ben június 20 án kelt, melynek utolsó szavait idézzük: „*Vestrum itaque erit, benignae isthujus dispositionis nostrae in effectum congrua suo loco disponere, in simul vero praefato Magistratui exprobrare: quod fassiones liberorum delinquentis in probam adversum parentem acceptaverit.*“

XXIII.

Lássunk már némely adatokat Zilah újabbbkori egyházi történelméből is.

A *rom. kath. egyház*, mely a városnak a protestantismus-ra áttérése után, ott egy pár századig nem létezett, az osztrák korszakban új életre serkent, mi a 18-dik század második felében, jelesen *Mária Therézia* uralkodása alatt történt.

Zilahon a kath. eklézsia maga kezdetét 1751-ben vette, a mely évben, mint tudjuk, a helybeli reformátos papoktól elvett dézma-negyed annak javára, jelesen papi fizetésre fordítatott. Épen azon évben első plébános itt *Eöri Ferencz* volt, majd 1762-b. *Szolga Lőrincz*, ki b. Vesselényi Miklós és Cserei Heléna vegyes házassági ügyökben maga buzgóságát kitüntette, s azért nem sokára egy n.-váradi kanonoki állomással jutalmaztatott.

Mi a zilahi róm. kathol. templom építését illeti: arról egy 1780-ban május 31-én kelt kir. rendelet által történt gondoskodás. Cserei Farkas t. i. akkor Krasznán lakó, nyugalmazott erdélyi udv. kanczelláriai tanácsos az udvarhoz egy fölterjesztést tett s abban indítványozta, hogy *Zilahon*, *Krasznán* és *Tasnádon* róm. kathol. templomok építtessenek, s ezen célra a nagy-váradi püspökségnek úgy nevezett intercalaris, vagy időközi — egy püspök halálától fogva a főpásztori székeknek betöltéséig gyűlt — jövedelmekből bizonyos összeg határozottassék. Az udvar a fennemlitett intézvényben Cserei Farkas javaslatát elfogadta, s azon templomok építésére 5000 forintot rendelt, mely összeg kifizetése a kir. kamarai pénztárnak meghagyatott, illetőleg utalványoztatott. Közép-Szolnok és Kraszna megyék folytonos táblái ugyanakkor föl-szólítottak, a kérdéses három helyen újon építendő vagy csak javítást és igazítást kívánó kathol. egyházak ügyében, mint szintén azokban lakó birtokosoknak a szent célhoz várható hozzájárulásukról és segélynyújtásáról, úgy végre a kathol. hitet azon helységekben való lelkek számáról szükséges tudósítást tenni; mit azok, megbizatusuk teljesítése után, az erdélyi kir. guberniumhoz be is adtak.

Miután itt egyedül s zilahi egyházzal van szó, a tudósításnak csak erre vonatkozó részéről kell szólnunk. Azon időben a mondott városban a katolikus isteni tisztelet egy szerény kápolnában, vagy inkább imaházban tartatott, mely célra néhány évvel azelőtt, az ott tartózkodó katonatisztek egy kis magányházat átalakítottak. Annak tőszomszédjában, de roskadozó félben lévő más szoba paplak gyanánt szolgált, mint azt a szükség magával hozta, s a városban lévő csekély számu és nem tehetős róm. katolikus hivektől kitelt. Itt tehát egy egészen új templomot kellett építeni.

A második pontot, t. i. a segélyezést illetőleg, nem csak a katolikusok, de a protestans birtokosok is azon kegyes célra maguk részéről előmozdítását szives készséggel ígérték.

Végre pontos összeszámlálás szerint Zilahon s a közelebbi helységekben akkor mind össze 330 kathol. lélek találtatott. Névserint: *Zilahon* 207, *Czigányiban* 18, *Görcsönben* 19, *Szamos-Udvarhelyt* 19, *Zsibón* 52, *M.-Náprádon* 12, *Monóban* 3.

A fennemlített 5000 forintból a zilahi templom számára 1500 forint adatott, az összeg többi része *Kraszna* és *Tasnád* között osztatott fel. Az elsőben s a szomszéd helységekben 105, Tasnádon 140⁰ kath. lélek volt. ⁸⁶⁾

Ez adatok a guberniumnak 1781-ben szeptember 19-én ez ügyben az udvarhoz tett tudósításából vannak merítve. A kathol. templom majd fel is épült, hogy az vajjon a fennemlített imaház helyére építettett-e, vagy mostani, attól különböző helyére? ennek az illető okmányokban nyomát nem találtam.

Későbbre a zilahi r. katolikus egyház gyarapodásával, egy ma is fenálló kath. népiskolának alapítása is megtörtént.

XXIV.

A zilahi „helvét hitvallásu polgárok és lakosok“ templomjuk megnagyobbítása végett 1779-ben octoberben az erdélyi kir. guberniumhoz egy folyamadást nyújtottak be, mit azon

⁸⁶⁾ Az illető okmány az erdélyi udv. kancelláriai levéltárban van.

ügyben, mint a fennebiekből ezt már tudjuk, a felsőbb rendeletek értelmében tenni köteleztettek. E templom javítás azon egyház történelmében említést érdemlő mozzanat. ⁸⁷⁾

A zilahi reformatusok említett kérelmüket azzal indokolták, hogy az egyház tagjai megszorodván, a templomba be nem férnek, s így közülök sokan rossz és alkalmatlan időben is az isteni tisztelet alatt kün a szabad ég alatt kénytelenek maradni, azért szándékoznának a templom déli ajtaja előtt deszkából épített fedett tornácot — porticus — hogy abban legalább 300 ember beférjen, tartósabb anyagból építeni, vagy azt megnagyobbitani, s szembe a templom északi oldalánál is egy hasonló új tornácot építeni; egyszersmind a nagy mértékben roskadozott, s összeomlással fenyegető tornyot is kijavítani, s mindezekre a királyi legkegyelmesebb engedély megadásáért esedeztek.

A kir. gubernium azon év novembere 4-én kelt rendelete mellett, a fennebbi kérelmet Közép-Szolnok megye folytonos táblájához véleményes tudósítástétel végett leküldötte.

A nevezett tábla az irt czélból maga kebléből *Baróthi István és Szodorai Zsigmond* ülnököket küldötte ki, a kik a templomot megvizsgálván, arról a parancsolt jelentést 1780-ban január 1-én a kir. guberniumhoz fölterjesztették.

A kir. gubernium négy pontra nézve kívánt tudósítást:

1. Szükséges e a tornyot kijavítani?
2. Hasonlag, van-e a templom nagyobbitására szükség?
3. Mennyi a templomba járó lelkek száma?
4. Van-e torony kijavítására és templom nagyobbitására szolgáló alap, az adózó nép terheltetése nélkül?

A biztosok e kérdésekre következőleg feleltek:

Az 1-sőre: A tornyot szemesen és gondosan megvizsgálván, úgy találták, hogy miután az a templommal együtt a század folytában két versen elégett, s néhányszor kemény földingások által megrongáltatott, az a harangok húzását többé nagy veszély nélkül ki nem állhatja, mert tetejétől fogva talpáig, mind a két oldalán látható, borzasztó nagy hasadást mutat: „quod a cacumine turris — ad fundamen-

⁸⁷⁾ Az erd. udv. kanczellária levéltárából.

tum usque ab utroque latere apparenter, modoquo horribili dissoluta existat.“

A 2-dikra: A templom javítása és nagyobbitása az irt okokból hasonlólag szükséges, miután abba most gondos megvizsgálás folytán 2000 embernél több be nem fér.

A 3-dikat illetőleg: Az ebben kifejezett parancs következtében a reformatusok számáról összeírást készítvén, a csecsemőkön kívül 3028-nak találták, a templom nagyobbitása azért szükséges, annál inkább, mivel Zilahra, mint a megye főhelyére, a reformatus táblai ülnökökön kívül, minden törvénykezési időszakra számos perlekedők s mások is összegyűlni, s az isteni tiszteletet meglátogatni szokták.

A 4-ik és utolsó pontra nézve megkérdezvén az egyház gondnokait s a helybeli consistorium tagjait, azoknak nyilatkozata szerint, a templom nagyobbitása sok költségben nem fog kerülni, miután arra a Meszes hegy elegendő, és könnyen oda szállítható kő-anyagot nyújt, pénz tehát voltaképen csak a kőmivesek és ácsok számára kívántatik, mire a kívántató alap meg van.

a) Az eklézsiának kamatokból befolyó évi jövedelme, mi 327 magy. forintot és 36 dénárt teszen.

b) Azon 364 m. forint és 99 dénár, melyeket, mint a közelebbi öt évben egyházi pénztárnokok liquidáltatása folytán heverő hátralék-összeget, behajtani kell.

c) A tyuk-ól utszai ugynevezett „kalandos társulat“ ⁸⁸⁾ már három évtől fogva az említett szükséges célra 60 mftot gyűjtött. — Végre

d) A tervezett nagyobbitás alapja leend a jóltévő uraságok, valamint a helybeli nemesek önkénytes pénzbeli segélye, nem kevésbbé az adózó polgároknak az eklézsia javára

⁸⁸⁾ A „kalandos“ Zilahon egy-egy utsza lakosainak gyűlését jelentette, melyet a nagyrészt csupa egyházi teendőkkal megbízott *utsza-atyákhoz*, ezeknek keze lába, s a halottas háznál megjelenő, temetést vezető *dékán a kalandos táblával*, mint mondták: *összekalandozta*, azaz: egybehívta. Az ilyen gyűlések a mondott városban a reformata eklézsiaival egy idősek, s többek közt az egyházi költségeknek a hívek között felosztásáról intézkedtek, egyházi célokra pénzt gyűjtöttek, mint a fenebbi eset is bizonyítja. Azok az egyházat érdeklő ügyekben a szokásból még ma sem mentek ki.

a kézimunkák tételében eddig is tapasztalt buzgósága, mi azok részéről történt nyilatkozat szerint, most is mindég készen áll. Senki sem fog azért az adakozásra kényszerítettetni, annál kevésbbé ily czélból bármi kirovás sem fog történni. Szóval: a fenforgó szent czél elérésére egyik legbiztosabb s legszebb, mert élő és erkölcsi alap: Zilah város reformatus polgárainak minden időben kitűnt jótékonyága s áldozatkészsége volt.

A kir. gubernium fennemlitett biztosoknak e tudósítását 1780 ban február 24 én a királynéhoz ajánlással terjesztette fel; ugyanazt tette az erdélyi udv. kancellária is a felséghez azon év marczius 21-én b. *Reischsch Thaddéus* udv. kancellár elnökele alatt, s b. *Vondermarck, Horváth, Haan, Székelly,* és *Cloos* udv. tanácsosok jelenlétében tartott üléséből felküldött alázatos jelentésében, melynek a szokott mód szerint, annak oldalára németül írt rövid kivonata a következő volt:

„Wird Euer Majestät die Bitte deren Helvetischen Confessions-Verwandten Bürger des Marktfleckes Zilah die Erweiterung ihrer Kirche und die neue Erbauung des Thurmes betreffend, allerunterthänigst vorgelegt, und dahin *ingerathen*, dasz nach dem Dafürhalten des Gubernii denen Supplicanten willfahrt werden könne.“

Mária Therezia királyné e sorok alá sajátkezüleg ezt írta: *Placet.*

Zilah e szerint templomát nagyobbította, s annak dombján magasra emelt, mostani díszes és az akkor élőknek tanteríthatlan hitbuzgóságát hirdető tornyát is fölépítette.

Minő idők voltak azok, midőn *Erdélyben*, a vallásos szabadság és jogengyenlőség honában, egy városi reform. népes egyházközség templomának javítását, dülöfélben lévő tornyának újra építését mint *államügyet*, kir. legfensőbb határozat alá kellett terjeszteni!

XXV.

Zilah történelmében van pár érdekes, s a kort jellemző *apostasia*-eset is. ⁸⁹⁾

*Várad*i Jánosnak, ki városi szenatori és főbirói hivatalt is viselt, s élte közepéig a reform. hitet vallotta, hasonló reformált nejétől három gyermeke volt: *János*, *Erzsébet* és *Sámuel*. Történt azonban, hogy ez ember egy súlyos bűnt — grave delictum — követett el, s hogy annak következtetéseit kikérülje, a róm. kathol. egyház keblébe áttért; de egyedül csak maga; neje s három gyermeke született vallásukban megmaradtak. Váradinak, már mint katolikusként, ugyanazon reform. nejétől még egy fia született, ki katolikusként, s egy leánya, ki reformatának kereszteltetett. Várad első neje meghalván, másodsor ugyancsak egy reformatával Losonczy Annával házasságra lépett, s attól két kathol. fia, s három leánya született, az utolsókat bár katolikus pap keresztelté meg azért mégis a reform. vallásban neveltettek. Ezek közül a második és harmadik *Rebeka* s *Kata'in*, mint szünet az első házasságbeli fiú *Sámuel*, azok kik az *apostasia*-ügyben szerepelnek. ⁹¹⁾

A kir. gubernium 1780-ban mártius 9-én kelt rendeletében a zilahi tanácsnak parancsolta, hogy a kathol. apától született, s dacára annak mégis a reformált hitben nevelt két Várad leányt köz kereset alá vetvén, őket mint apostátákat fogja perbe, mely rendelet értelmében, a tanács április 7-én *Kövendi Ádám* városi fiscalist utasította. A Várad leányokat a gubernium előtt még 1779-ben február hóban a zilahi kathol. plebánusi helyettes, egy minorita vádolta el, s

⁸⁹⁾ Az ide tartozó, alább az illő helyeken megnevezett okmányok részint az erdélyi kir. gubernium, részint Zilah város levéltárában találhatók. Azok közül három, u. m. a kir. guberniumnak a Várad leányok ügyében 1780. július 13-án a felséghez tett fölterjesztése, azon leányokat fölmentő kir. udv. kancelláriai rendelet 1780. augusztus 23-ról, végre a zilahi tanácsnak *Fülöp József* ezredeshez 1780-ban dec. 1-n intézett, s az egész ügy felvilágosítására nézve lényeges adatokat tartalmazó tudósítása, az okmány-függelékben *B*, *C*, *D* alatt közölve vannak.

börtönbe záratásukat is kieszközölte, honnan azonban még perbe fogatásuk előtt a gubernium parancsára kibocsáttattak.

A kérdéses pert illetőleg, valamint a felperes fiscus azon ügyben *Bene István* kathol. és *Szűcs György* reformatus városi tanácsosok, mint a végre kibocsátott biztosok által esketést vitetett véghez, úgy alperes *Váradi Rebeka* és *Katalin* is *Freundel János* kathol. és *Pap András* református senatorok által maguk részére épen azt tették, és a dolog állását ismerő számos tanukat kihallgattattak.

A pernek előkészítése után, a tanács előtt az a mondott év júniusa 23-án fölvetetett, s mind két fél által beadott esketési okmányokban foglalt vallomásokból s más periratokból kiderült tények alapján eldöntetett.

A városi közvádó maga keresetét az alperesek ellen leginkább arra alapította, hogy bár reformált anyától születtek, de atyjok akkor már katolikus volt, s a leányok annál fogva a fennálló rendeletekhez képest katolikus pap által kereszteltettek meg, mindamellett mégis a helvét hitvallásu egyházba átmentek, s azon vallástól, melyben születtek, elszakadtak, őket annál fogva az apostasia bűnében elmarasztalni, és született hitük és vallásuk megtartására rá szoríttatni kívánta.

Az alperes leányok maguk védíratában ugyan önként megismerték, hogy katolikus atyától születtek, s akkori plebános *Szolgai Lőrincztől* azon vallásban meg is kereszteltettek, de másfelől annak ellenébe felhozták, hogy mind atyjok éltek, mind annak halála után, a reformált vallásban taníttattak és növeltettek, annál inkább, mert édes atyjuk s annak reformált második neje, az édesanyjuk, költsönösen még pedig *átok alatt* azon egyességre léptek, hogy fiu gyermekeik a kathol. leányaik ellenben a reformált vallásban növeltesse, — ők tehát folyvást a ref. templomba jártak isteni tiszteletre, még pedig mind helyben Zilahon, mind a szomszéd Egrespatakon, hova a helybeli egyház szűk volta miatt az irtézből számos zilahiak is kijárni szoktak; a nagyobbik leány Rebeka továbbá az uri szent vacsorát is gyakran fölvette s maga hitéhez állhatatosan ragaszkodását azzal is bebizonyította, hogy attól börtönbe záratása sem tántoríthatta el. Az alperesek ennél fogva mindég a reform. egyház követői valá-

nak, abban meg is maradtak; valamint soha senki sem látta, őket kathol. templomban isteni tiszteletre járni, s ott áldozni, — annál fogva nem mulasztották el maguk mentségére kiemelni, hogy ők, mint az előadottakból világos, az apostasia bűnét el nem követték, mert a kathol. hitet, melyet soha sem vallottak, meg nem tagadhatták, s így az apostasia-kereset, valamint az adott jótállás alóli fölmentetésüket kérték. A tanács az alperesek kívánságának igazságáról meggyőződ-
vén, őket az apostasia vádja alól fölmentendőknek határozta, kiknek azért a reform. egyház keblében kell maradniok.⁹⁰⁾

XXVI.

Még mielőtt ez ítélet a guberniumhoz fölterjesztetett volna, az a kérdéses ügyben a zilahi tanácshoz egy újabb, s 1780-ban június 27-én kelt rendeletet intézni szükségesnek látta.

A guberniumhoz t. i. az iránt jelentés tétetett, hogy Váradi János három hátramaradt leányát „*sem kéressel, sem fenyegetéssel a templomba járásra, vagy a szentségekkel élésre rá szorítani nem lehetett*, a második ezek között Rebeka, az apai házban lakik, és saját keresetéből tartja *mind magát, mind legkisebb nővérét. Katalint*, ki maga ártatlanságában azt nyilvánította, hogy kész a kathol. hitre térni, ha nénje Rebeka azt tenné. A gubernium annál fogva a tanácsnak újra parancsolja: a Váradi leányok vallásos ügyének állását kinyomoztatni, főképen azért, hogy vajjon azok a kathol. egyház kebléből a helvét hitvallásuak közé áttéréssel nem apostátáknak tartandók e? továbbá Katalint, ki a kathol. hit iránti hajlamát nyilvánította volna, maga elibe hivatván, hallgassa ki, s ha az valóban úgy nyilatkozott, annak kathol. növelteséről a város gondoskodjék, s ha erre nézve valami kétség vagy nehézség merülne fel, ötöt biztos alkalmatossággal a nagy-szebeni kathol. árvaházba szállíttassa.

A zilahi tanács mint fennebb láttuk, a Váradi leányok apostasia perében, e rendelet vétele előtt, június 23-kán föl-

⁹⁰⁾ A zilahi tanácsnak 1780-ban június 23-án kelt deliberatumából.

mentő ítéletét kimondotta, s azt a guberniumhoz fel is küldötte, mely azt azon év július 13-án — miután a legfensőbb rendeletek értelmében *az ilyen ítéletek* a felséghez fölterjesztendők valának, — oda, még pedig kedvező, s a tanács végzésének kegyelmes helybenhagyását ajánló véleménnyel fel is küldötte, abban a dolognak fennebb ismert állását az indokokkal együtt elmondotta, s azt sem hallgatta el: hogy a keblük meggyőződése szerinti reform. vallásban nevelt, ahoz állhatatosan ragaszkodó szegény árva leányok *tömlőczben sanyargatások után is*, abból másba áttérni nem akartak.

Az ügy vég eldöntés végett *Mária Thérézia* elibe föl let terjesztve. A nemes-indulatu királyné, ismert hitbuzgósága mellett is, a Váradi leányoknak az apostasia bűnétől fölmentetését kegyelmesen jóváhagyta, azonban azt is parancsolta, hogy a vegyes házasságokból születendő gyermekeknek a róm. kathol. hitben növeltetése iránt fennálló kir. rendeletek pontosan leendő teljesítése, mind a zilahi tanácsnak hagyatassék meg, mind az egész országban az hirdettessék ki.

Ez a guberniumhoz 1780-ban augusztus 23-án intézett udv. rendeletben megiratott, s annak következtében a legfensőbb intézvény a szokott módon köröztetett.

XXVII.

Mielőtt a Váradi leányok ügyének e kedvező fordulata felől a zilahi tanács értesítettett volna, ez a hozzá azon dologban, mint fennebb említve volt, 1780-ban június 27-én intézett *második* kormányzékeni rendeletre maga jelentését következő július 21-én oda felterjesztette. Abban hivatkozva alperes leányokat fölmentő végzésének már megtörtént felküldésére, hozzá tévé, miszerint a június 27-ki intézvény folytán nem mulasztotta el a Váradi leányokat „az napi ülésében személyesen maga elibe hivatni, s egyenként őket különböző kérdésekkel a katolikus hitre térés iránti hajlandóságuk felől *legszigorubbán vallani*, azok pedig a tanács ismételt sürgetései után is állhatatosan erősítették s nyilvánítták, hogy gyermekségüktől fogva tanult, folytonosan

megtartott vallásukban teljes iparkodással és törekvéssel megmaradni fognak, valamint Katalin makacsul tagadta, mintha mondott volna: hogy katolika lesz, ha néne azon hit követője lenne; s megvetve a tanács intéseit, fenyegetéseit kijelentette: bármely vallásra térjen is a néne, azzal ő nem gondol, mivel soha kathol. templomba nem járt, ellenben a reformált vallástól elszakadni nem akar, mintán annak iskoláját és templomát látogatta.“

A zilahi tanács ez utólagos jelentésére a kérdéses perben voltaképp szükség már nem volt, miután az a tudva lévő kir. határozat által eldöntetett, s az üldözött Váradi leányok végre a sok méltatlan zaklatástól megmenekedtek.

De ez apostasia keresetnek volt még egy más episdja is, melyben a fenebb már említett *Váradi Sámuel* szerepelt. Ez Váradi Jánosnak reformatus korában, első reformata feleségétől született fia, s a Tarnopolban állomásozó Barko ezredben közkatona volt.

Miképen lett Váradi Sámuel a kérdéses apostasia perbe belé vonva, a zilahi tanácsnak 1780-ban decemb. 1-sején *Filó József*hez azon ezrednek parancsnokához intézett hivatalos leveléből tudjuk. A Váradi leányokat feladó minorita s plébánusi segéd volt az, ki az ezredeshez azon panaszával fordult, hogy a kathol. atyától származott Váradi Sámuel született vallását elhagyván, a reform. egyházba áttért, egyzersmind azon barátot halállal fenyegette, mivel nénjét mint apostatát börtönbe záratta. Váradi Sámuel ez állítólagos tettei az ezredes tudomására jutván, ez bepanaszolt közlegényét kemény fogságba tétette. A szegény katona ily sanyaru helyzetében Tarnopolból oct. 15-én Zilahon lévő rokonaihoz egy levelet írt, s őket felkérte, nevében a városi tanácshoz folyamodni, hogy az, dolgának valóságos állása felől az ezredes parancsnokot tudósítsa. A tanács azt már említett, s dec. 1-én kelt hivatalos jelentésében teljesítette, abban a Váradi családnak a fennebbiekből ismert viszonyait, a minorita vádaskodása folytán bebörtönözött két leánynak perbe fogatását s fölmentetését előadta, s az ezredest főképp azon körülményre figyelmeztette, hogy Váradi Sámuel reformatus apától és anyától származott, reformatusnak neveltetett, s mindég azon egyház tagja volt, kit vallásáért Szolga

Lőrincz, 18 évig zilahi plébános a minorita előtt, sohasem háborgatott, s annál fogva ellene azon okból panaszt emelni egyáltalában nem lehet. E tudósítás következtében, úgy látszik, Váradi Sámuel megszabadult, általában e család további üldöztetésének semmi nyoma sem fordul elő.

XXVIII.

A gubernium fennemlített, s 1780-ban június 27-én a zilahi tanácshoz intézett rendeletében még egy harmadik apostasia ügyben is intézkedni szükségesnek látta. A guberniumnak t. i. följelentetett, hogy zilahi polgár *Ujfalvi Sámuelnek* atyja, egykori helvét hitvallásu pap, Gyergyó székéből vándorolt ki s a kathol. vallástól elszakadott, mely hiten lévő rokonai azen székely székben még akkor is volnának. — E dolog állásának azért végire járni, s a teendő vizsgálat eredményéről körülményes tudósítást tenni, a nevezett tanács utasított.

Miután e rendelet következtében *Ujfalvi Sámuel* törvényes úton kikérdeztetett, maga székely származása s nemessége felől még 1772-ben Kolozsvárt véghez vitetett esketést, úgy annak alapján a Közép-Szolnok megye folytonos táblájától nyert fölmentő végzést a tanácshoz beadta. Az eske ésből kiderült, hogy ő néhai *Ujfalvi Barla Lőrincznek* Kraszna megyében bülgözdí reformatus papnak, ez pedig *Ujfalvi Barla Andrásnak* kolozsvári külvárosi jó m' du birtokosnak nejétől *Póka Judittól*, kendi-lónai reform. pap *Póka János* leányától született fia volt, ez *Ujfalvi B. András* pedig székely nemes szüléktől vette származását, de a kiknek neve és vallása felől ez esketés útján bővebb tudomást szerezni nem lehetett. A földolog azonban tisztába hozatott; a guberniumhoz tett feladás, mintha *Ujfalvi Sámuelnek* az atyja szakadott volna el a katolikus egyháztól, hamisnak bizonyult be, s az egyedül üdvezítő hit megtagadásából eredő államvétséget nyomozó, annak alapján a lelkiismeret zaklatásával családok békéjét, nyugalmit háborgató szent buzgóság törekvése, sikert nem aratott.

Minő szomorú képét mutatják a fenebbi esetek azon időknék, midőn Erdély alaptörvényeivel éles ellentétben álló vallásos üldözések, sanyargatások ott napirenden voltak, az apák vallását kutatták, hogy annak netaláni elhagyásáért a fiukat s még unokákat is büntetni lehessen, midőn azon célért hamis, alaptalan feladások alsóbb mint felsőbb kormánytestületeket mozgásba hozva, mindennemű erőszak és jogtalanság elkövetésére alkalmat adtak!

XXIX.

II. József császárnak 1780-ban trónra jutásával az *apostasia* kora elmúlt, s azt a *tolerantia*, az ugynevezett keresztényen türelem váltotta fel, midőn a lelkiismeret szabadsága kihirdetésének daczára, mi 1781-ben octoberben történt, a hierarchia gondoskodott, hogy a róm. kathol hitet elhagyni akarók abban gátolva legyenek, s annálfogva előleges hatheti oktatást tartozzanak kiállani, mely idő alatt a lelkük idvességét kockáztató szándékuk s könnyelmű lépésük következéseit jól megfontolhassák. Valóban a vallásszabadságra vonatkozó császári rendelet köztudomásra jutása után, mint a haza különböző vidékein számosan találkoztak, kik az adott engedelmet hasznukra fordítván, a protestans s unitarius egyházba áttértek, úgy azt Zilahon is, többen tették, sőt későbbben még oly katolikusok sem hiányoztak, kik keblük meggyőződését követve, más egyházba a parancsolt hatheti oktatás számbavétele nélkül áttérni nem átalottak.

Az ilyen vakmerők megzabolázását gr. Kollonitz László, nagy-váradi püspök maga főpásztori sürgető kötelességének ismerte, s ily szent célból 1782-ben october 21-én az erdélyi udv. kancelláriához egy fölterjesztést tett, melyben a hatheti oktatásra azon év májusa 22-kén kelt s országszerte kihirdetett kir. leirat ellen Zilahon történt kihágásokat panaszolván, egyszersmind jelenti, „miszerint az ottani plebánusnak meghagyta, hogy a mondott városban azon lépést tenni akarókat a hitben szorgalmasan oktassa. A plebanus ennek következtében, a mint jelenté, azon tanítást elkezdette, de mivel

az igaz vallástól elszakadó azon embereket a calvinisták, a kiszabott idő eltelése előtt, maguk gyülekezetébe befogadják, s azok isteni tiszteletre és prédikáczióra oda járnak, — az említett oktatásból semmi hasznót sem lehet várni, azért maga útján azt kieszközöltetni kéri, hogy kik azt elkezdették, a hathét kiállása előtt, a más vallásuak isteni tiszteletén megjelenéstől eltiltassanak.“

E püspöki jelentés következtében november 6-án kelt udvari rendeletben a guberniumnak meghagyatott: „a hatheti oktatásra vonatkozó legfensőbb intézvénynek pontos megtartását és teljesítését eszközölni, az illetőket arra nézve felelőssé tenni, hogy a kiszabott idő eltelése előtt a kathol. egyháztól elszakadóknak a kir. parancs kijátszásával más isteni tiszteletre járni és addigi hitükkel ellenkező elveket beszívni meg ne engedjék.“

Milyen volt a II. József korabeli oly híres *keresztény tőrlem*? azt az illetők több esetben keservesen tapasztalták, midőn a hatheti oktatás alatt, vagy inkább a helyett sok méltatlanságot, boszantást, s önkényesen eljárást kellett kiállaniok; minek akkor főkép *Cseréi Heléna- b. Vesselényi Miklósnénok* áttérése az egész hazában nagy feltűnést okozott példája volt.

Igy történt, hogy azok, kik az apostasia pertől ugyan fölmentettek, másfelől az uralkodó egyház papságának türelmetlenségétől több és különböző háborgatások, zaklatások *eltűrésére* valának kárhozthatva, s rajtuk gyakran betejesedett az ismert közmondás: „cseberből vederbe estek.“

XXX.

Zilah belső életében, s annak fejlődésében főhelyet foglal el, a város kiváló disze, drága kincse, maradandó emléke, a helybeli *reform. iskola*; annak múltja s jelen állásának a főbb vonásokban ismertetése azért, e kis monographiából ki nem

maradhat, s bizonyosan a tudományos műveltség minden barátjait érdekelni fogja. ⁹¹⁾

Annak történelmét négy szakaszban adjuk elő.

1) — 1741.

A hitujításnak a Szilágyságban elterjedésével, ott az új tan gyorsan gyarapodását bizonyító erdődi köz zsinat évében, 1545-ben történt *Szegedi Kis István*nak a magyar jeles és buzgó reformatornak is a mondott kerületben, névszerint Tasnádon megjelenése, „kinek rendtartása volt mindenütt, hogy a templomban prédikált a népnek, az iskolában pedig tanította a tanuló és nemes ifjúságot.“ ⁹²⁾

Ily példát látva, hihetőleg Zilahon is, annak az új hitre térése után, egy iskolának alapításáról gondoskodtak; de az mikor keletkezett, s mikép volt szervezve? tudva nincs. A mely város később iskolája fentartásáért oly sok szép áldozatot hozott, annak szükségét és fontosságát kétségen kívül, a reformatio kezdetén is átlátta.

Az ottani városi iskola a 17-dik század első felében 1630. körül *Keresztszegi István* papságának idejében egy kis latin iskola terjedelmére emelkedett, mely a helybeli egyház pártfogása, s kebli tanácsának igazgatása alatt állott. Annak 1646-ban kezdődő albuma, vagy anyakönyve szerint 1678. körül *Varga Pál* és *György*, *Tunyogi Ferencz*, *Szőcs Bálint*, *Pető István*, *Laskai István* és *János*, mind helybeli lakosok az iskola jóltévéi voltak. Ezek között áll *Apafi Mihály* erdélyi fejedelem neve is, ki 1682-ben a kolozsvári harminczadról, az osztály-tanítók fizetésére 50 mforintot rendelt, de az, mint az iskolai legrégibb jegyzőkönyvben olvasható, — „ő nagysága halálával deficiált.“

⁹¹⁾ E szakaszban használtam, mint legjobb kutfőt, zilahi tanár t. *Hiri Ferencz* urnak egy kézirati becses monographiáját, mely általa azon városban 1867. júniusban tartott tanári értekezletben felolvastatott.

⁹²⁾ *Szegedi Kis István* Tasnádon nem sokáig maradhatott, mert erdélyi kinstartó *Martinuzzi György* parancsolatjából 200 darab könyvétől megfosztatott, verést, rugdosztatást szenvedett s ily móddal élte is veszélyben forogván, kénytelen volt onnan menekülni. *L. Bod Péter* Magyar Athenás, 1766. 255. l. *Budai Esaiás* Magyarország története II. kötet. Pest 1833. 86. l.

Az említett albumba továbbá 1646-tól fogva a 18. század végéig az iskolát vezető rectorok vagy tanítók nevei szakadatlan renddel fel vannak jegyezve, valamint az ott tanult, vagy máshonnan oda ment deákok is, kikre az alsóbb osztályok tanítása bízva. A nyolczadik, s ugynevezett poëtica classist végzők a deákok közé vétettek fel. Első rector volt: *Vári István*.

A rectorokat bizonyos időre, rendszeren három évre, különböző, u. m. a debreczeni, kolozsvári, nagy-enyedi főiskolákból hívták, leggyakrabban azonban Kolozsvárról, melynek a zilahi, némilog leányiskolája volt. A deákok, tanfolyama két évig tartott, azoknak nagyobb része a felsőbb tudományok hallgatása végett Kolozsvárra ment, bár számosan voltak, kik az irt ezelből a nagy-enyedi főiskolát választották.

A rectorok, mint alább látni fogjuk, az eklézsia által voltak fizetve, mely a gyermekeket tanító deák ifjak élemezéséről is gondoskodott. Mi az iskola népeségét illeti: annak ez első korszakában, t. i. 1646—1741. ott 28 rector igazgatása alatt 335 deák tanult és tanított. Az iskolának korán voltak törvényei, melyeket 1676-ban megújítottak s némely toldalékkal bővítettek. ⁹³⁾

2) 1741—1800.

E korszak első évében 1741-ben a fentemlített közép-szolnoki főispán b. Vesselényi István fia, s a főispáni hivatalban utódja, b. *Vesselényi Ferencz* és neje gr. *Rhédei Zsuzsanna* az osztálytanítók fizetésének javítására 500 mforint alapítványt tettek. E szép példát több vidéki pártfogók: *Vaji Mihály*, *Kolumbán János*, *Dobai Sándorné*, *Matócsi Biró Sára*,

⁹³⁾ Ismertetésül álljon itt azoknak 2-dik czikke: „Si quis — apud se devoverit, aliquamdiu studiis honestis nobiscum vacare, non se quoquo modo in societatem nostram insinuet, atque obtrudat, sed literis, quae vitam et mores ejus vero ac probe commendent, secum allatis, Rectorem scholae adeat, modeste et submisce se recipi petat, debitam obedientiam rectori scholae imprimis, deinde alumnis, atque adeo honestis scholae legibus polliceatur. Sic etiam cum emigrare voluerit, venia ab eodem habita, in commilitones valedictione adhibita, (nisi infamis haberi velit) discedat.“

Inc:edi Mihály, kisebb, nagyobb összeg ajándékozásával utánozták.

Ez adományok által az egyház magát buzdítva érezte, az iskola javára még többet is tenni, s névszerint annak földszinti avult épületét megújíttatá, s egy emelettel nevelte.⁹⁴⁾

Mi a tanulók számát illeti, az iskola a második s 59 évnvi korszakában az szaporodott, midőn tanulását 24 rector alatt, 448 deák végezte. A tanintézetnek ez időben gyarapodását az egyházi tanács alább következő két végzése is mutatja:

Az első 1762. decemb. 27-ről „Az eklézsiának megegyezett akaratjából végeztetett: mivel a zilahi ref. eklézsia sok nevezetes költséggel tartja a maga gremiumában lévő iskolát, nem csak az ott lévő költséges épültre nézve, hanem mind annak rectorát szép fizetéssel“ (a mi mustból állott) „mind pedig a *gyermekeket tanító deák ifjúságot* mindennapi étellel szokta *interteneálni*; az oskola pedig valamint a zilahi, úgy a vidékbeli becsületes nemesség, és más rendű emberek itt tanuló gyermekeinek egyaránt hasznokra vagyon és egyformán neveltetnek és informáltatnak és educáltatnak; azért a közönséges igazság hozza magával, hogy a kik ezen oskolánknak hasznát veszik, ennek valamely részében való conservatiojára is concurráljanak, úgy pedig, hogy ennek utánna minden vidékbeli gyermek, a ki oskolánkban tanul, tartozik esztendőnként fizetni két véka búzát és 34 dénár, ugyanazon kivül, a mit a preceptornak szokott fizetni.“

A második s 1772-ben jul. 12-én hozott végzés: „determináltatott: hogy ennek utánna is, mint ezelőtt, az eklézsia maga kenyerén nyolcz deákot fog tartani. Mivel pedig hasznos a s ámos tanulókra nézve, több togatus deákoknak is lenni megengedtetik, hogy nro 12 deákok öltöztessenek, mely nyolcz számot felül haladó deákokat az eklézsia a maga kenyerén nem fogja tartani, hanem a Kolumbán legatumnak interesséből egynek egynek 20 mforint fog adatni.“ stb.

Mi a tantárgyakat a fenebb előadott másfél század alatt

⁹⁴⁾ E régi iskolai épület — a mai leányiskola — ma ismét földzinti ház, mert meghasadozott első emeletének lebontása, a század második tizedében szükségesnek találtatott,

illeti: e részben ugyan az adatok hiányzanak, de semmi két-ség, hogy a zilahi latin iskolában is, mint másutt, a vallás mel-lett a latin nyelv, s annak megértésére szükséges ismeretek valának a fő és elsőrendű tantárgyak, minek természetesen úgy kellett lenni, miután akkor általában a tudományos mű-velség alapját a classikai tanulmányok képezték.

Az egyház maga iskolája erősödésének s szellemi gya-rapodásának szükségét érezvén, 1783-ban egy állandó tanári szék felállításáról gondolkodott, ki a deákokat tanítván, a rector a felsőbb osztályok oktatására több időt fordithasson; ez idves szándék foganatosítása azonban, közbejött akadályok miatt továbbra maradt.

XXXI.

3) 1800—1831.

A 19-dik század tavasza, — mint *Hiri* mondja, — a zi-lahi iskola új korszakának is hajnala vala. *Zoványi József* akkori rector bucsut vévén az iskolától, az egyháztanács 1799-ben decemb. 27-dik napján tanácskozás tárgyává tette ezen változás által megürült rectori szék betöltése mellett, egy állandó tanítószék fölállítását; „nem lévén elégséges,“ a mint irva van, „már csak egy rector ennek vezetésére, ki gyakori változás, sőt sokszor hibás példaadás által, sok fogyatkozás-sokkal küszködő iskolánk csorbáit kipótolni, az igazi tanulás legnemesebb formájába önteni tudná, s velünk együtt ezen kivánt végre épületesen dolgozna, ki a tanítást és igazgatást egy zsinórmértéken sok ideig vinné.“

Ennek következtében egy állandó és rendes professori szék létesítése határozatba ment, s még azon gyűlésből az addigi must fizetésére, — mely minden gazdától másfél ved-der lévén, közép számitással 7—800 veder (140—160 akó) volt, a mellett a három felső osztály tanításáért 15 mforint, minden hónapra 2 véka buza és egész évre 6 forint fára — egy arra kinézett derék férfit meg is hivatott. Ez, orvos dr. *Gyarmathi Sámuel* volt, ki azt többre becsülvén Közép-Szol-nok megye főorvosi állomásánál, a melyre ugyanazon időben

lett megválasztva — elvállalta s 1800 april havában az iskola udvarán tartott beköszöntő beszéddel abba beállott.

Az állandó tanárság megalapításával, a rectori állomás nem szűnt meg, csak változott, s lett coadjutor, segéd. Ennek fizetése pótlására, az erdélyi reform. fő consistorium maga pénztárából 100 mforintot rendelt. Ugyan e célra iktári gróf *Bethlen Sámuel*é, szül. gróf *Korda Zsuzsanna* 1000 mftot adományozott, melyet 1817-ben még 1000 mforinttal nevelt, a mihez még más helybeli pártfogók is járulván, a tanári segéd fizetését állandó alapra lehetett fektetni. Ez időtől fogva azt három évre, mindég a kolozsvári reform. főiskolából hívták.

Dr. *Gyarmathi Sámuel* szüle'tett Kolozsvártt 1757-ben ju'l. 15-én, hol tanulását kezdette, s folytatta a 7-dik osztály vagy rhetorika bevégezéseig, akkor 1766-ben Zilahra tanuló deáknak, innen pedig három év mulva Nagy-Enyedre ment.

Négy erdélyi ifju között, kik orvosi pályára szándékoztak, 1776-ban a vizsgát kiállván, a goldbergi stipendiumra fölvétetett. Hat év mulva orvos-tudori diplomát nyert, mikor *Andrád Sámuel* barátjával Németország beutazására indult, de uti költsége elfogyván, négy hónap mulva visszatért, és tanító lett gr. *Ráday Gedeon* két unokája mellett Pozsonyban, míg azoknak rendez nevelője a külföldi egyetemről visszatér. Ez alatt dolgozott *Ráth Mátys* mellett a tőle ott kiadott „Magyar Hirmondóba,” mely, mint tudva van, az első hazai ujság, mi magyar nyelven megjelent. A nevelő megérkezése után, Gyarmathi 1784-ben haza indult. Ez útja közben Pesten éppen akkor készültek az első magyar szindarab előadására, s a nemzeti műveltség iránt viseltető hajlamánál fogva, ő is részt vett az előkészületekben, ifjakat szerezvén a szerepekre, s azokat betanítván, a társaságnak általában a tőle kitelhetőkben segítségére, s szükség esetében sugó is volt. ⁹⁵⁾

⁹⁵⁾ Gyarmathinak Pozsonyban és Pesten mulatását, mi a fennebbiekben zilahi kútfő után van közölve, *Schwartz Gyula* ur „A közoktatási reform., mint politikai szükséglet Magyarországon” czimű ismert munkájában 93 l. máskép, de bizonyosan hibás értesülése folytán így adja elő: „Gyarmathi, Schlötzer barátja, mint orvostudor nem tudván megélni, Budán mint *sínhdíszugó*, Pozsonyban mint *léggolyóeresztő* kereste élelmét, míg csak

Gyarmathi 1785-ben Erdélybe haza érkezvén, egy darabig mint gyakorló orvos Nagy-Enyeden élt, 1787-ben Hunyad megye rendes *physicus*a lett, majd 1795-ben az ifju gróf *Bethlen Eleket*, akkori kir. táblai elnök gr. *Bethlen Pál* unokáját Göttingába elkísérte, hol két évig mulatott, s az ifju gróffal Németországon, Dánia és Svécziában tett utazás után 1798-ben Erdélybe visszatért. Két év mulva, mint tudjuk, a zilahi ref. iskola első rendes tanára lett. Nagy terhet vállalt magára, mennyiben a gymnasiumi felsőbb osztályokat, míg egy segédet kapott, egyedül tanította. Az eddig rendesen csak *particulának* nevezett iskola alatta gymnasiumi alakot nyert.

Szép ismeretekkel, jó indulattal, s buzgúsággal lépett hivatalába; értelmes tanítást és szelidebb fegyelmet igyekezett az iskolába bevinni, s épen ebből több kedvetlensége származott. Az előbbi szigorú fenytékeknek és rendnek egyszerre kimélőbbel felváltása visszaélések, kihágások nélkül nem maradt, miket éretlen s pajkos gyermekek követtek el. Ez kényszeríté őt, iskolai lakását városi szállással cserélni fel. Azt sem lehet elhallgatni, hogy mivel tanítványai előtt tekintélyét fentartani nem tudta, oktatásának ez teljes sikerét gátolta.

Tanári fizetése, a szüret alkalmával összegyűjtött must sok kedvetlenséggel járt, az értetlenebb gazdák azt felhányták, s vonakodtak fizetni, valamint sokaknak nem tetszett, hogy ő a régi szokás szerint, mint a rectorok tették, urvacso-ra-osztáskor délután nem prédikált. Az ily kedvetlenítéseket szeliden tűrte, s jót tett mindennel, midőn lehetett, s arra alkalom volt. Ma is ismeretes a város és vidék előtt „a professor krumpli“, mivel a czukor krumplit Zilahra legelőbb ő vivé be. Korabeliek ismerték azon gyakorlottságát s kedvtelését a *Meszes hegye vén mesterének*, hogy egyes magánhangzókkal, különösen az *e*-vel beszélni, s a magyar nyelv *e* saját-ságát kitüntetni szerette.

Tanári pályája tíz évig tartott Zilahon, melytől 1810-ben megvált, s ifj. gr. *Bethlen Gergely* csendes családi körébe vonulva, éltének még husz évre terjedő hátralévő részét ott

egy erdélyi főúri család, gr. Bethlenék, Bunon házi orvosokul nem alkalmazták a Göttingában képzett tudósunkat.“

töltötte, Kolozsvártt 1830-ban mártius 4-én meghalt. A zilahi iskoláról végrendeletében megemlékezett, az ottani némely polgároknál lévő s 2000 forintnyi tőkéjét, valamint könyvtárát is annak ajándékozta.

Gyarmathi mint író, három munkájáról ismeretes :

1. Az 1791-beli erdélyi országgyűléstől szerzőjével együtt „megjutalmazásra érdemesnek“ ítélte, s az ország költségén kiadott magyar nyelvtana; a magyarul írt második ilyen grammatika. Annak czime: „Okoskodva tanító nyelvmester. Mely irattatott *Gyarmathi Sámuel*, n. Hunyad vármege orvosa által. II. darab. A nagy erdélyországi t. n. rendek költségével.“ Kolozsváratt és Szebenben, 1791. 8.

2. Ma már nem sok becsesül bir Gyarmathi következő könyve: „*Affinitas linguae hungaricae cum linguis fennicae originis, nec non Vocabularia dialectorum tartaricarum et slavicarum cum hungarica.*“ Göttingae 1799. 8. Ezt a finn s több idézett nyelvek ismerete és értése nélkül, csupán grammatikák s lexiconok segítségével írta, vagy inkább compilálta.

3. *Vocabularium, in quo plura vocabula variarum linguarum hungaricis consona collegit.*“ Viennae 1816. 8. Nyelvészeti curiosum.

Gyarmathi helyébe zilahi tanárnak 1810-ben *Bereczki Jánost* közép-szolnoki alispán és kir. tanácsos *Laskai Sámueli* fiainak nevelőjét választották. Jó s értelmes tanító volt, ki a megelőzője alatt tágult iskolai fegyelmet is helyreállította. Öt év múlva 1715-ben szeptemberben a kolozsvári főiskolában megürült theologiai tanszékre áttétetett.

„A megürült tanári székre“ — írja Hiri, — „a keblében született fiát *Salamon József* urat választá a helyi egyházi gyűlés. Mily áldásteljes volt 15 évi fáradhatatlan buzgó munkássága iskolánk kül- és beléletére, hálás érzések közt hirdetik tanítványai, s beszélik tettei.“

Salamon tettei azt valóban beszélük, zilahi tanársága az iskola történelmében mindig szép emlékü korszakot képez. Midőn azon hivatalába 1815-ben beköszöntött, mint maga mondja: „szentül fogadá, semmit el nem mulasztani, s

mindent elkövetni, hogy a roskadozó régi épület helyett a muzsáknak egy új lakja emelkedjék. ⁹⁶⁾

A mit akkor fogadott, hitt és remélt, annak egy részben teljesülését, tizenöt évig tartó zilahi tanársága idejében, megérni és látni szerencsés volt. Miután Salamon figyelmeztetése s kérése folytán, erdélyi Moecenás, gr. *Teleki Sámuel* az udv. kanczellár, iskola-telek vásárlásra 1000 forintot ajánlkozott, az új épület alapja már 1816-ban letétetett; a szép példát majd több pártfogók és jóltévők pénz, valamint építési anyagok ajándékozásával utánozták; névszerint: maga a zilahi reform. egyház, b. *Vesselényi József*, Közép-Szolnok megye főispáni helytartója, gr. *Teleki József* erdélyi kormányzéki tanácsos, gr. *Andrássy Károly*, b. *Bánffy László*, gr. *Toldalagi Lászlóné*, szül. gr. *Korda Anna* stb. Így az építés megindult, s elég gyorsan haladt, és már 1821-ben készen volt egy új professori lak, mely szállást legelőbb Salamonnak adott, ki midőn 1830-ban a kolozsvári theologiai tanszékre meghívatott, addigi hivatalából kibocsúzása a már fedél alatt álló új iskolának, noha még nem egészen kész tantermében történt.

Salamon idejében s az ő indítványozása következtében, a zilahi iskola a többi tanodák példájára az erdélyi reform. főconsistorium felügyelete s kormányzása alá adatott, oly feltétellel azonban, hogy az egyház főgondnoka az iskolának algondnoka legyen, a mellett az egyházi tanács maga kebléből választott két inspector által képviseltessék az iskolai előjáróság üléseiben, s így annak kormányzásába befolyjon. A főconsistorium ez ajánlatot elfogadta, egyszersmind az iskolának az építési költségek felsegélésére 2000 v. forintot kölcsön adott; majd b. *Vesselényi Józsefet* 1817-ben annak főcuratorává kinevezte.

Az iskola gyarapodása s jövő emelkedésének biztosítása egy czélszerű tanterv létrehozását szükségessé tette, mi hasonlólag ez időben történt. A *norma discendi* osztályonként állapított meg; osztály *tíz*, ezekből: a kilencededik és tize-

⁹⁶⁾ „Super ruinis aedificii ejus veteris collapsi concives meos salutavi, sancte spondens, nihil me intentatum relicturum, ut nova musarum sedes exurgere possit.“ *Jos Salamon Commentatio* etc. pag. 185.

dik a deákoké volt. — Hogy az osztályok tanítására képe-
sebb deákok készíttessenek, az előjáróság 1829-ben meg-
kereste a kolozsvári főiskola előjáróságát, hogy a zilahi
háromeves deákokat a második évesek közé vegye be.

4) 1832—1870.

Salamon utódja a zilahi tanárságban *Hiri Ferencz* lett,
kinek e hivatalra az ottani egyháztanács által megválaszta-
tását a reform. főconsistorium megerősítette. Az új tanár egy
évig maga bővebb kiképzése végett külföldi egyetemen mu-
latván, onnan 1831-ben ősszel tért vissza és november 2-án
tanszékét elfoglalta, ki azóta már közel negyvenéves ernye-
detlen és sikerdús munkásságát a zilahi iskolának szentelte.

Hiri Ferencz hosszas tanárságának idejéből az iskola
évkönyveibe több emlékezetes, annak kül- és belgyarapodá-
sát bizonyító adatok vannak följegyezve.

A még „puszta s ékesség nélkül“ álló új iskolaház épi-
tésének tovább folytatása megkezdett, miután Hiri meg-
keresése s lelkes felszólalása következtében, arra több jölte-
vők részéről szép adományozások folytak be.

Legelső volt azok között b. *Vesselényi Miklós* az iskola
főgondnoka, ki e hivatalába lépésének mindjárt az első nap-
ján két szoba elkészíttetését vállalá el, s azt még azon hó-
napban teljesítette is. Majd gr. *Degenfeld Ottó* közép-szolnok
főispán, beigtatása alkalmából a mondott célra 50 aranyat
adott, s ugyanakkor több megyei birtokosoktól 2384 forint
segélypénz gyűlt össze, valamint a város polgárai vallás-
különbség nélkül az építéshez szükséges anyagok összehor-
dására nagy készséggel ajánlkoztak. Az épület így két év
mulva be lőn végezve.

Csakhamar b. *Vesselényi Miklós*, a tett embere, mun-
kába vette egy második tanári szék felállítását, — melynek
alapítói a tisztelt főgondnokon kívül, b. *Vesselényi István* és
ifj. b. *Vesselényi Farkas* voltak, és az iskolának a főconsisto-
riumtól kölcsön adott 2000 for. is e célra fordított.

A két tanári szék alapítása az iskola virágzása s bel-
elte gyarapodásának előmozdításában főtényező volt; a fő-
consistorium majd az iskolai előjáróság ajánlatát, hogy a

philosophiai tanfolyam négy évre határozottassék, s az ott négy évet töltött deákok a főiskolákba a jogtanulók közé soroztassanak, jóváhagyta. A három évenként Kolozsvárról hozott változó rectornak egyszersmind mindég theológiát végzett deáknak kellett lenni.

Az ugyanekkor megállított s a négyévi tanfolyamba beosztott tantárgyak voltak: a valláson kívül: latin, német, görög nyelv, római régiségek, világtörténelem, Europa statisztikai földrajza, s régi földrajz; honntörténelem, mathesis, geometria, trigonometria, physica, alapphilosophia, anthropologia, logica, metaphysica, természet- vagy észjogtan, erkölcs-tan, növeléstan, philosophiai encyclopaedia, philosophia története.

A fenebbiek szerint 1832-ben felállított 2-ik tanszékre *Nagy Ferencz* tordai reform. pap választatott meg, ki 1835-b. a kolozsvári ref. főiskolába philosophia tanárává kineveztetvén, második tanár 1839-b. *Szabó György*, s ennek Székely-Udvarhelyre 1844-b. áttételével, két évi ideiglenes pótlás után 1846-b. *Sámi László* lett, ki későbbben kolozsvári tanárrá választatott.

Az 1838-dik évben egy domesticus curator választásakor, az iskolai előljáróság s az egyház között történt kedvetlen surlódás alkalmából a hazából távol levő főgondnok b. Vesselényi Miklós, a történetekről értesítettvén, szükségesnek ítélte az iskolának az egyháztól teljesen függetlenné tételét munkába venni, s ily czélból ő maga s családja tagjai: b. *Vesselényi István*, fia ifj. *Vesselényi Ferencz*, s ifj. b. *Vesselényi Ferencz* urak két tanári szék alapításával a szükséges áldozatot meghozták. Az egyiket a főgondnok maga, s a más három b. Vesselényi urak alapították, a másikat egyedül ő, a főconsistorium és a Gyarmathi 8—800 forintot tevő tőkének oda csatolásával, azon föltétel mellett: hogy az első az akkori tanár vegye must-fizetése helyett, és akkori szállásán maradjon, míg a család a másik számára szállást készítend, a mustot pedig a helybeli eklésia egy harmadik, u. m. a jogtani szék alapjául tőkésítse.

A fenebbiekből kifolyólag határozattá lett az is: hogy a zilahi gymnasium minden dolgai is, mint szintén a más főiskoláknál, mindég a főconsistorium által választandó fő- és al-

curatoroktól s professoroktól kormányoztassék, annálfogva az addigi inspectoratus az iskolai dolgokba avatkozástól fölmentetett.

Majd az alsóbb osztályokban egy czélszerűbb oktatási és nevelési rendszernek megfelelő tanterv készítése is szükségesnek ítéltetett, mi az előljáróság jóváhagyásával 1843-b. életbe lett léptetve. Abból megemlítjük: a magyar nyelv — igen helyesen — minden idegen nyelveket megelőzőleg tanítatik; a német nyelv tanítása a 2-d. a görögé a 4-d. osztályban kezdetett meg, s ugyan ebben az (elemi geometria is, a fűvészet elemei minden osztályban a növénygyűjtéssel kapcsolatban adatnak elő; minden gyermeknek az iskola udvarán a kerítés mellett saját kis kertje volt, s abban a kerítésetet gyakorolta. Az osztályok számára egy kis könyvtár állíttatott.

A szakrendszerrel is, a helyi körülményekhez képest, kísérlet tétetett.

Mi az iskola népességét ez időszakban illeti: midőn 1831-ben csak 20-ra ment a deák ifjak száma, 1848-b. a 60-t meghaladta, az osztályok növendékeinek száma pedig a 400-t. A professorság kezdetétől t. i. 1800-tól fogva 1848 ig, 725 deák nyert oktatást, szinte annyi mint azelőtt 150 év alatt.

Bár itt, e kis monographia határáig, t. i. 1848-ig eljutottunk, de e részben az iskolával kivételt teszünk, s annak történelméből a főbb vonásokban a jelen évig terjedő eseményeket is elmondjuk.

Az 1848 ki forradalmi mozgalmak a zilahi iskolára nézve is több kedvetlen s kártékony következtetést idéztek elő. Közel két évig zárva volt az iskola növendékei előtt, s ezeknek száma, midőn a tantermek 1850-b. szeptemberben újra megnyíltak, csaknem harmad részre lepadt.

Az elhagyott s magára maradt iskolát a helybeli egyház újra keblére emelte, annak ügyét mint édes anyja megint felkarolta, s mivel a Vesselényi alapítvány rendes folyása fenakadt, a két tanár: Hiri Ferencz és Sámi László, még az iskolákban is forradalmat kutató és büntető katonai kormány által önkényesen állásukból kiszorítottak, — egy tanárt a régi fizetésre meghívott, ki egyszersmind a főconsistorium által is megerősített, és segédjével együtt a tanítást az iskolában

újra megindította. Azon két derék ifju, kik nehéz körülmények között ezt tették: *Török István* tanár és *Kerekes Sándor* segéd voltak; most mindketten zilahi tanárok.

A tanítás Zilahon megkezdetvén, annak az akkori közoktatási ministeriumtól kiadott ismert, s didactico-paedagogiai tekintetben tagadhatlanul jeles, de sok pénzbe kerülő *szervezeti terv* — *Organisations-Entwurf* — alapján kellett történni, mert az iskolának mint nyilvános tanintézetnek megismerése azon föltételhez volt kötve. Terhes feladat vala az iskola a szerinti átalakítása a mindennapi szükséggel küzdő tanárnak a szükségelt pénzalap hiánya miatt. Nagy volt a baj, — de a segedelem nem maradt ki; az 1853-d. évben a Szilágy vidéke egyházai és számos buzgó tagjai az iskola tökéjének nevelésére 2894 ezüst forint összeget ajánlottak, s a helybeli egyház a második tanárszék felállításával ajándékozta meg az iskolát, s arra Kerekes Sándor segédet hívta meg, s így most már megint két tanár s egy segéd által folyt a tanítás, és az iskola algymnasiumi rangját visszanyeré.

A főconsistoriumnak 1855-b. a hazai iskolák s közoktatás érdekében az egész erdélyi reformatus egyház hiveihez intézett felszólítása és kérése a Szilágyban s jelesen Zilahon is viszhangra, s meleg pártolásra talált, s a helybeli egyház lelkes, buzgó tagjai az iskolát 7014 ezüst forint összeggel ajándékozták meg.

Majd a város esküdt közönsége a nemzeti kölcsönből egy természetrajzi tanszék alapítására 10,000 ezüst forinttal járult, a mire *Baczó Gábor* választatott meg.

Az 1856-dik év is áldásdus volt az iskolára nézve.

A zilahi kisdedovóda elenyésztével, annak alapítói 6240 ezüst forintot tevő tökéjét az iskolára átruházták, a mi az idv. b. Vesselényi Miklós örökösei által pótoltatott.

A báró Vesselényi család is hazafi nemes buzgalommal újra folyamatba hozta a forradalmi időszakban megakadt két tanári fizetésre tett alapítványát, minek következtében *Hiri Ferencz* tanári állomásába vissza lett helyezve, a második tanszékre azóta elhalt *Deák Zsigmond* neveztetett ki, s a tisztelt család a többi évi fizetetlen kamatokért, az ugynevezett Vesselényi házat Zilahon az iskola birtokába bocsátotta.

Ezekhez járult két tetemes összeg adományozása:

3265 ez. forint a szilági reform. egyházvidéki papság s iskolai tanítók részéről, és vidéki több tagoktól 4442 ez. forint; s a helybeli egyház egyik papja fizetését felemelte, ki azért az iskolában a keresztyén egyház történelmét volt köteles tanítani.

E sok rendbeli nagyszerű, lélekemelő áldozatok az iskolának a három elemi iskolán kívül, *hat osztályu gymnasiummá* alakítását s a szervezeti terv szerinti rendezését lehetségessé tették. Így bár mérsékelt díjazással öt tanárszék állíttatott fel; három 540 ez. forinttal és szállással, kettő 500 forinttal szállás nélkül, továbbá három gymnasiumi segédtanító, három elemi tanító, rajz- és írás-tanító stb.

Még egy nagy munka volt hátra: az iskola növekedő népessége egy új és hat tanszobás épületről gondoskodást szükségessé tette. Az Isten erre is rásegítette az iskolát; találkoztak e célra adakozó egyes jótévedők, azok között találjuk *Német József* tábornokot 500, *Salamon Józsefet* 200 forinttal, — továbbá az öt részre osztott egyházvidékbe egy pappal kiküldött öt tanár szép sikerrel gyűjtötte a segélypénzt, kiki áldozott többet-kevesebbet, tehetsége szerint, — s az épület, melynek alapja 1858-b. június 30-n tétetett le, s 7288 o. é. forint 60 krba került, rövid négy év alatt, 1862. szeptember elején készen és fölszerelve volt.

Ismerkedjünk már meg az oly szép gyarapodást s bámulatos haladást tapasztalt zilahi iskolának *legújabb állásával s szervezetével*, az 186⁸/₁₀-dik iskolai év végén tartott közvizsgák alkalmával kiosztott kimutatásban foglalt adatok szerint.

Az iskola *három* alkatrészei ezek:

I. Felső tanoda: *két* philosophiai osztálylyal. *Tantárgyak*: keresztyén egyháztörténet,¹ latin, hellen, német nyelv, hazai történet, magyar irodalmi történet, mennyiség-tan, természettan, állat-, növény- és ásványtan, lélektan, logica, metaphysica. E philosophiai tanfolyamot végzők szó- és írásbeli érettségi vizsga kiállítására köteleztetnek.

II. Középtanoda: *hat* osztálylyal. *Tantárgyak*: Vallás, magyar, latin, hellen, német nyelv, egyetemes történelem, mennyiség-tan, természettan, népszerű astronomia, terményrajz, geographia, szépirás, rajz, ének.

III. Ele mi ta no da : négy osztálylyal. *Tantárgyak*: Vallástan, magyar nyelv, számtan, alaktan, népszerű természettan, természetrajz, földrajz, hazai történelem, erkölcsi elbeszélések, rajz, olvasás, írás, beszéd- és gondolkodási gyakorlat, számlálás, számírás, ének.

Az iskola népessége: a felső tanodában: 27; a középtanodában: 149; az elemi tanodában: 230; összesen: 406.

Az iskolai előljáróságban most helyet foglal *Salamon József* is, ki 41 évre terjedő tanársága után 1856-b. ő felségétől erdélyi iskolai tanácsosnak kineveztetvén, e hivatalából 1862-b. állandó nyugalomba lett helyezve. Midőn négy év múlva 1866-b. maga szülővárosába költözött, hogy élte vég éveit ott töltsse, a reform. főconsistorium által a zilahi tanoda alcuratorává választatott meg, s így közhasznú munkássága előtt új pálya nyílt épen azon iskola mellett, melynek egykor buzgó s tevékeny tanára volt.

Az iskolának van jelenleg: öt rendes tanára: *Hiri Ferencz, Török István, Kerekes Sándor, Bacsó Gábor, Fazakas József*. Tovább két segédtanára, három állandó köztanítója, — publicus praeceptor; — hat változó köztanítója; tíz változó énektanítója; összesen: 26.

Van az iskolának egy a szilágyi egyház-vidék által alapított *tapintézete* is, — alumnium, — melynek jótéteményében 17 növendék részesül, kik élelmezést és szállást kapnak, s azonkívül a város 8 deáknak és ugyanannyi szolgagyermeknek mindennap ételt és kenyeret ad.

Szóljunk még az iskola könyvtáráról s természetiek-táráról.

A *könyvtár* 1815-b. nem létezett, mert csak két munkából állott. Ezek voltak: *Pethe Ferencz* mathesise 2 darabban, s *Homann* nagy atlasza.

A következő 1816-b. *Salamon József* a Szilágytság több világi s egyházi tagjait felszólította, hogy egy iskolai könyvtár alapját veszik meg. Nem sokára különböző jóltevők, — kik között voltak: b. *Vesselényi József, Balog Ferencz* és *Pál*, 450 darab könyvet ajándékoztak, s mint láttuk, dr. *Gyarmathi* is, könyveit az iskolának hagyta. Hasonlag *Salamon József* 488, *Ujfalvi Sándor* 323, *Kovács Ferencz* sz.-somlyói ref. pap és esperest 761, dr. *Zoványi Imre* 240, *Veres György*

kémeri ref. pap 708, *Laskai Lajos* 500, *Polgári Lajos* 450 s *Balog Pál* másodsor, végrendeletileg 750 darab könyvvel gyarapították az iskolai könyvtárt.

Ily móddal az, folyvást tartó, s részben jelentékeny adományozások által ma már közel 8000 darabból áll; melyek között a *theologia* 1400, a *történelem, államtan, földrajz* 1020, *latin, hellen classicusok és segédkönyvek* 610, *szépirodalom s irodalmi történet* 790, *törvénytán* 133 stb. munka által képviseltetnek.

A *természettáriaknak* is szép gyűjteménye van: 262 darab jól berendezett *természettani s vegytani eszköz, a zoologia s botanica* tanítására kívántató állatok s növények, rajzok s színezett táblák, valamint az *ásvány- és földtanra* nézve 86 részint fa, részint papir jegeczminta; 1060 darab rendezett egyszerű *ásvány* és 82 darab *sziklafaj*.

Vége részint római, részint kő- s bronzkori archaeologiai darab: 18.

Ne felejtjük el végre az iskola egyes jóltévdői által tett jelentékenyebb alapítványokat is itt elősorolni, s a nekik tartozó hála adóját azzal leróni, mit az iskola történelmében az azt alapító, s folyvást kegyeletesen ápoló *Zilah* város s az illető *egyház* iránt teljesítettünk.

I.

1. Tanári fizetés alapjául adtak: B. *Vesselényi Miklós* 1838-b. 1800 e. forint; 1846-b. 5333 e. forintot.⁹⁷⁾ — B. *Vesselényi István* 1000 e. forint. — Ifj. b. *Vesselényi Ferencz* 800 e. forint. — Ifj. b. *Vesselényi Farkas* 1800 e. forint.

2. Könyvtári alapul: Id. b. *Vesselényi Ferencz* 500 e. forint, mely tőke kamatjából kizárólag eredeti magyar és állandó becsü könyveket kell szerezni.

⁹⁷⁾ A b. *Vesselényi Miklós* által 1840-b. kisdóvodaai alapul adott 1000 e. forint is 1856-b. a zilahi iskolára szállott.

II.

Néhai *Polgári Lajos* ⁹⁸⁾ végrendeletileg hagyott:

1. A *zilahi ref. iskolának*, részint pénzben, részint különböző részjóságokban 8640 o. e. forint.
2. A *zilahi ref. egyháznak* különböző czélokra 1820 o. ft.
3. *Zilah városa közönségének* különböző czélokra 7200 o. é. forint.

Ezek között van egy ház, *felsőbb leányiskolának* vallás-különbség nélkül, mely alapítvány három fiu örökös halálával fog életbe lépni.

III.

Hiri monographiájában említve van a meleg keblű emberbarát *Balog Pál* által végrendeletileg a zilahi iskolának hagyott s 20,000 o. é. forintot tevő nagyszerű alapítvány, mely ha *éltebe fog lépni*, annak $\frac{2}{3}$ része jó igyekezetű szegény tanuló gyermekek felsegélésére fordítatik.

XXXII.

Zilahnak 1848-b. Magyarországhoz visszakapcsolatásáról kell még utoljára szólnunk.

A Kolozsvárra 1790. decemb. 12-re összehívott erdélyi országgyűlésen, a mondott hó 31-én tartott ülésben, a három partiumi megye: *Kraszna, Közép-Szolnok* és *Kövár* vidéke követői, az egyességi hit letétele alkalmából, arra készségüket kijelentették, ugy mindazáltal, hogy azzal Magyarországhoz leendő visszakapcsolatásuk sürgetésétől el ne rekesztessenek. Ezen ülés jegyzőkönyvének 1791. január 11-n fel-

⁹⁸⁾ *Polgári Lajos*, zilahi pap és szilágyi esperest Polgári Márton fia, szület. 1795-b. dec. 31-n. Zilah e kedves emlékezetű polgára különböző városi hivatalokat viselt. Volt pl. 1848. előtt: a városi közönség jegyzője, senator, azután orator, v. a közönség elnöke két versen; 1848. után: két versen közbeesülésben állott tevékeny polgármester, mely hivataláról 1860-b. auguszt. 17-én lemondván, az iskola alcuratorságát, mire 1855-b. a főconsistorium kinevezte, 1868-b. jun. 4-n történt haláláig megtartotta.

olvasásakor *Zilah* követje *Barta Mihály* küldői meghagyásából jelentette, hogy a nevezett város csak *Erdélylyel együtt kíván Magyarországgal egyesülni, különben továbbra is Erdély kebelében szándékozik maradni.*⁹⁹⁾

Zilah e nyilatkozatához állhatatosan ragaszkodott. De félszázadnál több idő telt el, míg említett hazafi ohajtása teljesülhetett.

Azt az 1848-ki s mind két magyar haza alkotmányát, közjogi viszonyait gyökeresen átalakító nagy és világrendítő események elhozták.

A magyarországi 1847⁸/₈-beli VII. törvényczikkben *Magyarország és Erdély egyesítése* kimondatott.

E törvénynek *Zilah* városra alkalmazása annak 1848-b. május 17-n tartott közgyűlésében eszközöltetett.

A mondott ülésben olvastatott b. *Vesselényi Miklós* Közpép-Szolnok megye főispánjának, „mint *Zilah* városának Magyarországhoz leendő ünnepélyes visszacsatlására kinevezett királyi biztosnak azon hivatalos értesítése, hogy a várost 1848-dik év május 17-én ünnepélyesen magyarországi hatóságnak nyilatkoztatandja.“

A királyi biztosnak a közgyűlésben leendő megjelenése végett, mint meghívó biztosok: *Deáki Sámuel* és *Hiri Ferencz* kiküldettek.

Mely küldöttség megbízásában eljárván: királyi biztosok b. *Vesselényi Miklós*, *Asztalos Pál*, *Mármarosmegye* képviselője s *Bay Ferencz*, *Szabolcsmegye* főjegyzője, az összes nép lelkesedéssel ömlő örömnyilatkozatai között megjelenvén, b. *Vesselényi Miklós*, mint a kinevezett királyi bizottmány elnöke székét elfoglalván, felolvastatta azon rendeletét a belügyministernek (*Szemere Bertalannak*), melyben a város a kinevezett királyi bizottmány tagjairól értesítettik, mit is a nép sűrű „éljen“-zéssel fogadott.

A kir. bizottmány elnöke a következő beszédet mondotta:

„Szabad királyi *Zilah* városa polgárai!
„A legrégibb őskorbéli e város eredete. Az idő viharai közt századok hosszu során keresztül tartotta fenn magát; de fej-

⁹⁹⁾ L. *Szilágyi Ferencz*: Az erdélyi unio.— Pest, 1861—8. 20, 21. l.

lődése lassu, s csak alig haladhatott, mert, hol nyomasztó gyámság, hol külső körülmények akadályozák birtokviszonyait, s tulajdonát korunkig nagy teher, s fejlődését gátló bilincsek nyomták, nyugózték.“

„Ezeknek — előbb vagy később — többi részétől, habár áldozattal menekedett. A szabadságnak e derülte óta több lelkes polgárai működése, — s a keblében mind inkább emelkedő s öregbedő népes iskolának hatása s közre munkálása által is többet haladt elő értelmi s értéki gyarapodása, mint az előtt századokon át; s ez idő készítette arra, hogy e *nagy napot* elérhesse, s arra megérebben érhesse el.“

„Nagy és dicsőséges lépéseket tett e város a jobb lét felé; de hogy ránézve a szabadság dicső napja azon délpontjára lépjen, melyen állva mindenkre egyenlőn, — s legkevesebb árnyat vetve — hathat fénye melege; — hogy a *törvény előtti egyenlőség* a szabadság tenyésztő ereje által, az ész és örök igazság földében meggyökereztetett, s szilárdra nevelt fája árnya alatt bizonyosan lehessen s nyugodhasson, és hogy a fának tápláló s értelmesség és erkölcs által mindég megújuló, s megérlelendő gyümölcsei között, a legedesebbet, a *testvériséget* most is folytonosan élvezhesse: mind ezen áldás e városra nézve a nagy Magyarhonnali egyesülésre, csak az által eszközölhetőre volt fenhagyva.“

„Rég kell vala ennek megtörténnie, mert törvény királyi név s szó által szentesített törvény parancsolta. De elfogultság, szennyes érdekek s szolgáltság, s magassan állók, s parányiak fondorkodásaik, s ármányaik mertek daczolni: királynak és törvénynek; de annak és ennek hatalma, — habár a bünös játékot kárt okozó hosszúságra engedte is nyulni, megtörte a bünös és nevetséges daczot, s a daczolók, nagyok és parányiak öszveroskadtak.“

„Szerencsésnek tartom magamat, hogy a királyi akarat, s törvény parancsa e diadalának én lehetek hirdetője, s végrehajtója, az 1836-ik 21-ik törv. czikknek.

„A felséges urunk, királyunk akaratából folyt rendeletet hallották, — mint ahogy az felolvastatott.“

„Ezen rendelet szerint tehát mi királyi bizottmányul, annak nevében, én mint királyi biztos legelőbb is e nemes várost *szabad királyi városnak* nyilatkoztatom, s mint olyant

idvezlem. — Nyilvánítom továbbá én személyesen, miszerént szabad királyi Zilah városa, *ez órától fogva Magyarhon kiegészítő része*, attól soha el nem válhatólag, azzal egy test, egy vér; végre kijelentem innepélyesen s maradandólag, és törvény s király nevében rendelem, hogy Erdélynek sem kormány- sem ítélő-székeitől e megye, s annak lakosai többé nem függenek, s ne is függenek; és hogy mind adói, mind törvénykezési mind minden más viszonyaiban egyenesen a magyar felelős kormány s a magyar törvények alatt állanak.“

„Ezen ünnepélyes és teljes visszacsatolás részletes alkalmazását a k. bizottmány illő fontolás, és minden érdekek tekintetbe vétele mellett a ministeriumtól kapott utasítás értelmében fogja eszközölni s munkálata eredményét haladék nélkül köztudás s ahozi alkalmazás végett kiküldendi.“

Harsogó *éljenzések* s öröm nyilatkozatok után városunk rendes főbírája *Éltető Péter* polgár-társunk, a következő beszéddel üdvözölte a királyi biztosságot:

„Midőn 5000 tiszta magyar ajku Zilah városi szabad nép polgártársaim képekben a mélyen tisztelt királyi biztosságot üdvözlendő, e nagy pillanattól meglepetve rebegő ajakkal felszóllalok, kebelemben felzajlott érzelmek tömegén áthatott hangon köszöntem önöket: Isten hozá, Isten áldja meg! Isten áldásdus sikert árszszon e nagyfontosságú küldetésökre!“

„Eljöttek önök, hogy a részek visszacsatlása végrehajtása iránt hozott, s legjobb királyunk által szentesített új törvény értelmében Zilah városát is a szép, a szabad Magyarhonhoz örökre visszacsatolják: s bennünket, kik mihelyt az édes anyahon szabad szavát, független parancsolatát megértettük, azonnal szívben lélekben, s intézkedési készségünkben önkéntesen visszacsatlakozottaknak találának.“

„E kisded városban vett egykor a hatalmas *Martinuzzi György* a szerencsétlen *Izabella királynétől* bucsút, — sok vész vonult el azolta e város felett, sok nyomor-napokat is élt azolta e város szegény népe; s bár magára hagyatva is a napi élet terheivel küszködve, a kisebb városok sorából kivergődni nem tudott is, mégis az isteni gondviselés által kiszabott oddigi helyzetéhez képest szigoruan megőrzötte kebelében a magyarnak legdrágább kincsét, nemzetiségét; mert a kebelé-

ben megtelepedett idegen ajkuakhoz is illő türedelemmel viseltetvén, — azokat időről időre maga között felolvasztotta, — úgy hogy jelenleg is magyar ajku néppel dicsekedhetik.“

„A szelidebb erkölcsök és tudományok művelésére — maga gyermekeinek, s a vidéki növendékeknek több mint 200 évvel ezelőtt iskolát nyitott, s azt a terhes idők viszonyosságai között is századokon át kitartott buzgósággal ápolta. A társadalmi élet állandó alapjait, az igazság, és emberiség szavát megértve, már ezelőtt szinte egy századdal, az újabb kor multhatatlan követeléseivel többeket önkéntesen életbe léptetett, — s így önállósága, szabadsága jogos élvezetért nemcsak kiváltsága holtbűtűire, de erkölcsi, és polgári kötelességének körülményeihez és erejéhez képesti hív betöltésére hivatkozhatik.“

„Europa nagycsaládu nemzetei sok millio népet számlálnak, — azon sok millio számhoz képest az 5000 szám kicsinységnek tetszik ugyan: de ha a népek Istene úgy akarta, hogy éppen azon nagy számú népeknek a keresztyén világ védpaizsául szolgáló magyar nép folytonos küzdelmei, s azt követett ezer inségek között megfogyott, — óh ekkor kis városunknak tiszta őszinte öröme lehet, hogy az anyai tűzhelyhez a megdicsőülendő, — megdicsőülni kellett magyar honhoz 5000 tiszta magyar ajku fiait csatolhatja vissza ezen t. kir. bizottmány, — éppen ezért leborulva a magyarok jó Istene előtt, szent imára nyilnak meg ajkaink, hogy a magyar nemzet újjá születése nagy napját nem csak megérnünk engedte, hanem a szép és szabad Magyarhonhoz lett visszacsatoltatásunkat legottan megengedte. Nemzeti hála, s örökös tisztelet árad azokra, kik a testvéreket egymást ismerni, s egymásnak testvéri kezeket nyújtva, az anyai tűzhelyhez összegyűjteni, kitartó erénnyel törekedtek, és törekesznek.“

„Ezerszer üdvözlöttek legyenek tehát önök — mélyen tisztelt kir. biztos urak közöttünk: ismeretes bölcsességek, hazai ernyedetlen buzgóságuk, s ezeken alapuló, a néppel együtti bizodalunk önök iránt kezeskednek arról, hogy a visszacsatolás nagyfontosságu munkáját a nemzet érdekében városunk szebb jövődjé alapjai lerakásával oldandják meg.“

„Innen visszatértökkel vigyék meg önök a mi legjobb, legkegyelmesebb királyunk ő felségének — örökös mély hálnkat, s tántorithatlan hív hódolatunkat; vigyék meg a nádor kir. helytartó ő fenségének hálás ragaszkodásunkat; vigyék meg a közbizodalom kiszemelte magyar miniszteriumnak ernyedetlen hazafi buzgóságukért, s kitartásukért e városi közönség osztatlan bizodalját.“

„Valamint felejtethetlen lesz e nagy s örvendetes nap a jövőndő kor előtt is, úgy az önök neve, s hazafi érdemök t. kir. biztos urak késő maradékaink hálás kebelében jó emléken felejtethetlenül élni fog.“

„Városunkat s annak jobb, és szebb jövőndőjét, s egyenként minden lakossait önök kegyébe, s hazafi szives jó indulatjukba tisztelettel ajánljuk.“

„És most már Isten hozzád szép Erdélyhon! Isten hozzátok jóban, rosiban annyi századokon keresztül hű bajtársaink, erdélyi testvéreink! — legyetek meggyőződve, hogy a töletek való elválás bár az anyai kebelre, a szép Magyarhonhoz örökre visszavitt légyen, és a szebb jövőndő reménye magasztos örömekeket költött fel keblünkben, de ha tökéletes tiszta meggyőződésünk az nem volna, hogy a ti s mindnyájunk buzgó imáját a magyarok jó Istene meghallgatva, tiszta szándékokat sikerrel koronázva — nem sokára veletek együtt egy és osztatlan magyar nép, s magyarhoni testvéreke leszünk: úgy őszinte hidjéteke meg a határtalan édes örömünk körébe bucsunkba feljajduló keserű fájdalmakat is éreznünk! Óh jöjjetek, jöjjetek mentől előbb féktelen bizodalommal az anyahon megifjult karjai közé; hogy így nemzetünk egy tüzhelyénél örökre egygyé léve, az ujjá születés nagy munkáját együtt végezve, együtt foglalhassunk helyet Europa miveltebb nemzetei sorában, együt kiálthassuk fel: **„Dicsőülve éljen az egygyé lett Magyarhon! Éljen V. Ferdinánd a magyar legjobb királya!”**

S bár az 1849-ben közbenjött események folytán a Partium és Zilah is újra elszakasztattak Magyarországtól, de az 1860-ban oct. 20-án kelt diploma által a magyar kormány mindkét hazában visszaállittatván, az említett megyék és város 1862 martius 28. b. Vay József és b. Apor Károly urak mint kiküldött kir. biztosok által az anyaországhoz másodsor

visszkapcsoltattak, s Erdélytől véglegesen elszakasztattak. Nem kevésbbé ugyanazon 1862-dik esztendőben a fels. udvarnak junius 10-ről kelt, s a magyar kir. helytartótanács utján 40,070 sz. alatt Zilah városhoz leküldött rendelete által, Zilah ismét *szabad királyi városnak* nyilvánított.

U T Ó S Z Ó.

Zilah városa multját illető *legrégibb okmány* fenebb maga helyén, észre nem vételből meg nem említettett, a mit azért most itt utánpótolni kell.

Ez okmány : III. v. *Kun László* király által 1282-b. sz. Benedek napján, martius 21-én *Péter* erdélyi püspöknek adott szabadalom-levél, melyben őt saját birtokaiban alattvalói felett a törvény- és igazságkiszolgáltatás jogával ruházza fel. Abból tudjuk, hogy Zilah már a 13-dik században *püspöki birtok* volt. ¹⁰⁰⁾

Ez oklevél Erdély akkori állapotának igen szomorú képét mutatja, midőn a százszoknak ellenséges feltámadása s más háboruságok következtében, az erdélyi püspöki megye igen nagy pusztítást szenvedett, mi által lakosainak száma erősen megapadt. Az országnak is sok kárt tevő azon pusztítások és rablások főkép a Szamos vize, s az erdélyi részekbe bevívő csinált ország-ut körül történtek ; tehát a Meszes környékén. A püspök e zavargásokban az ország némely ellenségeitől birt, s a pusztítások és rablások központjául szolgáló várak lerontásával a király iránti hűségét s engedelmisségét bebizonyítván, e szolgálatainak megjutalmazásul „a király őt a fenemlitett kiváltsággal ajándékozta meg, hogy t. i. mind gyula-fejérvári s más tőle birt városokbeli zsellérei, mind pedig a szabad sorsu polgár lakosok, ha azokba megint összegyülnének, az erdélyi vajda, a megyék ispánjai, s minden más birák törvényhatósága alól kivételt, az ők ügyeiben csak a püspök, vagy ennek birái ítél-

¹⁰⁰⁾ *L. Antonii Szeredai* — — — Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae. A. Carolinae, anno 1790. 4. pag. 22 — 24.

hessenek, s ha püspök vagy a tőle rendelt bírák, az igazság kiszolgáltatásban tunyák vagy hanyagok volnának, s ha tán valami oly nehéz ügy fordulna elő, hogy ők igazságot szolgáltatni képesek nem volnának, a per vagy azon ügy csupán a királyi felség által leendő megvizsgálásnak legyenek fenntartva.”

A királyi levél szerint, a püspök akkor Közép-Szolnok megyében *Zilahot és Tasnádot* — „villa Zilah et villa Tasnád” — bírta; azonkívül több megyében sok szép jószága volt; pl. Fejérben: *Sárd*; Tordában: *Szentkirály* — villa Sancti regis; — Kolosban: villa *Kulusvár* et villa *Körösfő*; Dobokában: *Bilak és Harina*; Szathmárban: villa *Ebes*; Biharban: *Barát-püspök*.

OKMÁNYFÜGGELÉK.

A.

A zilahi választó-polgárok névsora 1780-ban.

Catalogus generalis eorum, qui in proxima candidature ad officium judicis vota sua praebuerunt.

1. D. *Franciscus Sebes*, incl. Cottus. Szoln. Med. Regius Perceptor.
2. *Sigismund. Gombási*, juratus et civis.
3. *Andreas Arats*, civis et juratus.
4. Nobilis *Valentinus Kis*, senator oppidi.
5. Nobil. *Georgius Sebes*, senator.
6. Nobil. *Dionysius M. Kibédi*, senator.
7. Nobil. *Carolus Schmitt*, Judex substitutus.
8. *Mihaél Bartha*, civis et senator.
9. *Joannes Markus*, ord. oppidi notarius.
10. N. *Alexander Fülkei*, civis et juratus.
11. *Michaél Kis*, civis et v. notarius oppidi.
12. *Franciscus Bikfalvi*, civis et juratus.
13. *Franciscus Herczeg*, civis et juratus.
14. *Stephanus senior Ujvárosi*, civis et juratus.
15. Nobilis. *Sámuel Török*, civis et juratus, in proxima quidem candidature absens.
16. *Georgius Szatmári*, civis et juratus.
17. *Franciscus Orbán*, civis et juratus.
18. *Martinus Török*, civis et juratus.
19. D. *Stephanus Baróthi*, act. Tabulae assessor.
20. D. *Casparus Paullovits*, act. Tabulae assessor.
21. N. *Stephanus Bene*, senator.
22. N. *Josephus Mohai*, cancellista.
23. *Stephanus Tunyogi*, civis oppidi.

24. *Michael senior Vásárhelyi*, civis.
25. *Michael junior Éltető*, civis.
26. *Joannes Dioszegi*, civis.
27. *Michael Szabó*, alias *Sápi*, civis.
28. *Samuel Debreczeni*, civis.
29. *Joannes Kis*, civis.
30. *Michael Györi*, civis.
31. *Michael Kovács*, alias *Hennig*, civis.
32. *N. Stephanus Száva*, civis.
33. *Samuel Ujvárosi*, civis.
34. *Stephanis Varga*, civis.
35. *N. Stephanus Szönyi*, civis.
36. *Franciscus Pataki*, civis.
37. *Georgius Balog*, civis.
38. *Sámuel Gálfi*, civis.
39. *Michael junior Vásárhelyi*, civis.
40. *Iosephus Bányai*, civis.
41. Nob. *Iosephus Frendel*, tricesimator, senator et inspector bonorum in hoc oppido Csereianorum.

Absentium nomina.

Nob. *Ioannes Orbán*, civis, discessit ad N. Almás ad nundinas.

Michael senior Éltető, civis aequae.

Georgius Nagy, civis, pariter.

Andreas Szilágyi, civis, Cibinim prefectus.

Dionysius Csűrös, Somlyóviae est.

Andreas Pap, senator querulans.

Iozsephus Csűrös, senator aequae.

Clemens Keresztes, senator, provisor hujus loci illustr. consilii Volffgang. Cserei; hujus principalis cum sit pars, eam ob rationem ejusdem excipere fassionem incongruum esse censuimus.

B. Volffgangus Vesselényi,

Supremus Comes.

Georg. Szabadszállási,

V. Comes, catholicus.

B.

**A kir. gubernium fölterjesztése a Felséghez,
a Váradi leányok apostasia-ügyében.**

Rebecca et Catharina Váradi in oppido Zilah degentes a patre catholico, matre vero reformata natae, criminis apostasiae accusatae fuerant, ob hocque carceri primum inclusae, dein erga cautionem dimissae fiscali actioni subjectae, ast successu temporis absolutae sequentibus ex motivis exstitero :

1-o. Quod edoctum esset, ex ipsis tam actoris Fisci, quam etiam inquisitoriis inctarum, quod illae quidem a patre catholico, sed matre reformata natae essent, talisque occasione celebrati inter inctarum parentes matrimonii contractus mutuo sub anathemate initus fuerit, ut filii in catholica, filiae vero in reformata religione educentur.

2-o. Quod inctae in sequelam hujus contractus a prima semper infantia in religione reformata educatae, constanter in illa permanserint, neque post perpessos carceris squalores ab illa transire voluerint.

3-o. Quod illarum in religione reformata educatio tam parochio ejati tum temporis catholico, quam etiam illarum genitori nota exstiterit, et ab horum nemine unquam contraversa fuerit.

Haec deliberandi motiva cum nostra etiam tenui opinione talia esse inveniantur, ut illa filias Váradianas ab omni crimine cum apostasiae notione cohaerente absolvant, atque potius culpam, si aliqua intervenisset, in eorum genitores jam vita functos, et ipsius etiam parochi catholici invigilantiam rejiciant, Deliberatum a Magistratu approbandum invenimus; cum tamen ejusdem publicatio fieri secundum altissimas ordinationes non posset prius, quam Vestrae Sacratissimae Majestatis conspectui substernatur, Deliberatum praeattactum humillimae praesenti nostrae Repraesentationi

adnectimus, ¹⁰¹⁾ intemerata fide perseverantes etc. — E Regio
M. Principatus Transsilvaniae Gubernio. Cibinii, die 13-tia
juli 1780.

B. Samuel de Brukenthal.

Carolus C. Teleki

B. Antonius Jósika.

¹⁰¹⁾ A zilahi tanács a végzésének tartalma a szövegben maga
helyén terjedelmesen közölve van.

C.

**A Váradi leányokat fölmentő kir. udvari
rendelet.**

Sacratissimae etc. Regio Gubernio etc. In ordine ad informationem praelaudati R. Gubernii intuitu Rebeccae et Catharinae Váradi in oppido Zilah degentium, criminis apostasiae accusatarum, 13-a recens evoluti sub nro 3744 horsum exaratam, jubet Altefata sua Majestas: ut ex adductis in nunc citata informatione per idem Reg. Gubernium rationibus, ab ulteriori carundem mulierum persequutione supersedeatur quidem, exstantis nihilominus benignae ordinationis regiae eo editae, ut proles e matrimnio diversae religioni addictorum in religione catholica educentur, complementum, tam per memorati oppidi Zilah Magistratum, quam etiam alibi per uniuersum Magnum Transsilvaniae Principatum deinceps accuratius observetur. In reliquo etc.

Datum Viennae Aástriae die 23-a augusti 1780.

Thad. B. a Reischach.

Alexander Horváth.

D.

A zilahi tanács tudósítása Filó József ezredshez, a Váradi Sámuel apostasia-ügyében.

Strenuus Samuel Váradi ex oppido hocce oriundus, nunc in incl. regimine Barkoiano equestri miles gregarius, literis suis ad suos cognatos die 15-a octobr. ex Tarnopol directis, querulose perscripsit, qualiter idem ex delatione Administratoris rom. catholici ordinis minorum jam hinc discessi, quod nimirum catholicus quidem exstiterit, ac tandem ab eadem fide resiluerit, religionemque reformatam amplexus fuerit, et sororem suam ob praetensum apostasiae crimen intercipi curanti Administratori mortem minasset, ex dispositione Illustritatis Vestrae aresto gravi subjectus exstisset. Quibus cognatis ejusdem intellectis, medio supplicis libelli per eosdem supplicatum nobis est, quatenus circa querimoniam, genuinam Illustritati Vestrae submitteremus informationem. Quorum petitione demissa exandita et admissa, sequentia fide intemerata Illustritati Vestrae perscribenda esse censuimus.

Samuelis Váradi genitorem Ioannem nimirum Váradi, hujus oppidi, dum vixisset senatorem et judicem primarium, ad dimidiam vitae suae fere partem reformatum, postquam post initum prius matrimonium ex consorte sua priori reformata in statu reformato suo Ioannem, Elisabetham et Samuellem supplicantem suscepisset, ob grave delictum suum, unice ipsum fidem romano-catholicam amplexum fuisse, tandem vero iterum a priori consorte filium catholicum et filiam hodie quoque reformatam progenisse. Priori sua consorte denata existente, iterumque ad secundum votum cum reformata transeunte, iterum suscepit duos filios catholicos, et tres-filias in religione reformata educatas, ad hodiernum usque diem in eadem religione constitutas. Accidit tandem anno praesenti in mense Februario, quod duae filiae Váradianae a posteriori consorte progenitae, per querulantem Administratorem eotum plane huc locatum intercipi curatae, ac tandem ex gratioso jussu Exc. R. Gubernii dimissae fiscalique actioni

subjectae fuere. Quibus taliter evenientibus non defuimus, easdem filias fiscaliter prosequi, quae tandem judicialiter pro reformatis reputatae et adjudicatae sunt, fatoque deliberato nostro, tam per Exc. R. Gubernium, tam per Sacratiss. Suam Majestatem reviso existente, jussu nobis est, ut ab ulteriori earundem prosecutione supersedeamus.

Unde e praedeclarata genuina informatione manifeste liquet, supplicantem Samuelem Váradi a genitore suo in statu reformato ex matre reformata progenitum, educatum existisse, nec unquam a reverendo plebano emerito Laurentio Szolga per 18 annos hie fungentem intuitu religionis vexatum, et in hoc puncto querelam contra eundem fundamento prorsus carere; quod vero minas ejus attiret, siquidem nunquam similis querela a querulante Administratore contra eundem coram nobis proposita fuisset, de realitate querelae nobis nihil quidquam constare, et si quidquam intervenisset, ex incumbenti magistratuali officio medelam querelae ponere, aut suo loco repraesentare haud defuissemus; nunc vero querulans r. Administrator exhinc ad Incl. Regnum Hungariae transpositus exaudiri nequit. Quae dum in defensionem Samuelis Váradi perscriberemus, debita cum veneratione etc. etc.

Zilah, die 1-ma decembr. 1780.

SAJTÓHIBÁK.

- 9-d l. 8-d. sz. jegyzés. 1-ő sorában ezt: *cám collatione* olv. *cum collatione*.
 16-d l. felülről kezdve 2-d. sorban ezt: *onnan vitetni* olv. *onnan elviteti*.
 25-d l. felülről kezdve 11-d. sorban ezt: *hallgassák meg, a kérelmes báróné,*
 olv. *hallgassák meg, s így a bizottmány a kérelmes báróné stb.*
 48-d l. felülről kezdve 3-d. sorban ezt: *gr. Mikes István* olv. *Kernis István*.
 59-d l. 53. sz. jegyzés 3-d. sorában ezt: *particulares* olv. *particulares*.
 65-d l. felülről kezdve 3-d. sorban ezt: *hitvallásnak* olv. *hitvallásuaknak*.
 68-d l. alulról kezdve 14-d. sorban ezt: *lefensőbb* olv. *legfensőbb*.
 84-d l. felülről kezdve 12-d. sorban ezt: *megtartás* olv. *megtartás*.
 85-d l. felülről kezdve 20-d. sorban ezt: *vendégség* olv. *vendégsége*.
 88-d l. felülről kezdve 10-d. sorban ezt: *nyomazza ki* olv. *nyomozza ki*.
 93-d l. alulról kezdve 3-d. sorban ezt: *való lehetek* olv. *való lehetek*.
 98-d l. felülről kezdve 19 d. sor végén 91. jegyzetszám kitörölendő.
 119 d l. felülről kezdve 18-d. sorban ezt: *Bacsó Gábor* olv. *Baczó Gábor*.